

ગુજરાતના તડવી

હરીશ રાઠવા

પૂર્વ પ્રકાશ

Gujarat na Tadavi
by Harish Rathava

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૪-૧૫

મુદ્રણાંકન : ભાવસિંગ રાઠવા

મુદ્રણસંસ્કરણ : સંજય રાઠવા

Working Report : 31 - Bhasha Research and Publication Centre : e-book format

Documentation & Research supported by Ministry of Tribal Affairs, Government of India,
Under the scheme of 'Centre of Excellence'

તડવી સમાજના સાંસ્કૃતિક દસ્તાવેજના

વારસાને પેઢી દર પેઢી સતત આગળ લઈ

ચાલનાર સમાજને અર્પણ...

પ્રસ્તાવના

ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્રની સ્થાપના વડોદરા જિલ્લાના તેજગઢ ગામે ૧૯૯૬માં કરવામાં આવી. આદિવાસી સંસ્કૃતિનું જતન, ભણતર અને વૈદકીય સેવા, સંગીત, નૃત્ય અને કલાનું લેખન અને દસ્તાવેજીકરણ કરી સાચવવાનો આ સંસ્થાનો પ્રમુખ હેતુ છે.

આ ઉપરાંત આદિવાસીઓના પ્રશિક્ષણ અને સંશોધન માટે આદિવાસી અકાદમીની સ્થાપના થઈ. તેમાં સમાજની જરૂરિયાત મુજબ વિવિધ અભ્યાસક્રમો શરૂ કર્યા. આદિવાસી સંસ્કૃતિનો આદર અને સન્માન માટે સંસ્થાએ સંકુલમાં મ્યુઝીયમ અને વાંચનાલય બનાવ્યાં છે.

મારા શિક્ષણ કાળ દરમ્યાન મેં અભ્યાસના ભાગરૂપે સ્નાતક, અનુસ્નાતકમાં પાંચેક વિષયો પર લખાણ કર્યું હતું. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં ઘણા લેખકોનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળેલાં. ગ્રંથપાલની કામગીરી દરમ્યાન અકાદમીમાં ઘણા લેખકોનાં સંપર્કમાં આવ્યો. ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ, ડૉ. ગણેશ દેવી, શ્રી કાનજી પટેલ સાહેબના પુસ્તકો પર વડોદરામાં કાર્યશાળા રાખી હતી. તેમાં સાહિત્યક્ષેત્રનાં તજજ્ઞોને મળવાનું થયું. અકાદમીનાં વિદ્યાર્થીઓને સંશોધનની પદ્ધતિઓ ભણાવતી વખતે કેવા પ્રકારના વિષયો પર અભ્યાસ થયા છે અને કયા વિષયો પર સંશોધનો થયા નથી તેના પર સતત ચર્ચા થતી હતી.

ત્યારથી જ મનમાં કોઈક વિષય પર અભ્યાસ કરવો છે એવું થતું હતું. ત્યારબાદ મારા ગામ(પુનિયાવાંટ)નો ઈતિહાસ લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

અકાદમીના સંકુલમાં લીમડાના છાંયા નીચે સંસ્થાના સ્થાપક ડૉ. ગણેશ દેવીએ આદિવાસી સમાજોમાં પોતાના સમાજનું પોતાની નજરથી લેખન અને દસ્તાવેજીકરણ કરવાનું માર્ગદર્શન આપ્યું. તેમાં બાર જેટલી જાતિઓનું દસ્તાવેજીકરણ અને લેખન કરવાનું નક્કી થયું. ત્યારે મેં તડવી સમાજનો અભ્યાસ કરવા માટે મારી તૈયારી બતાવી.

તડવીઓનું મૌખિકસાહિત્ય બારેમાસમાં વહેંચાયેલું છે. પ્રાસંગિક ગીતો, ઉત્સવગીતો અને કૃષિગીતોમાં સ્ત્રી-પુરુષો સાથે નાચે છે. નૃત્યોમાં અનેક ચાળાઓ થતાં હોય છે. બાર ગાઉએ બોલી બદલાય એ કહેવત અનુસાર ગુજરાતના વિભિન્ન આદિવાસી વિસ્તારોમાં લોકબોલીઓના તળપદા શબ્દો, ઉખાણાં, કહેવતો અને કથાવાર્તાઓ છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક આદિવાસી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં અભ્યાસ કરતા લેખકોને, સંશોધનમાં રસ ધરાવતા સંશોધકોને, શિક્ષણ ક્ષેત્રે સંકળાયેલા વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, અધ્યાપકો તથા તડવી સમાજ વિશે વધુ જાણકારી લેવા માંગતા અન્ય સમાજને પણ માર્ગદર્શકરૂપ બનશે. તડવી સમાજની નવી પેઢીને પોતાના સમાજ, ભાષા, સંગીતવાદ્ય અને સાહિત્ય વિશેની જાણકારી મળેવવા મદદરૂપ બનશે.

ઋણ સ્વીકાર

ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર દ્વારા સ્થાપિત આદિવાસી અકાદમી, તેજગઢ પ્રાથમિક શિક્ષણથી શરૂ કરીને વિદ્યાવાચસ્પતિ સુધીનું મૂલ્યવાન શિક્ષણ આપતી ભારત દેશની એક માત્ર વિશિષ્ટ આદિવાસી સંસ્થા છે. આદિવાસીના આદર્શો અને સંસ્કારોને અનુસરીને ચાલતી આ સંસ્થામાં ગ્રંથપાલ તથા શિક્ષક તરીકે મને કામ કરવાની મળેલી તકને હું ગૌરવ સમજું છું અને આ તક આપવા બદલ સંસ્થાના સ્થાપક ડૉ.ગણેશ દેવી તથા ડૉ. સુરેખાબેન દેવીનો ખૂબ જ આભારી છું.

કોઈપણ કાર્ય એકલે હાથે થઈ શકતું નથી. પ્રત્યેક કે પરોક્ષ આદિવાસી અકાદમીના નિયામક શ્રી કાનજીભાઈ પટેલ જે આ પ્રકારનું કામ કરવા માટે મારા કામ સિવાય પણ વધારાનું કામ કરવા માટે સમય આપ્યો અને આ વિષયને મજબૂત બનાવવા માટે સતત માર્ગદર્શિકના યોગ્ય સલાહ-સૂચનો યોગ્ય રાહે આગળ વધવાનું પ્રેરણાબળ પૂરું પાડ્યું તે બદલ તેમનો હું અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું.

અંતમાં આદિવાસી અકાદમીમાં આ પ્રકારનું કામ મારા સહાધ્યાયી મિત્રોએ પણ કર્યું તેમની સાથે મારી સતત ચર્ચા કરીને તથા ગ્રંથાલયના મિત્રો અને આદિવાસી અકાદમીનાં સાથી મિત્રો, આદિવાસી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં લખનારા

લેખકોના પુસ્તકો દ્વારા આ લખાણને આગળ વધવાની પ્રેરણા મળી છે તથા તડવી સમાજના વડીલ દાદા-દાદીઓ તેમજ નામી-અનામી વ્યક્તિઓ તરફથી મને જરૂરી સાથ સહકાર અને હૂંફ પ્રાપ્ત થતા રહ્યાં છે, તેથી તેમના પ્રત્યે પણ આદર અને આભારની લાગણી પ્રગટ કરું છું.

આદિવાસી અકાદમીમાં તડવી સમાજનો માનવશાસ્ત્રીય અભ્યાસનું કાર્ય પૂર્ણ કર્યું છે. આ પ્રકારનું કાર્ય કરવા માટે મારો પ્રથમ પ્રયત્ન હોઈ ત્રુટિઓ તો રહેવાની જ. જે ક્ષમ્ય ગણવા સૌને વિનંતી છે. આ લખાણ સંશોધકો, અભ્યાસીઓ, વાંચકોને ઉપયોગી બનશે તો મારો શ્રમ સાર્થક થશે,

હરીશ ભ. રાઠવા, ગ્રંથપાલ.

આદિવાસી અકાદમી, તેજગઢ

અનુક્રમ

▶ તડવી સમાજ	૩
▶ ભાષા	૬૦
▶ સંગીત વાદ્ય અને નાટ્યવેશો	૧૧૪
▶ સાહિત્ય	૧૩૪

ગુજરાતના તડવી

સમાજનું નામ

તડવી સમાજના ચારે દિશાના લોકો એકબીજાને અલગ અલગ વિસ્તાર પ્રમાણે ઓળખે છે. તેમાં ઓરસંગ નદીના કિનારાવાળા તડવી, નર્મદા નદીના કિનારા તડવી, કવાંટ તાલુકાની હેરણ નદીના કિનારા વાળા તડવી સમાજને ઓળખે છે. નર્મદા નદીના કાંઠાવાળા તડવીઓને તળબદા તરીકે ઓળખે છે. જ્યારે ઓરસંગ નદીના કિનારાવાળા તડવીઓને તળબદા કોળીઓ કહે છે.

ભૌગોલિક વિસ્તાર

તડવી સમાજ સૌથી વધારે વસ્તી સંખ્યા તાલુકામાં છે, તિલકવાડા તાલુકામાં વળવીથી બનેલા તડવીઓ છે. નસવાડી, કવાંટ, છોટાઉદેપુર અને ડભોઈ તાલુકાઓમાં ઓછી વધતી વસતિ છે. આ જાતિ આ ઉપરાંત ખેતી અને ખેતમંજુર તરીકે જીવે છે. તિલકવાડા અને નસવાડી તાલુકામાં વસતા તડવીઓ પાસે જમીન છે. તડવીઓની વસ્તી વત્તે ઓછા અંશે આખા ગુજરાતમાં છે. તેમાં તડવીઓની મુખ્ય વસતી વડોદરા જિલ્લામાં, ડભોઈ, સંખેડા, નસવાડી, તિલકવાડા, પાવીજેતપુર, પાદરા અને છોટાઉદેપુર તાલુકામાં રહે છે. આ ઉપરાંત નર્મદા જિલ્લામાં રાજપીપળા અને ભરૂચ જિલ્લામાં ગરુડેશ્વર વિસ્તારમાં તડવીઓ રહે છે. પંચમહાલ જિલ્લામાં જાંબુઘોડા, હાલોલ, કાલોલ અને દાહોદ જિલ્લામાં લીમખેડા વિસ્તારમાં છે. અમદાવાદ, ખેડા વગેરે જિલ્લામાં પણ તેઓ છૂટા છવાયા વસેલા છે. મહારાષ્ટ્રમાં ખાનદેશ અને મધ્યપ્રદેશમાં નીમાડ પ્રદેશમાં છે. નદીઓ: ઓરસંગ, હેરણ, નર્મદા, તાપી, મેણ, અશ્વિન, ડુંગરો : ફેણાઈમાતાનો,

તેલાવમાતાનો, બાબો વાકટોળ, સંખેડા તાલુકામાં અછાલી ગુંલપુરના ડુંગરા પાવાગઢ તરફના ભાગના છે. સોનગીર, આકાખેડા ઉપરાંત બીજી નાની ડુંગરીઓ આવેલી છે. નસવાડી તાલુકામાં નસવાડી અને ગઢબોરિયાદ વિસ્તારમાં ઠેઠ નર્મદાકાંઠા સુધી વિંધ્યાચળની નાની મોટી ડુંગરમાળા આવેલી છે. તિલકવાડામાં વજીરિયા, નમારિયા, છામેઠા, વઘેલી, ગમોડ વગેરેના નાના મોટા ડુંગરા આવેલા છે. એમાં વનમાલાની ઠકરાતમાં પુણ્યપાવાનો ડુંગર છે. જમીનનો પ્રકાર : મધ્યમકાળી, ઊંડીકાળી જમીન, ગોરાટ કે ગોરાડુ જમીન અને કાંઠાની જમીનનું મિશ્રણ છે. સંખેડા તાલુકાના ઉત્તરભાગમાં માળવીકાળી અને ગોરાડું કે બેરંગી જમીન છે.

ખનીજની દ્રષ્ટિએ બાંધકામના ગ્રેનાઇટ-કાઢમીંઢ પથ્થર સંખેડા અને નસવાડી તાલુકામાં ઘણાં સ્થળોએ મળી આવે છે. બાંધકામ માટે આ પથ્થર ઘણો સારો ગણાય છે. સારા પ્રકારના રેતીના પથ્થરનો ખૂટ્યો ખૂટે નહિ એટલો જથ્થો આ પ્રદેશમાં છે. તેમાંયે સોનગીર પાસેથી બાંધકામનો સુંદર પ્રકારનો પથ્થર મળી આવે છે. લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલ અને ગેટ વે ઓફ ઇન્ડિયાના બાંધકામમાં એ પથ્થર વપરાયો છે. સ્લેટનો પથ્થર ગરડા અને નસવાડી પાસે છે. ઊંચા પ્રકારનો કાચ બનાવવા માટે ઘંટાલી નજીકથી મળતો સોનગીર રેતીનો પથ્થર માટે જરૂરી રેતી પૂરી પાડે છે. સંખેડા તાલુકાના મોતીપુરા, હરિકુવા, ભદ્રાલી, છૂછાપુરા અને વેડેલી ગામોમાં લીલો આરસપહાણનો જથ્થો મળી આવ્યો છે. ગરડાની પશ્ચિમે સંઘ્રા ગામ પાસેથી ગુલાબી, ભૂખરા અને ગાઢ ભૂરાશ્યામ રંગનો તેમજ પીળા રંગનો આરસપહાણ મળી આવ્યો છે.

ભાટપુર ભાટોનું ગામ હતું એવી લોકવાયકા છે. ત્યાં જૂનીવાવ, ખારિયો કૂવો અને જૂનાં શિલ્પો છે.

ભંગીનો પાળિયો, તડવીનો પાળિયો તથા ભેંસો હાંકવા આવેલા ચોરોનો બહાદુરીથી સામનો કરનાર બે મામો-ભાણેજ રબારીના પાળિયા છે. સોનગીરના પાદરમાં જૂના પાળિયા અને જૂનું મંદિર છે. સામે કિનારે જૂનો કિલ્લો છે. તેના પશ્ચિમાભિમુખ બારણા પાસે જુનો શીલાલેખ છે. કલેડિયા ગામે કલેડુંનું, સ્થાનકમાં ઘોડાનું, ગરડા જવાની પગદંડી પાસે હરખલી કલાલણ નામે ઓળખાતાં શિલ્પો છે. પુણ્યપાવો ડુંગર ઉપર અને નીચે મકાનોનાં ખંડેરો છે. એ નાગ નાગરાણીનાં શિલ્પો છે. આ શિલ્પો ત્રણ સ્તરનાં છે. જૂનાં શિવમંદિરોનાં ખંડેર છે. કોઠિયા અને ચામેકા ગામે જૂની વાવો છે. શિવમંદિરનાં શિલ્પો છે.

સૃષ્ટિસર્જનની કલ્પના

સૃષ્ટિની અંદર સૌ પ્રથમ જળપ્રલય આવ્યો હતો એટલે આ સૃષ્ટિમાં જ્યાં જુએ ત્યાં પાણી જ દેખાય અને ભગવાન વિચારમાં પડી ગયા કે મારે કરવું શું ત્યારે તેના નિખોરામાંથી અનેક ભમરીઓ નીકળે છે. પરંતુ તેમાંથી એક ભમરી ભગવાનની હથેળી પર આવીને બેઠી અને ભગવાનને પુછે છે, કે ભગવાન તમે શું વિચારે કરો છો ? ત્યારે ભગવાન કહે મારી જમીન ક્યાં જડશે અને ત્યારે ભમરી ભગવાનને કહે કે હું જમીનને પૃથ્વી પર લાવી શકું છું. એમ કહીને સાતમા પાતાળના પાણીમાં જાય છે. પરંતુ ત્યાં સાત પહેરેદાર એક એક પાતાળ પર હોય છે. એટલે ભગવાન કહે છે કે ભમરી તું કઈ રીતે જઈશ ત્યારે કહે કે તમે ચિંતા ન કરશો એમ કહીને તે પહેલા પાતાળ પર જાય છે. ચોકીદાર એટલે તેને ચોકીદાર કહે ભમરી માતા તું ક્યાં જાય છે ? તેને જવા દેતા નથી. પરંતુ ભમરી કહે છે. તું મને હમણાં જવા દે પાછી આવું ત્યારે તું

મને પકડી લેજે એમ કહીને તે આગળ વધે છે. દરેક પાતાળના ચોકીદારને આગળ કીધું એમ જ કહે છે. તેને કરચેલ માતા સાતમા પાતાળમાં ગળી જશે એવો ડર પણ હોય છે. પણ તે ત્યાં જાય છે. સાતમા પાતાળમાં પહોંચી અને જુએ છે. એટલામાં કરચેલમાતા કહે કે એ ભમરી તું ક્યાં જાય છે? એટલે તરત જ ભમરી બોલી, માસી, અહીં તું શું કરે? ત્યારે કરચેલમાતાને એમ થયું કે માસી કીધું છે. એટલે ભાણેજને કશું કરી ન શકાય. પછી બંને જણ સાતમાં પાતાળમાં રહીને સાથે વાતચીત કરે છે. તેટલામાં ભમરી બોલી માસી ચાલ હું જાઉં છું. ત્યારે કરચેલમાતા(માસી) કહે ભાણેજ રાત્રે રોકાઈ જા અને સવારે શાંતિથી જતી રહેજે. ત્યારે ભમરી ભાણેજ રોકાઈ જાય છે. બંને જણ આખી રાત સૃષ્ટિની વાતો કરે છે. સવારે ભમરી કહે માસી હું જાઉં છું. ત્યારે કરચેલમાતાને વિચાર આવે છે કે ભાણેજને ધરમ આપવો પડશે અને બોલે છે, ભાણેજ ભમરી તારે જે માગવું હોય તે માગ! મારી પાસે જે હશે તે તને આપીશ. ત્યારે ભાણેજ ભમરી કહે મારે તલ ભાર ધરતી, ચાંદો-સૂરજ, નવલખ તારા, આકાશ, જમીન જોઈએ છે. ત્યારે કરચેલમાતા બોલે છે કે જા મારું સાત પેઢીનું વચન છે. ત્યારે પછી ભમરીને જે ધરમ આપ્યો હોય તે લઈને આવે છે. તે ભગવાનને આપે છે તેમાંથી ભગવાન ચાર લખોટીઓ બનાવે છે. તેમાં એક લખોટી ઉઢલી ઉઢલો (માણસ) બીજી લખોટી તે ઢોર પશુ પંખીની બનાવી. ત્રીજી લખોટી ધરતી ઉપર જમીનની પણ બધે જ પાણી એટલે પાણીમાં જમીન કઈ રીતે રહેશે ત્યારે ચોથી લખોટીને એક શીસ નાગ બનાવ્યો. કારણ કે શીસ નાગ પર જમીન રહેશે એમ વિચારીને ચાર લખોટીઓ બનાવી હતી. આ રીતે બધા જ પ્રકારની લખોટીઓમાંથી ધરતી, આકાશ, માણસ, ઢોર પંખી વગેરે માંથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થાય છે.

સમાજનો પોતાનો ખ્યાલનો ઇતિહાસ

ગુજરાતની પૂર્વ સરહદ સાચવીને વસેલા આદિવાસીઓમાંની તડવી એક આદિવાસી જાતિ ગણાય છે. તડવીઓની પોતાની દંતકથા મુજબ ભગવાને કોઈ બળિયો ન રહ્યો ત્યારે નાહતી(સ્નાન)વખતે પોતાના પગના તળિયાનો મેલ લઈ એક પુરુષ ઘડ્યો તે તડવી. આવી ઉત્પત્તિકથા તડવીઓમાં જે તડવી-તળવલા ગોત્ર છે તે તેના પ્રચલિત ગોત્ર છે.

માનવવંશશાસ્ત્રીઓ ભીલોમાંથી તડ પાડીને જે જાતિ જુદી પડી તે તડવી એવો મત ધરાવે છે. તડ એટલે તટ, તડ એટલે લશ્કર, તડવી એટલે લશ્કરનો ઉપરી એવો અર્થ છે. તડવીઓ પોતાને ક્ષત્રીય ધર્મના માને છે. ગામ રક્ષક કે ગઢરક્ષક તરીકે તડવીઓની કામગીરી હતી. રાજપૂતો સાથે તડવીઓનો ગાઢ સંપર્ક હતો. કેટલીક જગ્યાએ તડવીની જાગીરો હતી. તડવીઓમાં ચૌહાણ, પરમાર, ચાવડા જેવી અટકો મળે છે. તડવીઓના વંશની નોંધ રાખનારા વહીવંચા બારોટો હોય છે. આ બારોટો મહેસાણા જિલ્લામાં વસે છે.

ખાનદેશના તડવીઓએ અઘાઉદ્દીનના સમયમાં ઈસ્લામ ધર્મ સ્વીકારેલો છે. તડવીઓની વસ્તી ગુજરાતમાં પંચમહાલ, વડોદરા અને ભરૂચ જિલ્લામાં છે. આ ઉપરાંત મહારાષ્ટ્રમાં ખાનદેશ અને મધ્યપ્રદેશમાં નીમાડ પ્રદેશમાં પણ છે. તડવીઓ સામાજિક રીતે કોળી કે બારિયા અથવા રાઠવા પછીનું સ્થાન સમાજમાં ભોગવે છે.

જન્મ વિધિ

તડવી સમાજમાં સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે ત્યારથી જ ઘરમાં ખુશીનું વાતાવરણ જોવા મળે છે. ચોથા મહિનાથી બાળક રૂપ ધારણ કરે છે અને સાતમા મહિના પછી બાળકના શરીરમાં જીવ આવે છે. ત્યારે સીમંતની વિધિ કરવામાં આવે છે. તેમાં જમાઈને છોકરી તરફથી એક જોડ કપડા કોઈ એક વસ્તું, ઘરેણાં આપે છે. ગર્ભવ્યવસ્થાની સંપૂર્ણ ગતિવિધિ તેના પિયરમાં થાય છે. ખાટલો થવાના નજીકના દિવસોમાં પતિ સાથે રહે છે. કારણ કે કોઈ મુશ્કેલી હોય તો છોકરી તેના પતિને અને છોકરીની માને કહે છે. જ્યારે બેનને પેટમાં દુખાવો થાય અને સાથળના ભાગ, કમર દુઃખે ત્યારે સમજી લેવામાં આવે છે કે ખાટલો થવાનો સમય થયો છે. એમ લાગે ત્યારે હોયેણીને બોલાવવા જાય છે. હોયેણી આવે ત્યારે ઘરના કોઈ એક ખૂણામાં ખાટલો ઢાળી દેવામાં આવે છે ત્યાર પછી છોકરીને તે ખાટલા પર સુવાડીને હોયેણી તપાસ કરે છે. ત્યાર પછી હોયેણીને ખ્યાલ આવે ત્યારે છોકરીની મા અથવા છોકરાની મા હાજર હોય તો તે એમ ત્રણ જણ હોય છે. બે જણ છોકરીનો હાથ પકડે છે. હોયેણી બે પગ વચ્ચે બેસી ને પેટ ચોરે છે. ન થાય એવું લાગે ત્યારે હોયેણી મેલડી માતા અથવા ઘરની કુળ દેવીનો ટેક રાખીને કરાવે છે. ખાટલો થઈ જાય તરત જ કાળુ કુકળુ હોયેણી લઈને જે માતાનો ટેક રાખ્યો હોય તેના નામનું મારવામાં આવે છે. ખાટલો થઈ ગયા પછી બેનની મેલી પડે તે ખાટલા નીચે ખાડો ખોદી દાટી દેવામાં આવે છે. ખાટલો થઈ ગયા પછી બાળકને થોડા

સમય પછી દૂધ જોઈએ છે. પરંતુ બાળકની માને દૂધ નહી હોતુ ત્યારે બાળકની મા દુધેળીમાતાનો ટેક રાખે છે કે ‘હે મા મારા બાળકને દૂધ નથી તો મારા શરીરના અંગોમાં જલ્દી આવી જજો’ એવુ બોલીને ટેક લે છે.

છોકરીના મા કે ભાભી મારી છોકરીને શક્તિ ઓછી થઈ ગઈ હોય એટલે ગોળ, ખોપરા, ઘી વગેરે લઈને આવે છે. છોકરીને બાળક જન્મ્યા પછી સુવાનો રોગ ન થાય તેના માટે સુવા બાફીને તેનું પાણી પિવડાવામાં આવે છે. છોકરીના શરીરમાં ખુન ન રહી જાય તેના માટે આકડાના પાનમાં બનાવેલો રોટલો તથા મહૂડાના ફૂલનો દારૂ પીવડાવામાં આવે છે.

ખાટલો થયાના છઠ્ઠા દિવસે સવારમાં આખા ઘરને પવિત્ર કરવા માટે અને નવા બાળકના લેખ લખાવાના છે માટે ઘરને લીંપણ કરવામાં આવે છે. ગાયના મૂત્રનો છંટકાવ કરવામાં આવે છે. નર્મદા નદીના પાણીનો છંટકાવ કરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ખાટલો થયેલ બેનને પણ નવડાવામાં આવે છે. બીજાં બધાં કપડાં પણ ધોવડાવામાં આવે છે. ત્યારબાદ બેનને નવા કપડાં પહેરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી બાળકને હોયેણી નવડાવે છે, ત્યાર પછી સૂપડામાં ઘઉં મુકવામાં આવે છે. નવા કપડામાં વિંટાળીને સૂપડામાં બાળકને ચાંદ્રો કરી સૂવોડે છે. પછી બાળકને સૂપડામાંથી ફોઈ કે દાદી હોય તે વેણી લઈ પછી તે દિવસે તેનું નામ તેની ફોઈ પાડે છે પછી તે બાળકને તેની મા ખોળામાં લઈને એક આટો જમણી બાજુ ફેરે છે. તે દિવસે ખાટલો પણ બદલવાનો હોય છે. બાળકને તેની માના ખાટલામાં સુવડાવી દેવામાં આવે છે અને બાળક જાગી જાય તો ફરીથી દૂધ પિવડાવીને સુવડાવી દેવામાં આવે છે.

જન્મનાર બાળકને બારમાં દિવસે બધા લેતા થાય તે માટે તે બહેન માથા પર ઘડો લઈ નદીમાં જાય છે. પછી વેરી ખોદે છે અને એક નાનો પથ્થર લે છે. તે પથ્થર પર ટીલાટીપણા કરે છે અને પછી તે બહેન પાણી ભરેલો ઘડો લઈને ઘર આવે છે. બાળકને તે પાણીથી નવરાવે છે અને નવા કપડા પહેરાવીને પછી એ બાળક પવિત્ર થયું ગણાય એટલે પછી બધા તે બાળકને રમાડવા લઈ જાય છે. પર બેસીને તે દિવસે સુઠમરીનો મસાલો નાખીને ઉકાળો બનાવવામાં આવે છે. તે બાળકની માને પીવડાવામાં આવે છે. તે જ દિવસે સુવાને સુકવેલા હોય તેની ઘૂણી લેવામાં આવે છે. કારણ કે આખા શરીરમો રોગ હોય તો તે પરસેવો નીકળી જાય છે. આ બધી વિધિ બાળકને નાતમાં લેવા માટે કરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી જે જગ્યાએ ખાટલો થયો હોય ત્યાં તે દિવાલ પર ત્રિશૂળ દોરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ઘરમાં કોઈપણ અવાજ ન કરે અને ઘરમાં શાંતી જળવાય તેના માટે બધાને ઘરમાં કહી દેવામાં આવે છે. કારણ કે બાળકના વિધાત્રા લેખ લખાય છે. એવું માનવામાં આવે છે. નામાનકરણ માટે તેની ફોઈને ઈચ્છા લાગે તે નામ પાડે છે. બારમાં દિવસે હોયેણી ને ઘરમાંથી ઈચ્છા હોય તે પ્રમાણે દક્ષિણા આપવામાં આવે છે. સવા મહિના પછી છોકરાના પક્ષ તરફથી નવા કપડા લઈને આવે છે.

લગ્નમાં ગોત્રની ભૂમિકા

તડવી સમાજમાં લગ્નના ચાર પ્રકારના હોય છે. તેમાં ફૂલહાર કરીને, મા-બાપ અને છોકરી-છોકરાની ઈચ્છાથી, ભાગી જઈને લગ્ન કરવું અને નાતરું કરવું. આ રીતે સમાજ સાથે જોડાય છે. આ

સમાજ તેઓ પટેલ, બારીયા, ઠાકોર, કાળીમાં પણ લગ્ન કરે છે. પરંતુ તેઓથી નીચી જ્ઞાતિના લોકો સાથે જેવી કે વળવી, વસાવા, નાયકા, ભંગી જેવી જ્ઞાતિમાં લગ્ન કરતા નથી. લોહીના સંબંધમાં તડવી સમાજ લગ્ન કરતા નથી જેમ કે છોકરા કે છોકરીના મામાના ગામમાં, બાપદાદાના જ્યાં સગા-સંબંધી હોય ત્યાં નથી કરતા. કારણ કે ત્યાં લોહીના સંબંધો જોવા મળે છે. તડવી સમાજમાં ફૂલહાર કરીને અથવા ભાગી જઈને જે લગ્ન કરે છે તેને સમાજમાં વધુ માન આપવામાં આવતું નથી.

લગ્ન એક એવો સામાજિક સંસ્કાર છે કે જે જુદી જુદી ઘણી વિધિઓ અને પ્રાસંગિક ક્રિયાઓની હારમાળા વડે સંપૂર્ણ બને. ત્યારે લગ્ન થયું ગણાય છે. લગ્નની દરેક વિધિને સરખું મહત્ત્વ હોય છે. દરેક વિધિ બરાબર થાય તે માટે ખાસ આગ્રહ રાખવામાં આવે છે. કોઈપણ વિધિ કરતી વખતે નાની સરખી પણ ભૂલ રહી જવા પામે તો લગ્નમાં ક્યાંક વિઘ્ન આવશે, એમ માનવામાં આવે છે. અથવા લગ્નથી જોડનાર દંપતીને કોઈ નુકસાન થશે, બંનેનું જોડું અખંડિત નહિ રહે, એવી શંકા સેવવામાં આવે છે. એટલે કોઈપણ વિધિ કર્યા વિના ચાલતું નથી, પછી ભલે ને તે વિધિ નાની સરખી હોય ! અને દરેક વિધિ ગીતો વિના પતે જ નહિ, એટલે વિધિ દીઠ પ્રાસંગિક ગીતો ગવાય છે.

તડવીઓના વિવાહ જોડવાના પ્રસંગથી માંડીને ઘોણ ભરવો ,તેલ અને પીઠી ચડાવવી, ઉકરડી નોતરવી, સીંભોડી (સીમાડા પૂજન), ગ્રહશાંતિ, ગોત્રેજ, ચાંદ્રો, જાન, હસ્તમેળાપ અને છોકરીની વિદાય સુધીની વિધિઓની વિગતે માહિતી તડવી સમાજના લોકોએ આપી છે. લગ્ન વયમર્યાદાની તડવી અને

બીજી આદિવાસી જાતિઓમાં અનિશ્ચિત હોય છે. તડવી સમાજના આદિવાસી લોકો પોતાની સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે લગ્ન કરે છે. એટલે અમુક ચોક્કસ ઉંમરમર્યાદા જળવાતી નથી. સામાન્ય રીતે ૧૫ થી ૨૦ વર્ષની ઉંમરના ગાળામાં લગ્ન થાય છે.

વિવાહ જોડવો

તડવી સમાજના આદિવાસી જાતિઓમાં વિવાહ જોડવા માટે છોકરીપક્ષ તરફથી પૂછવામાં આવતું નથી. કેમ કે છોકરીપક્ષ તરફથી પૂછપરછની પહેલને હીણપતભરી માનવામાં આવે છે. જો કે સગાંની મદદથી છોકરાની ભાળ કાઢતાં રહે છે. એટલે છોકરાપક્ષ તરફથી સગાંસંબંધી મારફતે પૂછાવવામાં આવે છે. છોકરીનાં માબાપ તરફથી હા પાડવામાં આવે એટલે પૂછનાર છોકરાને તૈયાર કરીને છોકરીને ઘેર છોકરી જોવા લઈ જાય છે. સાથે છોકરાના ઘરના ભાઈ કે કાકા સાથે હોય છે. તે વખતે છોકરીનાં માબાપ છોકરીને સારાં નવાં કપડાં પહેરાવી ચા-દૂધ લઈને ઘરમાંથી બહાર મોકલે છે. તે સમયે છોકરો અને છોકરી એકબીજાને જોઈ લે છે. તે પછી એકબીજાને પૂછાવવામાં આવે છે. બંને જણને પૂછે છે. જેથી હા પાડે તો છોકરીનાં માબાપ દિવસ નક્કી કરી વિવાહ જોડવા છોકરા પક્ષના માણસોને ખબર આપે છે. લગ્ન જોડતાં પહેલાં છોકરા પક્ષ તરફથી શકન લેવામાં આવે છે. એ માટે સવારમાં પાંચથી સાત માણસો સાથે તાંબા કે પિત્તળનો પાણી ભરેલો લોટો લઈ જે રસ્તે વિવાહ જોડવા જવાનું એ રસ્તે જાય છે. એ વખતે દેવચકલી નર કે નારી બંને ભેગા થઈ જમણી દિશાએ બોલે તો શકન થયા માનવામાં આવે છે. તે વખતે બોરના

કાંટાને જમીન ઉપર મૂકી, તેની ઉપર પથ્થર મૂકવામાં આવે છે. સાથે જે પાણી લઈ ગયા હોય તે તેની ઉપર છાટે છે. દાડ કે તાળી લઈ ગયા હોય તો બધા ભેગા મળી તે પીએ છે અને જો શકન સારા ન થાય તો પાછા ફરે અને બીજે દિવસે પાછા શકન લેવા જાય. શકન લેવા જતા હોય ત્યારે જો ખાલી બેડાવાળી સ્ત્રી, વિધવાબેન નીકળે અથવા સામે આવે તો સ્ત્રીનો ખોળો ખાલી રહે એમ માનવામાં આવે છે. તડવી સમાજમાં એવા ઘણા દાખલા સ્વમુખેથી સાંભળવા મળે છે. તેથી શકનને ઘણું મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. શકન થયા પછી જ નક્કી કરેલા દિવસ પ્રમાણે ૧૦ થી ૨૦ પુરુષો વિવાહ જોડવા જાય છે. આ વિવાહ જોડવા જતી વખતે ગામના પટેલ (મુખી), પૂંજારો, ગામના આગેવાનો, સગા અને ફળિયાના પુરુષો ભેગા થઈને જાય છે. વેવાઈ કરાર કરીને બકરો અથવા દાડ મંગાવ્યો હોય તો સાથે લઈ જાય છે.

ગોળ ખાવા વિધિ

ગોળ ખાવા માટે છોકરા પક્ષ તરફથી છોકરીને ત્યાં ગોળ લઈ જાય છે. સામ સામા વેવાઈઓ બેસે, એકબીજાની દાઢીએ-હડપચીએ તેલ ચોપડે, પછી હડપચી ઝાલી એકબીજાના મોંમાં ગોળ મૂકે. આને ગોળ ખાધો કહે છે. છોકરીના ગામે ગયા પછી બંને પક્ષના આગેવાનો ભેગા મળી દેજ(છોકરા તરફથી આપવાનાં દાપાં) નક્કી કરે છે. આ માટે મકાઈના દાણા ગણતરી માટે મંગાવવામાં આવે છે, આને ઘાણા ફેરવવા કહે છે. દાણામાંથી રૂપિયા, આઠ આના, પાવલી અલગ અલગ ગણવામાં આવે છે. રૂ.૧૫ થી ૨૦ સુધીનું દેજ નક્કી થાય છે. આ સિવાય બીજું ભુર (દાપાં) અલગ હોય છે. દાગીના (ઘરેણાં) ત્રણ થી

ચાર જોડ નક્કી કરવામાં આવે છે. આ દાગીનામાં ગળાની હાંસડી, પગનાં સાંકળાં , ઝાંઝરાં, કલાં, હાથનાં કડાં, કંદોરો, કાનનાં લોળિયાં અને નાકની જડ હોય છે. નાકની જેડ સિવાયનાં બધાં ઘરેણાં ચાંદીનાં હોય છે. આવી રીતે વિવાહ જોડાય છે.

વિવાહ જોડાયા પછી પાંચથી છ માસનો જે ગાળો પડે છે, તે દરમિયાન છોકરાનાં માબાપ દાગીના ઘડાવવા માટે નાણાંની સગવડ કરે છે, તથા જમણવાર માટેની સામગ્રી ભેગી કરે છે. સામાન્ય રીતે લગ્નની તિથિ ચૈત્રથી વૈશાખ માસની નક્કી કરવામાં આવે છે. આ તિથિ અજવાળિયામાં કે અંધારીયામાં ગમે ત્યારે નક્કી થઈ શકે છે. પરંતુ વીંછી છે કે નહિ તે જોવામાં આવે છે. લગ્નની શરૂઆત માટે મંગળવાર અને શનિવાર સિવાયના બધા વાર શુભ માનવામાં આવે છે. તિથિ નક્કી કરતાં પહેલા નોતરાં કરવામાં આવે છે. નોતરાંની વિધિ માટે પાંચ સફેદ પથ્થરને હળદરવાળા કરવામાં આવે છે, પછી ચોખાને હળદરથી રંગીને સગાં વહાલાંને અને આખા ગામમાં નોતરું નાખવામાં આવે છે. વિવાહ જોડાયેલા હોય કે ન હોય તોયે લગ્ન કરવાનાં હોય ત્યારે ગોર મહરાજને ત્યાં લગ્ન પત્રિકા લખાવે છે. તેને કંકોત્રી કહે છે. એ કંકોત્રી બંને વેવાઈઓ પોત પોતાને ઘરે લઈ જાય છે. ત્યાં સૂપડામાં ચોખાનો સાથિયો પૂરી કુંડા ચાંદા કરી એ પત્રિકાને ઉકેલીને મૂકે છે. પાંચ સ્ત્રીઓ- ત્રણ કુંવારી અને બે પરણેલી અથવા બે કુંવારી અને ત્રણ પરણેલી- પત્રિકાને પાંચ પાંચ ચાંદા કરી ચોખા વધાવે તેને કંકોત્રી વધાવી કહે છે.

જે દિવસે તેલ ચડાવવાનું હોય કે ઘોણ ભરવાનો હોય તે દિવસે છોકરાપક્ષ તરફથી ત્રણ કે પાંચ માણસોએ તેલ આપવા માટે છોકરીના ઘરે જાય છે. ત્યાં પછી એ લોકો જમણવાર કરીને છોકરીને

બંગળીઓ પહેરવા પૈસા આપીને આવતા રહે છે ત્યાર પછી છોકરો માથાના વાળ કપાવવા બજારમાં જાય છે અને છોકરીએ ભાભી-બહેનપણીઓ સાથે બંને હાથમાં કાચની બંગળીઓ અને હાથ પગની વીંટીઓ પહેરવા નજીકના બજારમાં જાય છે. સાંજે સૌ પ્રથમ તેલ હરમાનદાદાને ચડાવવામાં આવે છે. તેલ ચડાવવાની વિધિ કરતા પહેલા છોકરો કે છોકરીને જે ઘરમાં બેસી રહે છે. તેને છોકરો હોય તો બનેલી કે મિત્ર અને છોકરી હોય તો ભાભી ઘરમાંથી ઉંચકીને બહાર (ઉંગળાવવા)સ્નાન માટે લઈ જવામાં આવે છે. છોકરાને કે છોકરીને ઉંગળાવવા માટે બે છોકરીઓ હોય છે. તેને લૂડીઓ કહેવામાં આવે છે. સ્નાન માટે માટીનું હાંડલું હોય છે. તેમાં પૈસા નાખવામાં આવે છે. સ્નાનવિધિ દરમ્યાન સ્ત્રીઓ ગીતો ગાય છે. છોકરાને નવરાવ્યા પછી છોકરાનો બનેલી કે મિત્ર અને છોકરીને નવરાવ્યા પછી તેને ભાભી હોય તે ઉંચકીને ઘોણ ભરવાની જગ્યાએ લઈ જાય છે. ઘોણ ભરવાની વિધિ કરતા પહેલા પોતાના કુળના ખત્રી અને બીજા દેવોને વધામણાં કરવામાં આવે છે. ઘોણ ભરવો એટલે ડાંગર ખાંડવાની ક્રિયા. આ માટે ડાંગર માપવા માટે તાંબાની પાલી, બે સાંબેલું, તેલનો વાટકો, પીંડીનો વાટકો, બે (ભાલડી)તીર, બરુંની સોટી જો ન મળે તો મકાઈ, જુવાર કે બાજરાનાં બે બે રાડાં, ચાદર કે ઘોતિયું, ખલ, વધામણું, નાડાં, કંકુ અને આંબાનાં પાનની જરૂર પડે છે. પાલી, સાંબેલું, તીર, રાંડા વગેરેને નાડાં સાથે આંબાનાં પાન બાંધી કંકુના ચાલ્લા કરે છે. છોકરા કે છોકરીને નવરાવીને ઘરમાં ખાંડણીયા હોય તેની ઉપર બેસાડવામાં આવે છે. પરણનારના માથા ઉપર ચાદર કે ઘોતિયું બંને બાજુથી અધધર પકડવામાં આવે છે. તેની અંદર પાલીથી પાંચ વખત માપીને ડાંગર નાખવામાં આવે છે. કુંવારા બે છોકરા અને કુંવારી બે છોકરીઓ ખાડે છે.

છોકરીઓ મૂહરું (સાંબેલું) અને છોકરાઓ બે ભાલડી(તીર)અને ત્રણ બાજરીનાં રાડાં ને આંબાનાં પાન સાથે નાડાથી બાંધેલા હોય તેના પકડી પાંચ વખત ખાડે છે. ત્યાર પછી બીજી સ્ત્રીઓ ખાંડણીયામાં ડાંગર ખાંડીને ચોખા કાઢે છે.

તડવી સમાજમાં તેલ ચડાવવાની વિધિ છોકરા કે છોકરીની ભાભી કરે છે. આ વિધિ માટે વધામણું, તેલ, આંબાનાં પાન, પીપળાનાં પાન, તીર, રાડાંની જરૂર પડે છે. તેલ ચડાવવાની વિધિ કરતી વખતે બે ભાલડી(તીર) અને ત્રણ બાજરીનાં રાડાંને આંબાનાં પાન નાડાથી બાંધે છે. પછી બે છોકરા અને બે છોકરીઓ (લૂણા)અને પોતાના ઘરની ભાભી એમ પાંચ જણ પહેલા જમીનમાં રોપેલ તીરને અવળા સવળા હાથ રાખી તેને પાંચ વખત કંકુ ચોખાના ચાંદલો કરી તેલ ચડાવવામાં આવે છે. ત્યાર પછી અવળા સવળા હાથ રાખી પરણનારના પગની પાટલીએ, ઘૂંટણે, ખભે અને માથે એ ક્રમે તેલમાં રાડાં અને તીર બોળી તેલ ચડાવવામાં આવે છે. ત્યાર પછી પરણનારના માથામાં તેલ નાખવામાં આવે છે. લુણા કે લુણીઓ તેનું માથું ચોળે છે. તેલ ચડાવી લીધા પછી પીઠી ચોળવાની વિધિ કરવામાં આવે છે. પાંચેય જણ શુક્રનની પીઠી સહેજ સહેજ ચડાવે છે. પછી ભાભી હોય તે પીઠી ચોળે છે. આ માટે પલાળેલી હળદરનો પિત્તળનો કાસીયો, પિત્તળની થાળીમાં વધામણું વગેરેની જરૂર પડે છે. પરણનારને ઘરના ઓરડામાં ગોદડી પાથરી બેસાડવામાં આવે છે. તેલની વિધિ તે જગ્યાએ પતી ગયા પછી પીઠીની વિધિ કરવામાં આવે છે. આ પીઠી પણ નીચેથી ઉપર એ રીતે ચોળવામાં આવે છે. આ માટે પગે, હાથે, આખા શરીરે અને મોંઢા ઉપર હળદર લગાડવામાં આવે છે. આ હળદર ચોળવાની વિધિ પરણનારનાં ભાભી થતી હોય તે સ્ત્રીએ

ચોળે છે. તેલ ચડાવવાની અને પીઠી ચોળવાની વિધિ પતી ગયા પછી ગોળ પહેંચવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓ તે વખતે ગીતો ગાય છે.

થાંભલી નાખવી

માંડવો રાપવા માટે શુકનની થાંભલી રોપવામાં આવે છે. થાંભલી સમડી(શમીવૃક્ષ)ની ન હોય તો સમડાનાં ડાખરાંને આંબાનાં પાન નાડાથી બાંધે છે. પરણનાર અને બીજાં નિકટનાં સગાં મળી પાંચ જણ થઈને થાંભલી રોપે છે. ઘરમાંથી નીકળતાં જમણા હાથે પહેલી થાંભલી રોપે છે. તેને સુકનની થાંભલી કહે છે. આ થાંભલીથી આગળની થાંભલી નીચે ઉકરડી નોંતરવાની વિધિ કરે છે. થાંભલી રોપવા માટે જે દર ખોદે છે, તેમાં ચોખાનો સાથિયો પૂરી પૈસો-સોપારી મૂકી કુંકું છાટે-ચાંદ્રા કરે. થાંભલી નાખતી વખતે ઢોલ-શરણાઈ વાગે છે ને ગીત ગાય છે.

નોંતરી જવું

પરણનારને તેના સગાં જમવા માટે નોંતરી લઈ જાય છે. તેડવા આવતાં ને તેડી જતાં ગીતો ગવાય છે. નોંતરી લઈ જવા માટે ડમણિયું (ગાડું) જોડી લાવે અગર ઘોડો લાવે, નજીક હોય તો ભાભી કે બનેલી હોય તે પરણનારને કેડે અથવા ખભા પર બેસાડીને લઈ જાય છે. નોંતરીને લઈ ગયા પછી પરણનારને તથા તેની સાથે આવેલાં અને ઢોલી વગેરેને પણ જમાડવામાં આવતાં હતાં, હાલમાં માંઘવારીને લીધે દૂર

લઈ ગયા હોય, ત્યારે જ ઢોલીને જમાડે છે. જમી રહ્યા પછી ઘરે પાછા ફરતી વખતે છોકરો કે છોકરીની પોસમાં રૂપિયો મૂકી તેની ઉપર તેના હાથનું નાળિયેર મૂકે છે અને ગોળ ખવડાવી ગળ્યું મોં કરાવી પછી પાછાં ઘરે મૂકી જાય છે. જેને ઘરે લઈ જાય તે ચોખાથી વધાવે એટલે છોકરો કે છોકરી પોતાના હાથમાંનું નાળિયેર તે ઘરની સ્ત્રીના ખોળામાં આપે છે.

કાકા, મામા, માસી અને ફોઈને ઘેર નોંતરી જવાય છે. ભાઈ જો જુદો રહેતો હોય તો તેને ઘેર પણ નોંતરી જાય છે. પરણનારને પોતાને ઘેર નોંતરી જવાને મોટો લ્હાવો ગણે છે. સગાંનો હર્ષ માતો નથી એટલે વાજતે ગાજતે ડમણિયું જોડીને નોંતરી લઈ જાય છે. છોકરા ને છોકરીને જમવા માટે કંસાર રાંધે છે. હોંશે હોંશે જમાડે છે. પહેલાં તો નોંતરી લઈ જતી વખતે આવેલાં સૌ સગાં, ઢોલી, ભંગી વગારાને પણ જમાડતા, એટલે ખૂબ ખર્ચ થતો. કેટલીક જગ્યાએ ગામમાં જ નોંતરી જાય છે, પર ગામ લઈ જતા નથી.

ઉકરડી નોંતરવી

ઉકરડી નોંતરવી એ કૃષિજીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી વિધિ છે. છોકરી ત્યાં હસ્તમેળાપના આગલા દિવસે ઉકરડી નોંતરે છે. (પરણનાર છાણા ઉપર બેસીને આંબાનું દાતણ કરે છે.) એટલે ત્રીજી વરધનું હોય તો બીજે દિવસે અને પાંચ વરધનું હોય તો ચોથે દિવસે અને સાત વરધનું હોય તો છઠ્ઠે દિવસે ઉકરડી નોંતરે છે. પરણનાર ઉગમણું મોં રાખીને છાણા ઉપર બેસીને આંબાનું દાતણ કરે છે. મુહૂર્તમાં માંડવાની જે થાંભલી રોપી હોય તેની આગળની થાંભલી પાસે ખાડો ખોદી તેમાં ચોખાનો સાથિયો પૂરે છે. આગળ

પાછળ ઢેબરાં (વડાં) વધાવે છે. પછી છાણાનો સંપુટ, પૈસો અને સોપારી મૂકી દાટી દે છે. આને ઉકરડી નોંતરવી કહે છે. આ વિધિ સવારમાં થાય છે. જે વખતે કુટુંબની અને ગામની સ્ત્રીઓ ભેગી થઈ ગીતો ગાય છે. જ્યારે કંકોત્રીઓ નહોતી લખાતી ત્યારે કુંકુ કે હળદરથી ચોખા ગંગીને નોંતરાં દેવાતાં હતાં, ત્યારે નોંતરું લઈને જનાર અમુકને ઘેર આટલા દિવસે ખાટા છે માટે આવજો એમ કહેતો. આ પ્રસંગે મીઠા મરચા વગરનાં મોળા વડાં(ઢેબરાં) કરે છે. એ ઢેબરાં આગલી રાત્રે કરી મૂક્યાં હોય છે. ઢેબરાં કરતી વખતે પણ ગીતો ગાવામાં આવે છે. પહેલાં આ ઢેબરાં છાશથી લોટ બાંધીને કરવામાં આવતાં હતાં. આ ખાટાં ઢેબરાં કરવાનો દિવસ એટલે ખાટાં આ ઉપરતી કહેવાય છે. પરણનારને ઘેર ભેગી થયેલી સ્ત્રીઓ અને બાળકોને ઢેબરા વહેંચવામાં આવે છે. આ ઢેબરાં સામ સામાં આણા વળી જતાં સુધી પહોંચે એટલાં કરવામાં આવે છે. હાલમાં ઘણી જગ્યાએ પૂરીઓ બનાવવામાં આવે છે. આ વિધિ થાય ત્યારે ગીતો ગવાય છે. વિધિનાં ગીતો પૂરાં થયા પછી જે ઘેર લગ્ન હોય તે ઘરની ભાભીને વગોવતાં ગીતો ગાઈને નાણંદો ભાભી પ્રત્યે વિનોદ પ્રગટ કરે છે.

સીમાડો પૂજવો

સીમા ઉલ્લંઘન થાય છે તે વખતે કાંઈ મુશ્કેલી ન પડે તે માટે સીમાડો પૂજવાની વિધિ થાય છે. જે દિવસે ઉકરડી નોંતરવામાં આવે તે દિવસે ઉકરડી નોંતર્યા પછી સીમાડો પૂજવા જાય છે. તે વખતે જાન જે દિશામાંથી આવવાની હોય કે જવાની તેની વિરુદ્ધ દિશામાં જઈને સીમાડો પૂજવામાં આવે છે. તે વખતે

વધામણું પણ લેવામાં આવે છે. સીમાડો પૂરો થતો હોય તે જગ્યાએ સમડીનું ઝાડવું હોય ત્યાં છાણથી લીપે, સાથિયો પૂરે, તેની ઉપર પૈસો-સોપારી મૂકી ઢેબરાં અને ઇડિયાં પીડિયાંથી વધાવે છે અને સીમાડો પૂજવો કહે છે. સીમાડો પૂજવા જતી વખતે હાડીને અહિંસાનો બોધ દેતું ગીત ગવાય છે.

વરધ લેવા જવું

લગનના શુભપ્રસંગે જળકલશ ભરવામાં આવે છે તેને વરધ કહે છે. અને આ વિધિને વરધ ભરવી કહે છે. આ માટે સૌથી પહેલાં કુંભારને ઘેરથી કોરા ઘડા લાવવામાં આવે છે. વધામણું લઈને સ્ત્રીઓ કુંભારને ઘેર વાસણો લેવા જાય છે. જેને વરધ લાવવી કહે છે. કુંભારને પાકું સીધું આપે છે. ચાકડાની પૂજા કરે છે ને ત્યાં પૈસો, સોપારી અને સવા આનો (સાત નવા પૈસા) મૂકે છે. કન્યાની વરધમાં સાડાસાત બેડાં, ચાર ડમરાં, ગોત્રીજાનું બેડું, બે હાંડલાં, બે કલેડાં(જેમાં ગુજરાં હોય છે.) અને બે માટલાં કુંભાર આપે છે. છોકરાની વરધ હોય તો માટલું અને કલેડું અકે જ આપે છે. વરધ માથે લીધા પછી વધામણાવાળી વરધ વધાવે છે. વરધનાં વાસણો લઈને માંડવા પાસે આવે એટલે પરણનાર વરધને ચોખાથી વધાવે છે અને ચાંદ્રા કરે છે પછી માંડવા નીચે પોટલીઓ ઉતારે છે. પછી પોટલીઓ છોડીને ઘરમાં કે વાડામાં કોઈ ભાંગી ન નાખે તેવી જગ્યાઓ બધાં વાસણો ઊંધા મૂકી દે છે.

ગોરમટી લાવવી

ગ્રહની શાંતિ માટે ગ્રહશાંતિ કરવામાં આવે છે. આ માટે ચોરી બનાવવી પડે છે અને ચોરી બનાવવા

માટે ગોરી માટી લાવે છે. આ વિધિને ગોરમટી લાવવી કહે છે. સ્ત્રીઓ સારાં સારાં કપડાં પહેરીને થાળીઓ કે ટોપલીઓ લઈને જાય છે. ત્યાં ચોખાનો સાથિયો પૂરે, પૈસો, સોપારી, પાપડ અને ઢેબરાં મૂકે. કોદાળીને નાડું બાંધે પછી ત્યાંથી ગોરમટી ખોદે. ગોરમટી લેવા જતાં અને આવતાં સ્ત્રીઓ ગીતો ગાઈ છે. આ ગીતોમાં પરણનાર છોકરા કે છોકરીના વખાણ અને નિંદા હોય છે.

ગોરમટી લઈને આવે એટલે પરણનાર ચોખાથી વધાવે છે. એટલે ગોરમટીને નીચે મૂકે છે. આ વખતે જમાઈને ઉદ્દેશીને ઘણાં ગીતો ગવાય છે. પછી હજામ બધી ગોરમટી ભેગી કરીને ચોરી બનાવે છે. ગોર મહારાજ હળદર, કુંકુ, અબિલ-ગુલાલ વગેરેથી ચોરીને રંગે છે. આને ચોરી ચિતરવી કહે છે.

મોસાળું : ગ્રહશાંતિ

બહેનનું સૌથી પહલું સંતાન પરણતું હોય ત્યારે ભાઈ મોસાળું લાવે છે. મોસાળું ભરવા જેવી સંપત્તિ ના હોય તો ભાઈ પાતાને જે મળે તે લઈને આવે છે અને ઘરમાં આપી છે, તેને બેઠું મોસાળું કહે છે. મોસાળું ભરે છે ત્યારે મોસાળિયાં ગીતો ગાતાં, ઢોલ-શરણાઈ વગાડતાં આવે છે. પરણનાર મોસાળાની વસ્તુઓ જે સૂપડામાં મૂકીને આણેલી હોય છે તેને ચાલો કરે છે અને વધાવે છે. મોસાળું ભરાઈ રહ્યા પછી ગ્રહશાંતિની તૈયારી થાય છે. ગ્રહશાંતિએ બેસનારને હળદરની પીઠી ચોળવામાં આવે છે, પછી તેઓ નાહીને તૈયાર થાય છે. સ્ત્રી પિયરથી આવેલા કપડાં પહેરે છે. માથે ગજરાં બાંધે છે. અને ગળામાં હાર નાખે છે. પુરૂષના કૈંટા કે ટોપી ઉપર તોડો લટકાવે છે. ગળામાં હાર પહેરાવે છે. ગ્રહશાંતિ કરવા બેસવામાં

બહુમાન ગણાય છે. ગ્રહશાંતિની વિધિ બ્રાહ્મણ કરાવે છે.

વરધ ભરવી

વરધ ભરવા માટે તેર ઘડાં લઈ જવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ ગોતરીજો પણ ભરીને લાવવામાં આવે છે. છ બેડાં પરણેલી સ્ત્રીઓ લે છે. એક ઘડો જે વાલતી વેલનો ઘડો કહેવાય છે તે કુંવારી છોકરી લે છે. નદી, તળાવ, કૂવા કે વાવના નવાણકાંઈ વરધ ભરવા જાય છે. ત્યાં જળદેવતીની પૂજા કરવામાં આવે છે. સાથિયો પૂરી પૈસો, સોપારી, પાપડ અને ઢેબરાં કે પૂરી મૂકે છે તથા દીવો મૂકે છે. વરધ ભરતી વખતે સ્ત્રીઓ હાલેણી નાચે છે.

ગોતરીજો ભરવો

વરધ ભરીને આવે એટલે પરણનાર ચાંદ્રા કરીને વરધને વધાવે છે. એટલે ઘડાંને માંડવા નીચે મૂકી દે છે. જે બહેન થતી હોય તે ઘડા ઉપર ઉઢેણી ઢાંકી દે છે. આ વખતે જમાઈને લગતાં ગીતો ગવાય છે. ઘરમાંથી કોઈ દાપું આપવાનું કહે એટલે વરધ ઉઘાડી લે છે. પછી ચોરી ઉપર છાંણા ગોઠવી ગોતરીજાનું બેડું, ગાગર અને ઘડો ભરીને મૂકે છે. તેની ઉપર બૂઝારો અને બૂઝારામાં નાળિયેર મૂકે છે તેની ઉપર નવું ધોતિયું ઘડીબંધ ઓઢોડે છે. પછી પરણનાર સાથે પાંચ સગોત્રો થઈને ગોતરીજાને ઊંચકે છે પછી બે જણ ઊંચકીને ઘરમાં લઈ જઈને ગણપતિ ચિતરેલા-ગણપતિસ્થાપન કર્યું હોય ત્યાં મૂકે છે. લગ્ન પત્યા પછી

સારા દિવસે ગોતરીજો ઊઠાવી લઈ તેનું પાણી વાડામાં ઢોળી દેવામાં આવે છે. આને ગોતરીજો ફેરવ્યો કહે છે. ખાલી બેડું ફોઈ હોય તે લઈ જાય છે. ગોતરીજો ભરવાના પ્રસંગે ઢોલી નાચી-ફૂદી ગોતરીજાનું બહુમાન કરે છે તેથી તેને દાપું આપીને રાજી કરાય છે.

ચાંદ્રો વિધિની રીત

ચાંદ્રા વિધિમાં બનેલી થતા હોય તે ઘરમાં ગણપતિ પૂજન થઈ ગયા પછી છોકરાને ઊંચકીને ચોરીમાં લાવે છે અને બાજઠ ઉપર પધરાવે છે. આને ચોરીમાં પધરાવવું કે ચાંદ્રે બેસાડવું કહે છે. સૌ પ્રથમ ઘરમાંથી છોકરાની મા વરને કપાળે કુંકુ અને ચોખા ચોડી ચોખા વધાવે છે અને એક રૂપિયો ચાંદ્રો કરે છે. આ રૂપિયો વરની કેડે બાંધેલા કપડાને છેડે બાંધી દે છે ત્યાર પછી બીજાં સગાંવહાલાં ચાંદ્રા કરે છે. પહેલાં આઠ આના અને એક રૂપિયો ચાંદ્રો આપવામાં આવતો. હવે એક રૂપિયો અને બે રૂપિયા ચાંદ્રો કરવામાં આવે છે. નીકટનાં સગાં મામા-માસી, ફોઈ-ફૂવા વગરે વધારે રકમનો ચાંદ્રો કરે છે. કેટલાંક સગાં ચાંદ્રામાં ઘરેણાં આપે છે. ચાંદ્રો કર્યા પછી વર અને તેના અરવાણિયાને ઘરમાં જમવા લઈ જવામાં આવે છે. આને શુકન કરવો કહે છે. શુકન કરીને નીકળ્યા પછી વરને ઘોડે અગર માફા કે ડમણિયામાં બેસાડે છે. આને વર ઊઘલ્યો કહે છે. આ વરને બહેનો, માતા, મામી, ફોઈ અને બીજી કુટુંબની સ્ત્રીઓ કોપરાં વધાવે છે. ગામાં જે ઘર આગળ રહીને વર જાય તે ઘરની સ્ત્રી પણ વધાવે છે. આને કોપરાં વધાવવા કહે છે.

સામૈયું-ગરવાણું

વર ગામને ગોંદરે આવીને ઊતરે એટલે છોકરીઓ ગીતો ગાવા દોડી આવે છે. જાનૈયાને અનુલક્ષીને હજાય, રમૂજ અને કટાક્ષ વેરતાં ગીતોની રમઝટ બોલવા મડિ છે. કન્યા પક્ષ તરફથી વરનું સામૈયું થાય છે. વરને ગળ્યું પાણી પીવડાવે છે. પછી વર શેરીમાં બાંધેલા તોરણમાંથી આંબાનું પાન તોડી પોતાના ફેંટામાં ખોસે છે.

ગામને ગોંદરે વરને ઊતારો અપાય છે, જાન હજુ ગામની સીમનાં ખેતરોમાં આવતી હોય, બળદના ગળાની ધૂરધરમાળ અને ધૂધરા ધમકતા હોય. તેના અવાજે ગીતો ગાનારી છોકરીઓના કાનમાં હલચલ મચી જાય છે, તેઓ ફટાણાંથી જાનૈયાઓનું સ્વાગત કરવા ધસી જાય છે, અને એકે શ્વાસ ગીતોનો તોપમારો ચલાવે છે.

કલવો

વર બીજા ઉતારે આવે એટલે પાંચ જણ ગોળ ખાવા વેવાઈને ત્યાં જાય છે. ગોળ ખવાયા બાદ કન્યાની ફોઈ કલવાનો કંસાર બનાવે છે. ભાઈની દીકરી પરણે ત્યારે ફોઈ કલવો બનાવે એવો રિવાજ છે. આ કલવો રાંધેલો લઈ જવાનો રિવાજ છે. પરંતુ હમણાં હમણાં ગોળ અને લોટનો કોરો કલવો પણ લઈ જાય છે. કલવો પાંચ શેર તો કોઈ સવાશેર રાંધે. ફોઈના હાથમાં ઘીની વાઢી અને ફૂઆના હાથમાં કલવાની થાળી હોય છે. જેમની સાથે વરબેડિયાં પણ લાવે છે.

વરની આગળ થાળી મૂકી ફોઈ સાસુ વાઢીથી ઘી રેંડે. ઘીની વાઢીને વરરાજા પકડી રાખે કે જેથી બધું

ઘી પડી જાય. કોઈ કોઈ વરરાજા વાઢીના નાળયે હાથનો અંગૂઠો દઈ રાખે છે જેથી ઘી ન પડે. અથવા ઘી પડી ગયા પછી વાઢીને પકડી રાખે. કોઈ સાસુ કંઈ આપાનું કહે એટલે વરરાજા નાળયું મૂકી દે છે. વરનો બનેલી વરને પાંચ વખત કલવો ખવડાવે અથવા ગોળ પાંચ વખત થોડો થોડો આપે. કલવો બીજા જાનૈયે ખાઈ જાય. કલવો ન ખાઈ શકાય તો કેટલીક જગ્યાએ દંડ લેવામાં આવે છે. કલવાનો કંસાર ખાવાથી રતાંધળાપણું જાય છે એવી લોકમાન્યતા છે. વરબેડિયાં એક પરણેલી અને એક કુંવારી લે છે. એકમાં સાત પૈસા અને બીજામાં સાત સોપારી નાખે છે.

પોંખવું

પોંખણની વિધિ પૂજારો, બ્રાહ્મણ-ગોર કરાવે છે. હિંદુ સમાજમાં લગ્નપ્રસંગે પોંખણની વિધિને ગીત છે. એ ગીત ગાવા ખાતર જ ગવાય છે. એ ગીતમાં જે જે વસ્તુઓ વસાવવાનો આગ્રહ કરેલો છે એ ઘણાં હિંદુ ઘરોમાં નથી. છતાં પોંખવા માટે એ પ્રસંગ પૂરતાં રમકડાં જેવા સાધનો બનાવી ગોર કામ પતાવે છે. એથી પોંખણ જેવા પવિત્ર સંસ્કારને સ્વાર્થ માટે જાણે દંભી બનાવી દેવામાં આવ્યો હોય એમ પણ લાગે છે. પોંખણ નો સંસ્કાર પ્રેરણાદાયી છે. એના સાચા હાર્દને મોટા ભાગનો સમાજ સમજી શકતો નથી.

પોંખણું એ લગ્નનો અતિ મહત્વનો પવિત્ર સંસ્કાર છે. જે પવિત્ર સંસ્કાર પોંખણાના લોકગીતમાંથી લગ્નની પવિત્રતા વિષે ઊંડું ધાર્મિક જ્ઞાનનું ભાન થાય છે અને પવિત્ર આદર્શો આપણને પ્રેરે છે. લગ્ન એટલે બે અજાણ્યાં મનુષ્યોને એકમેક થવાનો પ્રસંગ, પરસ્પર પ્રેમભાવે મિત્ર, સહચારી, દાસભાવે રહેવાની

પવિત્ર પ્રતિ. બે મટીને એક આખું અંગ થવું. દેહો ભલે જુદા હોય છતાં બંનેનો એકજ આત્મા. એક નૈયા અને બીજો નાવિક. સંસાર સાગરમાં લગ્નરૂપી જીવનનૈયાને પાર ઉતારવામાં સાચી પ્રેરણા, દિવ્ય સંદેશ આપવાનું કામ પોંખણું કરે છે.

હસ્ત મેળાપ

હસ્તમેળાપની ક્રિયા તડવીઓમાં હાથમેળો કરવા કહેવાય છે-મંગળવરતી કે અદલ-બદલ કહે છે. મંગળફેરામાં વર-કન્યા વારાફરતી આગળ-પાછળ થાય છે, તેને તડવી સમાજના આદિવાસીઓમાં અદલબદલ રમવાની ક્રિયા કહે છે. એમાં જે જલદીથી ફરે તે ચતુર ગણાય છે, એટલે ઘણીવાર કન્યા ફરતી વખતે ઉતાવળ કરે છે. વરકન્યાને સગાંઓ કન્યાદાન આપે છે. પશુ-ધન અને સોનું-રૂપું આપો. પૈસો-ટકા આપશો તો પાણીના રેલા પેઠે વપરાય જશે. પશુધન તો વધશે, સોનું રૂપું ટકશે અને આપનારનું નામ અમર રહેશે.

કન્યા વિદાય

પછું વધાવ્યા પછી કન્યાને કપડાં-પહેરાવી તૈયાર કરે છે. એક થાળીમાં કંકુ પલાળી તેમાં હાથ બોળીને વર-કન્યા પાંચ ઘેર હાથ-થાપા મારે છે. પછી વર-કન્યા માંડવા આવે છે, વર માંચી ઉપર અને કન્યા બાજટ ઉપર ઉભી રહે છે. પછી ગોર અથવા પૂંજારો વરકન્યાના હાથમાં ડાંગર આપે છે. વર-કન્યા પાંચ વખત ડાંગરથી માંડવો વધાવે છે. પાંચમી વખતે વર કન્યા સૂપડું માંડવા ઉપર નાખે છે. પછી દેવને પગે

લાગી વર-કન્યા ચાલે છે.

વરવધૂ પોંખવાં

વરને માંડવે વહૂ આવે છે. કન્યામાંડપે વરનું પોંખણું થયું તેવી જ રીતે વર-માંડપે વરકન્યાનું પોંખણું થાય છે. વહુ કોડિયાનો સંપુટ ભાંગે છે. પછી ચોરી ઉપર ગોળી મૂકી રવૈયાથી વર-વહુ દહીંમંથન કરે છે. એ વખતે વહુ પોતાને છોડેથી સવારૂપિયો છોડીને ગોળીમાં નાખે છે. થોડી વારે વહુ માખણ થયું કે નહિ તે તપાસવા ગોળીમાં હાથ નાખી જુએ છે. એ પાણીમાં હાથ બોળી વરને છાંટા નાખે છે. પછી માંડવામાં છાંટે છે અને છાંટતી છાંટતી ઘરમાં જાય છે. ઘરમાં ગણેશ પાસે વર-વહુ બેસે છે. ત્યાં વર-વધૂના હાથનું અને વહૂ વરનાં હાથનું મીંઢળ છોડે છે. પછી એક થાળીમાં પાણી છેડી કંકુ નાખે છે. તેમાં વીંટી અને એક રૂપિયો નાખે છે. પછી વર-કન્યા તે લેવા માટે હરીફાઈ કરે છે. આ વિધિને વીંટીએ રમાડવું કહે છે. આમ પાંચ વાર કરે છે. છેવટે જેના હાથમાં રૂપિયો આવે, તેનું ઘરમાં ચાલશે એવું માનવામાં આવે છે.

આ વિધિ થઈ રહ્યા પછી વર-વહૂં વેરાઈમાતાએ જાય છે. ત્યાં વર કાચા સૂતરથી મૂતિને વીંટી છે અને તેની પાછળ વહૂ દૂધની ધાર કરતી ચાલે છે. છેવટે મીંઢળ અને વહૂનું મોડિયું ત્યાં મૂકી દેવાય છે. નાળિયેર વઘેરે છે પછી સૌ ઘેર આવે છે. ઘેર આવી વર વડીલોને પગે પડે છે અને વહૂ-નાણંદ સાથે પાણી ભરવા જાય છે. પાછાં ફરતાં પોતાના ઘોંણના ચોખા-કરડ ખોળામાં ઘાલ્યો હોય છે તે જે મળે તેને વહેંચતી વહેંચતી ઘેર આવે છે. આટલું થયા પછી લગનવિધિ પૂરી થઈ ગણાય છે. વાયદા પ્રમાણે વહૂનાં પિયરથી

તેડવા આવે છે તેને આણું કહે છે. તેવી જ રીતે વર તરફથી આણું મોકલીને વહૂને તેડી લાવે છે.

મરણવિધિ

તડવી સમાજમાં સૌ પ્રથમ માણસ મરે અને તરત જ જમીન પર ગાય-ભેંસના પોદરાના છાણનું લીંપણ કરીને તેનો પર ગોદળી પાથરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેમાં મરેલ માણસને મળામુડિયે તેનો પર સુવાડી દેવામાં આવે છે. તેની નજીક દીવો અને અગરબત્તી સળગાવામાં આવે છે. ગામમાં મરી ગયું છે એમ સંદેશો પહોંચાડવા માટે હરીજન રણશીંગું ફૂંકે છે. તડવી સમાજમાં પહેલા દફનાવતા હતા અને અત્યારે કોઈ ધાર્મિક ગુરુ હોય કે ગાદીપતિ હોય તો તેને કહેલી જગ્યા પર દફનાવવામાં આવે છે. કોઈ વિશિષ્ટ રોગી હોય તેમાં રક્તપિત, કોઢવાળા(સફેદદાગ)ને, વટળી ગયેલ વ્યક્તિને આવા માણસોના મહોન અલગ રાખવામાં આવે છે, અથવા અલગ જગ્યાએ દફનાવામાં આવે છે. હાલમાં મોટાભાગે મરેલા માણસને સળગાવામાં આવે છે. મરેલ માણસને રાત રાખવાનું હોય તો તેના માટે ખાટલાનો હિંચકો બાધવામાં આવે છે. વધારે સમય લાશને રાખવી હોય તો તેના માટે અત્તર છાંટવામાં આવે છે. મરેલ માણસને નવું કપડુ ઓઢાડવામાં આવે છે કારણ કે છઠ્ઠીયાના લેખ લખાયેલા હોય એટલે ઓઢાડવામાં આવે છે. મરેલ માણસને નવડાવીને નવા કપડા પહેરાવવામાં આવે છે. જો મરેલ માણસ લગ્ન ન કરેલ હોય તો લગ્નની પૂરી વિધિ કરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી મકાઈના લોટના લાડવા બનાવે તેમાં રૂપિયો રૂપિયો ખોસી દેવામાં આવે છે કાચું સીધું બાંધી આપે છે તેમાં છૂટા પૈસા પણ મુકે, જુના કપડાં પણ બાંધી આપે છે. જ્યાં

વિસામો રાખવાનો હોય ત્યાં સુધી લાશને એમને એમજ લઈ જવામાં આવે છે. ત્યાં બહેનો ડાંગર કે કોદરાથી અને ગર્ભવતી સ્ત્રીહોય તે રાઈને લઈને લાશને વધાવવામાં આવે છે. મરેલ વ્યક્તિને તેની વાહલી વસ્તુ તેની ઠાઠડીમાં મુકી આપવામાં આવે છે જેમ કે દારૂ પીતો હોય તો દારૂની પોટલી, બીડીને પેટી, પાણિયું અને ભગત ભજનમાં તંબોરો વગાડતો હોય તો તંબોરો આ વસ્તુ તેની જ છે એમ કરીને મુકી આપે છે. મહોને પોતાની નાત હોય વ્યક્તિ અને બીજી નાતનો વ્યક્તિ એમ બે વ્યક્તિ મળીને કોતર અથવા નદીમાંથી કેડે વટવાનો રૂમાલ માં પાણી લાવવામાં આવે છે. બાળવાની ચાય પર લાશ મુકવામાં આવે છે અને પોતાના કુટુંબના વ્યક્તિઓને મરેલ માણસનું છેલ્લા વખત મોંઢુ દેખીને પાણીથી દરેક વ્યક્તિ ધોવડાવામાં આવે છે. કપાળ પર ચાંછો કરીને મોંઢામાં ખીચડી મૂકીને પછી કપડાથી ઢાંકી દઈને તેના પર લાકડા મુકવામાં આવે છે. જમીન પર ત્રિશુલ દોરીને વિધિ કરે છે. છેલ્લે નાતનો વ્યક્તિ હોય તે અગ્નિ દાહ આપવામાં આવે છે ત્યાર પછી લાશને સળગાવીને ગામના કે સગાસંબંધી (ખાધ્યા) હોય તે ઘરે આવે છે અથવા ગામના કોઈ એક જગ્યા નક્કી કરેલી હોય ત્યાં બધા બેસે છે અને ભુસુ મંગાવવામાં આવે છે અથવા દારૂ પીતા હોય તો દારૂ ફાળો કરીને મંગાવે છે અને પીએ છે.

ઘરમાં આ આત્મને કોણો અવાતાર મળ્યો તે જાણવા માટે ચુલાની રાખને ચોયણીથી ચારવીને તે દળને થાળીથી સમતળ કરવામાં આવે છે, તેની સાથે ખીચડી, દારૂ બહેન હોય તો છીંકણી અને કોઈ પુરુષ હોય તો બીડી-પેટી, પાણી અને અખંડ દીવો મુકવામાં આવે છે. પછી ચોરલાથી ઢાંકી દેવામાં આવે છે. સવારે પછી તેને ખોલીને તે દળની અંદર જોઈને અનુમાન કરવામાં આવે છે કે કોણો અવતાર મળ્યો તે

જાણીને તે વિધિ પુરી થાય છે. આ વિધિ જે દિવસે લાશને સળગાવી હોય તે દિવસની સધ્યાકાંઠે કરવામાં આવે છે

મૃત્યુ પછીના જીવનની માન્યતા એ છે કે પેટમાં બાળક હોય અને બહેન મૃત્યુ થાય ત્યારે બધાને એવો શક હોય કે આ બહેન વેશી અથવા ચૂડેલ બનશે તો તેને સ્મશાનમાં લઈ જઈને પેટમાં રહેલ બાળકને પેટ ચીરીને બહાર કાઢવામાં આવે છે અને ચાચની અંદર મા અને બાળકને ભેગા જ એકજ ચાચમાં સળગાવામાં આવે છે. સળગાવતા પહેલા મરેલ બેનના પગમાં સવાસો સોયના કાના પાડવામાં આવે છે કારણ કે તે વેશી બનશે તેવું કહે છે એટલે તે વેશી કે ચૂડેલનું રૂપ ધારણ કરે છે એવું માનવામાં આવે છે. એવી જ રીતે પુરૂષ કે યુવાન માણસ અકસ્માત કે આપઘાત કરીને મરણ પામેલ હોય તો તે ભૂત બને છે અથવા કોઈ સારા વ્યક્તિ કે ધર્મના ગુરુઓ હોય ત્યારે તેને ઘરના વાડામાં અથવા તે વ્યક્તિએ જીવતા હોય અને કીધું હોય ત્યાં દફનાવવામાં આવે છે તે વ્યક્તિના નામનો ખત્રીજ બેસાડવામાં આવે છે તે ભૂતનું સ્વરૂપ તેમ માનવામાં આવે છે.

બહેનોની વિધિમાં બહેનો નદીમાં જઈને વિધિ કરે છે, તેમાં પુરૂષ મરી ગયો હોય તો પત્ની હયાત હોય તો તે અને ન હોય તો મોટી વહૂ આગળ થઈને વિધિ કરે છે. જો પત્ની મરી ગઈ હોય તો છોકરાની માં હોય તો તે અને ન હોય તો મોટી ભાભી વિધિ કરે છે. તેમાં સૌ પ્રથમ નદીમાં બેસીને કુટુંબની બહેનો ખાખરાનું દાતાણ મોઢા ઢાકતા જઈને કરે છે. ત્યાર પછી જો પતિ મરી ગયો હોય તો બહેનને પાણીમાં બેસાડીને સાડીનો ખોળો કરે છે તેમાં અંગડી ભાગે છે તેને હારગજરા કહેવાય છે. તે માથાના ભાગ ઉપરથી

પાછળ વઘેરવાનું હોય પછી તેને નવડાવામાં આવે છે. ત્યાર પછી હાથમાં ડાંગર, દરોખડી અને સોનાની જેડ મુકે અને પછી પુખ્પાણી મુકે અને પાંચ બહેનો કુટુંબની હોય તે પાંચ આંટા જમાણી બાજુ ફરીને નાળિયેર વઘેરવામાં આવે છે. પછી વેરી ખોદીને ચોખ્ખું પાણી લોટામાં લઈને આવે છે અને તે પાણી આખા ઘરમાં છાંટવામાં આવે છે તેથી ઘર પવિત્ર થયું ગણાય અને વધારાનું પાણી જીવ ઢાકે ત્યાં મુકી દેવામાં આવે છે.

સુતકની વિધિ

તડવી સમાજમાં પાંચ દિવસે સૂતક કરે છે. સુતકના દિવસે સવારે નવ વાગ્યેના સમયે પતિ મરી ગયો હોય તો તેની પત્ની એ વિધિ કરે જો પત્ની મરી ગઈ હોય તો તેની ભાભી અથવા તેની માં વિધિ કરે છે. બહેનો નદીએ નહાવા જાય છે ત્યાં સૌ પ્રથમ નદીમાં કુટુંબની દરેક બહેનને છાશ આપવામાં આવે છે. તે બહેનો માથું ધોવે છે ત્યાર પછી વેરી ખોદીને ચોખ્ખું પાણી લોટામાં લાવે છે. ઘરે આવીને હાથ (રાજ્યા ગવાય) વાળે છે. સુતકને દિવસે ફોટો મુકે, પછી દિવો કરે અને એ જગ્યાએ શાક પાડવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી નાના છોકરોઓને જમાડવામાં આવે છે. પુરૂષો તે દિવસે વાળ ઉતારે અને દાઢી બનાવે છે.

બારમા-તેરમાની વિધિ

કુંભારને ઘેર બારમાને દિવસે બાર ઘડા લાવે છે અને તેરમાનો જીવનો ઘડો પણ એક વ્યક્તિ લઈને આવે છે. બાર ઘડામાં પાણી રેડી ભરવામાં આવે છે. તેના ઉપર કોડીયા પણ મુકવામાં આવે છે. બાબરાના

પાદડાંમાં ખીચડી અને ઢેબરુ હોય તે ઘડા ઉપર મુકવામાં આવે છે પછી જેટલા ઘડા હોય તેટલા કુટુંબના ભાઈ-બહેનો તે દરેક ઘડાને કરપવામાં આવે છે તેમા પહેલા પાણી, દારૂ પછી ખાવા, પછી પાણી તે રીતે કરપવામાં આવે છે ત્યાર પછી મેલા વાહ નાખવામાં આવે છે.

બીજે દિવસે તેરમાને દિવસે બહેનો જીવનો ઘડો લઈને જાય તેમાં માં-વહૂ અથવા ભાભી-બહેન આમ કોઈ બે બહેનો જાય છે. તે ઘડા પર ચારે બાજુ પાણી રેડીને પાછી આવે છે.

ચૌદમાં દિવસે બધા જ પ્રકારની વાનગીઓ બનાવવામાં આવે છે, તેમાં ઢેબરાં, પૂરી, ભજ્યા, દાળ-ભાત, શાક વગેરે કુટુંબના બધા જ સભ્યો અને સગા-સંબંધીઓ ભેગા થઈને જમે છે તેને શોક ભાગે તેમ કહેવાય છે.

દેવનો ખ્યાલ

તડવી સમાજ જીવનનાં જુદાંજુદા કામોની સફળતા માટે જુદાંજુદાં દેવી દેવતાઓ મદદ કરે છે એટલા માટે તડવીઓમાં જુદાંજુદાં ઘણાં દેવી-દેવતાઓને માનવામાં આવે છે. દેવી શક્તિઓમાં ભગવાન મોટા છે તે આ જગતને ચલાવે પરંતું સંસારમાં જીવવા માટે જુદાં જુદાં રોગોમાંથી બચવા માટે સંતાનપ્રાપ્તિ માટે દેવ-દેવીઓની સહાય લેવી પડે છે. નાના દેવો મોટા દેવોને અને મોટા દેવો ભગવાને રાજ કરી પોતાની પૂજા-ચાકરી કરનારને મનવાંછિત આપે અપાવે છે.

તડવી સમાજમાં ગણપતિની પૂજા લગ્નના સમયે કરવામાં આવે છે તડવી સમાજમાં હનુમાનને તેલ

ચડાવું પડે ત્યારે ગણપતિને પણ તેલ ચડાવવા પડે છે. એવી જ રીતે દરેક ગામનો ઝાંપો હોય છે. ત્યાં ઉત્તર તરફ પીઠ કરી ઉભેલા હનુમાનજી હોય છે. જે ગામમાં હનુમાનજી ન ત્યાંનાં જ્યાં હનુમાન હોય ત્યાં તેલ ચડાવે છે. લગ્ન વખતે પીઠી ચોળતાં પહેલાં પરણનારને હનુમાનને તેલ ચડાવવા જાય છે. ઘરમાં કોઈ બહેનને બાળક ન થતું હોય અથવા બોળો ન ભરાતો હોય ત્યારે તે વખતે હજુળીમાતા, મેલડીમાતા અથવા ઘરની દેવીના નામની ટેક લેવામાં આવે છે. તડવી સમાજમાં વેરાઈમાતાને ગોંદરાની દેવી માનવામાં આવે છે. જે ગામનુ રક્ષણ કરે છે, રોગ, ડાંકણ, ભૂત-પણીત અને ચોરથી રક્ષણ કરે છે. નવી પરણીને આવેલી વરવધૂ વેરાઈમાતાએ મીંઢળ છોડી મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે વર વેરાઈમાતાના સ્થાનક અગર ત્યાં વડ હોય તો વડ ફરતા કાચા સૂતરના દોરાના પાંચ આટાં ફરે છે તેની પાછળ દૂધની ધાર પડતી હોય છે. તડવી સમાજમાં કોઈ બહેનને બાળક જન્મ્યું અને બહેનને દૂધ ન આવતું હોય તે સ્ત્રી સવારના પહોરમાં વેરાઈમાતાનું આંગણું પોતાની ચોળી કે કબજાથી વાળે તો તેને સ્તનમાં દૂધ છૂટે છે એવી માન્યતા છે. ગામનો ઝાંપો સાયવનારી દેવી ઝાપડી દેવી (સીમોડીદેવી) ગણાય છે. ગામના હોળી ચકલાનું રક્ષણ કરે છે. ખેતરના દેવીદેવતાના સ્થાનમાં ખત્રીજ(પૂર્વજો) ને ખેતરદેવ તરીકે માનવામાં આવે છે. તે ખેતરદેવને ખેતરને છોડે બેસાડવામાં આવે છે. ત્યાં ખેતરના દેવને દારૂ, દેબરા તથા ઢાબુ-ઘોડો ચઢાવે છે. બાળકને શીતળામાતા નીકળી હોય ત્યારે સમળીના વશ્તુ નીચે બળિયાદેવના મંદિરે લઈ જઈને બાળકને બે હાથ જોડીને શીતળા (બળિયા) નીકળ્યા હોય તે મટી જાય તેના માટે નમાવવામાં આવે છે પછી તેના માનતા કરવામાં આવે છે.

સ્ત્રીઓને ખાટલો થતો ન હોય તો અથવા સ્ત્રીને ખોળો ન ભરાતો હોય તો મેલડીમાતા, હજુલી માતા તથા ઘરની દેવીના નામની ટેક લેવમાં આવે છે. વરસાદ ન આવતો હોય તો કાજલી માતા નામની માનતા લઈને આખા ગામમાં ઊંટડી ફરવામાં આવે છે. ગામમાં ફર્યા પછી બીજા ગામમાં પણ ફેરવવામાં આવે છે જ્યાં સુધી વરસાદ ન આવે ત્યાં સુધી આ ઊંટડીને ગામે ગામ ફેરવામાં આવે છે જ્યારે વરસાદ આવી જાય ત્યારે જે અનાજ આપેલું હોય અથવા પૈસા આપેલા હોય તો તેના નામની આખા ગામના લોકો ઉજાણી કરીને ઉત્સવના રૂપમાં જમવાનું બનાવવામાં આવે છે અને જે જમવાનું બનાવ્યું હોય તે આખા ગામનાં લોકો જમે છે. ગોતર દેવી એ ગોત્રદેવી પોતાના કુટુંબની દેવી છે. ગોતરદેવીનાં કોઈ ગામમાં દેવાલય નથી. હડકાઈ માતા એ હડકાયેલું કૂતરું કરે તો તેનું ઝેર ન ચડે તે માટે આ દેવીની બાધા લેવી પડે છે. પીપળસટ તા.સંખેડા ગામે હડકાઈ માતાનું સ્થાનક છે. રાણી કાજળ વરસાદની દેવી ગણાય છે અને તે ડુંગર ઉપર વસે છે. ગઢબોરિયાદના ઠાકોરનાં કૂળદેવી ગણાય છે. પરંતુ તડવી ઉપરાંત ડુંગરીભીલો તેને વરસાદની દેવી માને છે.

કણેસરી, કણહેરી, કણસારી, કણશ્રી કે કણેશ્વરી એ ધાન્યકણ ઉત્પન્ન કરનાર, વધારનાર અને તેનું રક્ષણ કરનાર દેવી છે. જેમાં હિંદુધર્મના અન્નપૂર્ણા દેવી તેવી જ રીતે આદિવાસી સમાજના લોકોની કણેશ્વરી દેવી છે. આમરોલી અને ગઢબોરિયાદ વિસ્તારના તડવી, ભાલ, નાયક અને રાઠવાકોળીમાં એ દેવી પૂજાય છે. અનાજ મસળીને માપતાં પહેલા દેવીના નામનો દીવો કરી પછી અનાજની માપણી કરાય છે. કણેશ્વરી કથા અને મંત્ર પણ છે. જેનું સ્વરૂપ ગડગૂમડાં નીકળીને શરીર ગેઘાતું હોય એવી કલ્પાયું છે તે એક જ કણથી

બધાને રાંધીને જમાડે છે.

જળદેવતી પાણી કઠે ઓવારની દેવી ગણાય છે. વાવ, ફૂવા, તળાવ અને નદીકાંઠે તેનો વાસ મનાય છે. કેટલીક નદીના ઘરા કે જ્યાં માણસ નાહતાં ડૂબી જતાં હોય કે તળાવમાં ડૂબી જતાં હોય તો જળદેવી દર નવા વરસે ભોગ લે છે એમ મનાય છે. ફૂવારા અને તેમાંયે ખાસ કુંવારી છોકરીનો જળદેવી ભોગ લે છે અથવા છોકરીને વળગે છે જેને જળદેવીનાં વરબેડિયાં (કુલ્લડીનું પહેડું), બંગડીઓ, ચૂંદડી અને ઘીનો દીવો કે નાળિયેર ચડાવે છે અને વરબેડિયું બાંધે છે. લગ્ન વખતે વરઘ ભરવા જાય ત્યારે જળદેવીનું વધામણું કરવામાં આવે છે અને નાળિયેર, સોપારી, પૈસો અને ઇડિયા પીડિયાં ચડાવે છે. સુવાવડી સવા મહિને પાણી ઓવારે પાણી ભરવા જાય ત્યારે પણ નાળિયેર દીવોને વરબેડિયું ચડાવે છે. વળી સર્ગભાબહેન સીંમત ભર્યા પછી પિયર જતી વખતે રસ્તામાં જેટલી નદીઓ આવે તે ઓળંગતી તેમાં સોપારી અને પૈસો નાખે છે.

ખત્રી: જે માણસ દબાઈને, કચરાઈને, વૃક્ષ ઉપરથી પડીને કે બીજા કોઈ કમોતે મરણ પામ્યો હોય તે અગર જે માણસ મૃત્યુ પછી કોઈ બૂવાના શરીરમાં આવી બોલે અને કહે કે મને ખત્રી તરીકે બેસાડો તો તેનાં સગાં તેને ખત્રી તરીકે બેસાડે છે. ખત્રીનો પાળિયો પણ ઊભો કરે છે. ખત્રી વડિલ કહેવાય છે એટલે જે કૂળનો ખત્રી હોય તે તથા ગામની બીજી સ્ત્રીઓ ખત્રીના સ્થાનાંક પાસેથી જતાં પોતાનું મોં ઢાંકી લાજ કાઢે છે. ખત્રીની આમાન્યા રાખે છે.

ભૂત: સ્વયંભૂ ભૂત કાળિયો ભૂત અને બાબરિયો ભૂત ગણાય છે. બધા ભૂતોના તે ઉપરી છે. ડાકણો તેમને વશ હોય છે. તેમની રજા વિના ડાકણ કોઈને ખાઈ શકતી નથી. હાથમાં ચાંદીનો હુક્કો, સફેદ રૂંટો

અને સફેદ બાસ્તા જેવું ધોતિયું, રજપૂતશાહી ઠાઠમાઠમાં હુક્કો પીતા પીતા નીબલે. તેને સ્મરવાથી રક્ષણ કરે. એકલાં હોય તો ઘર સુધી મુકવા આવે. ખેતરમાં વાસ હોય તો ખેતરનું રક્ષણ કરે. જેની ઉપર પ્રસન્ન થાય તેને ભલું કરી દે. રેંગડીયા રથનો બેસનારો, નવસેં ભૂતાવળોનો ટોળો લઈને ફરનારો, દારૂ બોકડો અને બળ-બાહર આરોગનારો મનાયો છે. ભૂતને સૌ ભૂતમામા નામથી સંબોધે છે.

રોટી વહેવાર, ખાનપાન, આહારવિહાર સંબંધી માન્યતા

તડવી સમાજમાં દરેક તહેવારોમાં એક બીજાના ઘેર કોઈ નવી વાનગી બનાવી હોય તે આપવોનો રીવાજ છે. તડવી સમાજમાં ડાંગર, કોદરા, મકાઈ, જુવાર અળદ, મઠ, તુવર, ઓમેલ, બંટી વગેરે મુખ્ય અનાજ ખોરાકમાં વપરાય છે. ગર્ભવતી બહેનને દૂધ તથા ગરમ ખોરાક ન ખાવો જોઈએ. વરસાદ ઋતુમાં તળેલું, તીખું ન ખાવું જોઈએ કારણ કે ઠંડી અને ગરમી બંને ઋતુ નો અનુભવ થતો હોય છે એટલે પચવામાં ખૂબ ભારે હોય છે એટલે પાંચન શક્તિ નબળી પડી જાય છે. ગર્ભવતી બેનને કોપરું, લીલાનાળિયેરનું પાણી, મગફળીના દાણા, ખાટું દંહી ન ખવાય કારણ કે ચીકાશને લીધે ખાટલો ન થાય તેના માટે ન ખાવું જોઈએ.

બાળક જન્મે ત્યારે ડુટી ન પાકે તેના માટે બાળકનો જન્મ આપનાર ડુટી ન પડે ત્યાં સુધી ભાત ન ખાય. ખાટલા થયો હોય ત્યારે બેનને એકદમ પાતળી ઘેંસ ખવડાવામાં આવે છે કારણ કે બાળકની આતળી નાની અને પાતળી હોય છે એટલે પચવામાં ભારે પડે તો બાળક વધારે રડે છે. લીલોત્તરી શાકભાજીમાં

ચોળી, ભીંડા, બટાકા, ચણા, ખોટી ભીંડી વગેરે આ બધા પ્રકારના શાકભાજી બેનને ન ખવાય કારણ કે જો ખાય તો તે માના ધાવણમાં દૂધ સ્વરૂપે બાળક પીવે છે તો તેને પાયણ કરવાની શક્તિ બાળકમાં ન હોવાથી ખૂબ જ રેડ છે. લીલીભાજી દરેક જાતની ખવાઈ છે, તેમાં મેથી, પાલકની ભાજી, તાંદળજાનીભાજી, સુવાની ભાજી, કોલીયારની ભાજી, લીમડાની ભાજી, સરગવાની ભાજી વગેરે બાળક વાળી બેનને ખવાય છે.

મહૂડાના ફૂલ (મહૂડા)ને ગરમીમાં સૂકવામાં આવે છે તેને વરસાદ ઋતુમાં માટીના કલેડામાં શેકીને ખાવામાં આવે છે. પહેલા મકાઈમઠીયા, દેશી બાજરી, જુવાર, ચણા, પાપડી, ઝાલરીયા કાચી કેરી વગેરે બધું જ મિશ્ર કરીને તેના બાકરા ખાતા હતા. ખેતીનું કામ કરીને ઘરે આવ્યા પછી એક લોટી દોરી દારૂ કે ટીંચર પી લઈએ તો બધો જ થાક ઉતરી જાય છે અથવા ગોળનો ઉકારો પી લે તો પણ થાક ઉતરી જતો હતો. ઉનાળાની ઋતુમાં ગરમ ખોરાક, તીખો ખોરાક ન ખાવો જોઈએ કારણ કે ઉનાળાની ગરમીમાં વધારે પાણીની જરૂરિયાત હોય છે એટલે એસીડીટી ન થાય તેને માટે ન ખાવો જોઈએ. ઉનાળામાં ખાટું બનાવતા હતા તેમાં ખાટી આંમલીના મોળ અને મઠીયાની દાળ, ફોંગની ભાજીકોઈપણ દાળ સાથે, લીલીભાજી, ડાંગરના રોટલા અથવા બાજરી કે જુવાર ના રોટલા ઉનાળાનો મુખ્ય ખોરાક છે. ચોમાસુમાં મોટાભાગે ઉનાળામાં શુક્રવેલી અલગ અલગ જાતની ભાજી જેમ કે પુવાડીયાનીભાજી, ભીંડા ગુવારની ભાજી, વાલપાપડીના છોડા, ભીંડીયાના છોડા વગેરે, પહેલાના સમયમાં મકાઈના ભુકરાનો લોટ અને કોઈપણની લીલી ભાજી નાખીને પોણીપીચો બનાવીને ખાતા હતાં.

ખેતી સંબંધી વિધિ

વૈશાખ મહિનામાં અખાત્રીજના દિવસે ઇન્દ્રદેવની પૂજા કરવામાં આવે છે, તે દિવસે સવારમાં બળદને નવડાવામાં આવે છે. બળદને શણગારવામાં આવે છે ત્યાર પછી ખેતીના સાધનોની પણ પૂજા કરવામાં આવે છે જેમાં બળદના શિગડાને, ખેતીના સાધનો જેવા કે હળ, હાલ, કરબ, કરબડી, વરો, ગાડુ, ડમણિયું, ઓચણી, રેટિયો, પરોણો વગેરે ને નાડાસળી બાંધવામાં આવે છે.

પ્રજનન સંબંધી માન્યતા

તડવી સમાજમાં પ્રજનન સંબંધી માન્યતાઓ જોવા મળે છે. તેમાં સ્ત્રી કે પુરુષ શારીરિક સંબંધ ક્યારે બાંધે છે તેના પર રહેલો છે. સ્ત્રી જ્યારે અમાસની આસપાસના સમયમાં માસિકધર્મમાં હોય છે ત્યાર પછી સ્ત્રી સાથે છ કે સાત દિવસ પછી અજવાળીયામાં પુરુષ સ્ત્રી સાથે શારીરિક સંબંધ બાંધે અને ગર્ભ રહી જાય તો સમજવું કે છોકરી જન્મ થશે જ્યારે પુનમની આસપાસના સમયમાં માસિકધર્મમાં હોય છે ત્યાર પછી સ્ત્રી સાથે સાત કે આઠ દિવસ પછી અંધારીયામાં પુરુષ સ્ત્રી સાથે શારીરિક સંબંધ બાંધે અને ગર્ભ રહી જાય તો સમજવું કે છોકરાના જન્મ થશે એવી માન્યતા છે. તડવી સમાજના કોઈ કુટુંબમાં વારસદાર રોગો જેવા કોઢ (સફેદદાગ), કેન્સર, ટીબી, સિકલસેલ, રક્તપિત જેવા રોગ પ્રજનન સંબંધી છે. તે વારસદારમાં છોકરો કે છોકરીને કોઈનો પણ આ રોગ આવતા હોય છે એવું માનવામાં આવે છે.

સ્ત્રી-પુરુષ જ્યારે શારીરિક સંબંધ બાંધે છે. ત્યારે બંને વ્યક્તિના શ્વાસોશ્વાસ ઝડપથી થાય છે ત્યારે

પુરુષના નાકના બંને કાણામાં એક સરખો શ્વાસ લેતા નથી સમયે સમયે શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા બદલાતી રહે છે. ત્યારે જમણી બાજુના કાણામાં શ્વાસોશ્વાસ વધારે થતો હોય અને શારિરિક સંબંધ બાધે છે ત્યારે ગર્ભ રહી જાય ત્યારે સમજવું કે છોકરીનો જન્મ થશે એજ રીતે ડાબી બાજુના કાનામાં શ્વાસોશ્વાસ વધારે થતો હોય અને શારિરિક સંબંધ બાધે છે ત્યારે ગર્ભ રહી જાય ત્યારે સમજવું કે છોકરાનો જન્મ થશે આવું માનવામાં આવે છે.

ગૂઢ વિદ્યા

તડવી સમાજમાં ગૂઢ વિદ્યાને માને છે તેમાં મેલીવિદ્યા અને ચોખ્ખી વિદ્યા એમ બે પ્રકારની હોય છે તેમાં બડવાઓ પાસે મેલી વિદ્યા પણ હોય અને ચોખ્ખીવિદ્યા પણ હોય છે. જ્યારે ડાંકણને શિખવાડવામાં આવે છે તે મેલીવિદ્યા છે, જ્યારે માણસ બિમાર પડે ત્યારે બડવાએ ચોખ્ખી વિદ્યાનો ઉપયોગ કરીને ઔષધિ દવાઓ આપીને બિમારી મટાડે છે.

મેલીવિદ્યામાં ડાંકણની વિદ્યા બડવાએ કોઈ સ્ત્રીને શીખવાડવામાં આવે છે તે મોટાભાગે તેને વીર પૂરા કરેલી છે એમ કહેવામાં આવે છે. ડાંકણ એ વિદ્યા જાણતી હોય પરંતુ ભૂત મામાની પરવાનગી વગર માણસ ઉપર કોઈપણ જાતની વિધિ કરતી નથી અને દેવો (ગામના ગામદેવો) પાસે પરવાનગી માગે છે ત્યારે પરવાનગી મળ્યા પછી જ માણસનું કાળજું ખાઈ જાય છે એવી માન્યતા છે.

ચોખ્ખી વિદ્યામાં શુભ પ્રસંગે બ્રાહ્મણોની વિધિ, દરેક તહેવારોમાં દેવોને પૂજન કરીને શુભ પ્રસંગે

ગામની દેવ-દેવીઓને પૂજન કરીને આમત્રણ આપે છે. તે ચોખ્ખી વિદ્યાનો ઉપયોગ પૂજારા કરે છે.

મેલી વિદ્યા કરવા માટે દેવ-દેવીઓને મનાવવા માટે કોઈ પશુઓનો ભોગ અથવા બલી ચડાવવામાં આવે તો દેવ-દેવીઓ માને છે.

ચોખ્ખી વિધિ કરવા માટે માત્ર શ્રીફળનો ભોગ આપીને તેની માનતા પૂરી કરવામાં આવે છે.

ગામમાં કોઈ ભયંકર મોટો રોગ આવ્યો હોય ત્યારે ગામના પૂજારાએ બંને વિદ્યાનો ઉપયોગ કરીનો રોગને નિયંત્રણ કરવાનું કામ કરે છે. તેમાં બલીનો ભોગ પણ આપવો પડે અથવા શ્રીફળનો ભોગ પણ આપવો પડે છે.

લોકમંત્રોને લોકો મંતર નામે ઓળખે છે અને મંત્રોમાં લોકો અજબ શ્રદ્ધા ધરાવે છે. ઉભય પક્ષે મંત્રધારખથી બીક પણ રાખે છે અને મંત્ર મારનારને લોકબોલીમાં ડાકણો, શીખલો, વઈદાવાલો એવા નામથી ઓળખે છે.

મંત્રોના બે પ્રકાર છે. એક મારણના મંત્રો અને બીજા વારણના મંત્રો. મંત્રમારનાર બંને પ્રકારના મંત્રોનો જાણકાર હોય છે તે મારણના મંત્રો જાણતા હોય અને વારણના ના જાણતો હોય અને સામે કોઈ દાવ ફેંકે તો મંત્ર મારનાર માર્યો જાય છે.

મારણના મંત્રોમાં ઘા મૂકવાનો, મૂઠ મારવાનો, બફારો આપવાનો, વીછી ચડાવવાનો, રાંધણું અટકાવવાનો.

મારણના મંત્રોમાં ઝેર ઉતારવાના, રોગમટાડવાનો, વળગણ મટાડવાના, વંશીકરણ મંત્રો, અગ્નિ અને

રક્ષણ માટેના મંત્રો ગણી શકાય.

રોગ મટાવાના મંત્રોમાં પાઠું હાકવાનો, આઢાશીશી ઉતારવાનો, વાવરી હાકવાનો, મીણો ઉતારવાનો, ઢાઢ દુઃખતી બંધ કરવાનો, તાવ ઉતારવાનો, મૂઠ-બફારો ઉતારવાનો મંત્ર વગેરે ગણાય છે.

વશીકરણ મંત્રોમાં માણસને વશ કરવાનો વાઘની ઢાઢ બાંધવાનો, તલવારની ધાર બાંધવાનો, અગ્નિ બાંધવાનો અને સાય ગાલમાં સરકાવવાનાં મંત્ર ગણી શકાય.

બીજા વારણમંત્રોમાં વીંછી અને સાપનું ઝેર ઉતારવાનો મંત્રો ગણાય ઉપરાંત રિધ્ધીસિધ્ધીનો મંત્ર છે તેને કણહેરીનાં મંત્ર કહે છે આ મંત્ર શુધ્ધ લોકમંત્ર છે.

મંત્ર શિખવા માટે પણ અમુક માસ, વાર, તિથિ, સમય,સ્થાન અને સાધના વિધિ નિશ્ચિત થયેલ છે. મંત્ર શિખવા સ્મશાન અગર દેવળમાં જાય છે. રવિ, મંગળ કે શનિવારે રાતના બાર વાગ્યાના સમયે શિખનાર મંત્ર શિખવા માટે જાય છે.

વારસાઈ

તડવી સમાજમાં જયારે સંયુક્ત કુંટુબમાંથી વિભક્ત કુંટુબ કરવાની ફરજ પડે ત્યારે કુંટુબમાં બે ભાઈઓ વચ્ચે પિતાનું કર્જ જે ઓછીના પૈસા લઈને ઘર ચલાવવા લીધા હોય તે પૈસા બંન્ને ભાઈઓ વચ્ચે વહેંચી દેવામાં આવે છે. તેમાં પશું- પ્રાણીઓ તથા મિલ્કત હોય તેના ભાગલા તથા જમીનના પણ ભાગલા પાડીને બે ભાઈઓને વહેંચી દેવામાં આવે છે. જયારે છોકરીને સાસરી પક્ષ તરફ સારું ન હોય તો તેને એક

વર્ષ પૂરતું અનાજ પાકે તેટલી જમીનનો ભાગ આપવામાં આવે છે. જીવન સંસાર સારો એવો ચાલે તેમ છે. તેને સાસરીમાં માત્ર નામ રાખવામાં આવે છે. તેને કોઈ પણ મિલકતમાં ભાગ આપવામાં આવતા નથી.

વારસામાંથી પુત્રીને ભાગ મળતો નથી, છતાં જેને પુત્ર ન હોય તે પોતાની પુત્રીને ઘેર રાખી શકે છે. મોટી થયે વર બોળી લાવીને પરણાવે છે અને પોતાને ઘેર રાખે છે. દીકરીને બધી મિલકત આપે છે. આ સમાજ માન્ય રિવાજ હોઈ પિતરાઈઓ પણ કંઈ આડાઈ કરતા નથી અને સગાંકુટુંબી તરીકેનો ભાગ પડાવતા નથી

કરાર, બોલી/કબુલાત

તડવી સમાજમાં ૧૦૦ વર્ષ પહેલા શાહુકારો વચ્ચે કરાર, બોલી થતી હતી. કોઈ ખેડુતને પૈસાની જરૂર પડી ત્યારે તે વખતે શાહુકારો પાસે ખેતર કરાર કે બોલી પર જ મૂકતા હતાં. મારું ખેતર પાંચ કે છ વર્ષ તમારી સાથે કરાર કરું છું. જો તું પૈસા, અનાજ ન આપી શકે તો આ ખેતર અમારું રહેશે એવા કરાર કરતા હતાં. તે જમીનનો અત્યારે તડવી સમાજ સાથે રહેતા અન્ય સમાજ પાસે એટલે કે શાહુકારો પાસે છે.

તડવી સમાજમાં છોકરો કે છોકરીના લગ્ન સંબંધ જોડવાના હોય ત્યારે છોકરી કે છોકરા બંને પક્ષના મુખીઓ બેસીને લગ્ન સંબંધ કરાર માત્ર સમુદમાં બોલી જ બોલે છે. કોઈ પણ જાતનું લખાણ થતું નથી. તો પણ બંને પક્ષના મુખીઓ માન્ય રાખે છે.

તડવી સમાજમાં કોઈ એવું કુટુંબ છે કે સ્ત્રીને બોળો ભરાતો નથી તો તે કોઈ પાસેથી સંતાન લેવાનું

હોય ત્યારે સમાજના અથવા કુંટુબ-કુંટુબ વચ્ચે કરાર થાય છે કે અમારો છોકરો કે છોકરીનું નામ જે તે વ્યક્તિ બાળકને લે છે. તો બાળક પાછળ દત્તક લેનારનું નામ લખાય તેવા કરાર કે બોલી સામેના પક્ષને (દત્તક લેનાર)કબુલ કરવું પડે છે.

તડવી સમાજમાં પશુઓની પણ લે વેચના કરાર થાય છે. તેમાં કોઈને ભેંસની જરૂર હોય અને કોઈ કુંટુબ પાસે ભેંસ વધારે હોય અને કોઈ કુંટુબ પાસે ગાયો વધારે હોય છે. ત્યારે ભેંસ આપે છે. તેની સામે વધુ દૂધ આપતી ગાય આપે છે. તે માટે લખાણ લખાતું નથી પરંતુ કરાર કે બોલીથી લઈ જતા હોય છે.

સમાજનો પંચ/કાનૂન

તડવી સમાજમાં મોટા ભાગે સ્ત્રી-પુરુષ જ્યારે નાત બહાર ક્યારે મૂકવાવામાં આવે જેમ કે કોઈ ઢોરને મારી નાખ્યું હોય અથવા નાત બહારની વ્યક્તિ લગ્ન કરે તે વખતે સમાજથી નાત બહાર મૂકવામાં આવે છે. પરંતુ નાતમાં લેવા માટે સૌ પ્રથમ તડવી સમાજના અગ્રણીઓ ભેંગા થાય જે સમાજના પંચો નક્કી કરે તે જમવાનું બનાવે છે. પછી નાતમાં લેવાની પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે. તડવી સમાજની સામે જ હૂકો પીવડાવવામાં આવે છે. પછી પંચમા બેસેલા દરેક વ્યક્તિ હૂકો પીવે છે. પછી પંચોએ જમવાનું જમે છે. પછી નાતનો છે તેમ સમજવામાં આવે છે. તડવી સમાજમાં ખેતી માટે મંજૂરીની મંજૂરી નક્કી કરવાનું હોય છે. ત્યારે તડવી સમાજના પંચો મળીને પોતાના ગામની મંજૂરીનો રેટ નક્કી કરે રેટ પ્રમાણે ચૂકવવાનો કાનૂન હોય છે.

દરેક ગામમાં ગામનો મુખી, પટેલ, ડાયો, બડવો અને પૂજારો એટલી વ્યક્તિઓ ગામ આગેવાન જેવી ગણાય છે. વાઘને પણ કાન પકડીને દોરી લાવનાર પુરુષ આ ચારે જણાની સત્તા આગળ બકરી જેવો ગરીબ થઈ જાય છે. પહેલાંના વખતમાં જ્ઞાતિ પટેલો હતા. હાલમાં એકાદ બે જગ્યાએ છે. કોઈ સામાજિક ઝગડો હોય તો આજુબાજુનાં ગામોના લોકો ભેગા થઈને ઝગડાનો નિકાલ કરે છે. નાત પટેલ નાતમાં કોઈ ઢોર મારીને ખાય, કોઈનું બૈરું લઈને ભાગી જાય, કોઈ કોઈની કુંવારી છોકરીને પોતાના ઘરમાં ઘાલે તેવા પ્રસંગોએ નિકાલ કરવા ભેગા થવું પડે છે. ગુનેગારને દંડ દેવા માટે કબજો રાખવા માટે નાત પટેલ દંડની અગર નાતબહારની શિક્ષા કરે છે. પહેલાં બાર ગામનો નાતપટેલ હતા. નાતપટેલને પહેલા લોકો પસંદ કરી લેતા હતા હવે ગામના ડાહ્યા અને ગામનો મુખી ઝગડાઓનો નિકાલ કરે છે ત્યારે પટેલને કંઈક આપીને રાજી કરે છે. પટેલ કન્યા પરણાવવાનું કામપણ કરે છે ત્યારે તેને પરણાવવાના સવાપાંચ રૂા. મળે છે. નહિતર લગ્નદીઠ એક(૧) રૂા. મળે છે.

ડાયો એ ગામનો મુખી જેવો વગદાર માણસ હોય તેને બધા ડાયો કહે છે. કોઈ તેને ડાયોપટેલ પણ કહે છે, પટેલની ગેરહાજરીમાં ડાયોનો ચૂકાદો માન્ય રાખવો પડે છે. ઝગડાના નિકાલ વખતે તેને પણ થોડું મળે છે. બડવો અને ગામનો પુરોહિત છે તે લગ્ન કરાવે છે, બધી ધાર્મિક વિધિઓમાં લોકોને માર્ગદર્શન આપે છે અને બધી ધાર્મિક વિધિઓ કરાવે છે. તેનો બોલ એ દેવનો બોલ ગણાય છે. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં એ ધારે તેને રડાવે છે. એ જાદુગર, તાંત્રિક અને દર્દો મટાડનાર વૈધ પણ છે. શુકન જોવાનું, દર્દનાં જાણીને કહેવાનું કામ કરે છે. બધા બડવાની આણ માને છે. પુરુષોની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ બડવાને રાજી રાખે છે. કદાચ

કોઈ વખતે પોતાનું નામ ડાકણ તરીકે જાહેર ન કરી દે તે માટે ધ્રુજતી હોય છે. પૂજારો એ બડવા પછી પૂજારાનું સ્થાન આવે છે. તે નાતગોર પેઠે ક્રિયાઓ કરાવે છે તે લગ્ન પણ કરાવે છે તે માટે તેને દાપું મળે છે તે દેવને બોલાવવાનું કામ કરે છે. ગામમાં તહેવાર હોય તો ગામની પંચ જે પૂજારો, પટેલ, વણતરીયો, મુખીઓની હોય છે. તે દિવસ નક્કી કરે તે દિવસે તહેવાર આખું ગામ કરવું જોઈએ તેવું નક્કી કરે છે.

હુન્નર કલા

તડવી સમાજની હુન્નર અને કલાઓ ખૂબ જ જણતા હતા તે સમયે માટી કામમાં તડવીના ઘરોમાં પોતે બનાવેલા માટીના ચુલા, દળવાની ઘંટીનું થાળુ, માટીની કોઠીઓ, માટીની ઈંટો, માટીના નળિયા વગેરે સ્ત્રી-પુરુષ સાથે મળીને બનાવે છે. તડવી સમાજમાં પહેલા તેઓ તે સમયમાં મોતીની હાયળી સ્ત્રીઓ પેરતી હતી તે પોતે મોતી લાવતી અને પરોવીને અલગ અલગ ડિઝાઇન બનાવીને ગળામાં પેરતી હતી. એ સમયે પણ મોતી કામની જાણકારી હતી અને આજે પણ લગ્ન સમયમાં અને મરણ સમયમાં મોતીની હાયળીનો ઉપયોગ થાય છે.

તડવી સમાજમાં વાસકામની કલા હતી, તેમાં ઘરના માળીયામાં નાખવા વાંસનો ખપેડો બનાવતા, ગાડામાં સાઈડ પર મૂકવા ટાટા બનાવતા, રોટલા મુકવા માટે ટુંગલી, લગ્ન માટે પોટી, વાંસના ચારલા-

ચારીયો, માછલા પકડવા માટે વાંસનો ઝોકરો, વાંસની વાસળી વગેરે વસ્તુઓ બનાવતા હતા. તડવી સમાજમાં રેસાનું કામ પણ કરતા હતા જેમ કે ખાટલો ભરવાની દોરી, કુવામાંથી પાણી કાઢવા માટે દોરડા, ગાય-બળદને બાંધવા માટે દોરડા, હોર લાકડું નોદરવા માટે રાહ વગેરે ભીંડીના ફેલ્યામાંથી બનાવતા હતા. ભીંડીને નદીના પાણીમાં જઈને છ સાત દિવસ સુધી બોળી આવે છે પછી તેમાંથી ફેલ્યા કાઢવામાં આવે છે તેના દોરડાઓ બનાવે છે. તેવી જ રીતે ખાતરની ખાલી સાત થેલીના રેસાના પ્લાસ્ટીકમાંથી એક ખાટલો ભરાઈ જેટલી દોરી વણીને બનાવી શકાય છે.

તડવી સમાજમાં લાકડાનું કામ પણ કરતા હતા, તે વખતે ખેતી માટે લાકડાંનું હળ, કરબડી, રેટિયો, કરબ, વરો, ચવડું, હળ માટે હાલ, લાકડાના ગાડાં કે ડમણિયાં, લાકડાની મૂર્તિઓ, પુર્વજોના કુટા, તેલ કાઢવા માટેનો ચીપીયો, અનાજ માપવા માટે પાલી, ડાંગર ખાડવા માટે સમેલું, દાળભાત-શાક કાઢવા માટે ચાટવા વગેરે બનાવવા માટે માહિર હતા. ઢોલ નૃત્ય આ વસંતઋતુનું ભીલ, તડવી, નાયકા અને રાઠવા કોળીનું પુરુષ નૃત્ય છે. દેવીઊઠી એકાદશી પછી દરરોજ રાત્રે ઢોલ સાથે આ નૃત્ય થાય છે.

લોક નૃત્યો

લોકનૃત્ય એ સમૂહનૃત્ય છે એ લોકોના નિજાનંદમાંથી જ પેદા થયાં અને નિજાનંદમાં જ ખેલતાં રહ્યાં. આ નિજાનંદ પણ ખોરાકની શોધ, સાગરની ખેડ, ગૌપાલન, ધરતીની ખેડ, ક્ષાત્રજીવન અને ધર્મભાવનાના રોજિંદા વ્યવહારમાંથી પેદા થયેલ છે. જેમ ધર્મ એની પ્રેરણા છે, તેમ પ્રકૃતિ એનું દર્શન છે અને આનંદ

એનો પ્રાણ છે. સુખને માણવાની અને દુઃખને સહન કરવાની કળા પણ એમાંથી જ નીપજી. પ્રદેશે પ્રદેશે અને જાતિએ જાતિએ આ લોકનૃત્યો જુદા જુદા સ્વરૂપે વિકસ્યાં છે. આદિવાસીઓનાં બધાં નૃત્યો તેમની લાગણીઓ ઊર્મિઓનાં આવિર્ભાવ અને આનંદની અભિવ્યક્તિમાંથી નીપજ્યાં છે. નૃત્યોનો આનંદ આદિવાસીઓના થાકને ઓગળી નાખે છે.

આદિવાસીઓ આજે ગરીબાઈ અને અજ્ઞાનમાં સબડે છે. એટલે તેમની આજુબાજુના પ્રાકૃતિક સૌંદર્યને માણી શકતા નથી એટલે આદિવાસીઓને તેમના સાચા સ્વરૂપમાં નિરખવાં હોય તો આદિવાસીજીવનનું એક જ અંગ નિરખવાં જેવું છે-માણવા જેવું છે, અને તે છે લોકનૃત્ય અને લોકસંગીત, કારણ કે આદિવાસીઓનો પ્રાણ તેમનાં નૃત્યો અને ગીતો છે. ગાણું-ગીત એ આદિવાસીઓનો ખોરાક છે અને નૃત્ય એ તેમનો જીવનરસ છે. આદિવાસી પ્રજા ઉત્સવપ્રિય છે તેથી ઋતુ, તહેવારો, મેળા, સામાજિક પ્રસંગો, દેવની બાધા-માનતા પણ ઉત્સવો બની રહે છે. આ પ્રસંગો, તહેવારો આ જાતિઓને ગીતો ગાવાનું અને નાચવાનું પૂરું પાડે છે. આ નાચ એ આદિવાસી લોકોનાં નૃત્યો છે. જે પ્રસંગ, તહેવાર કે બનાવ આવાં નૃત્યો સર્જાવી શકે તે આદિવાસી લોકોના નૃત્યઉત્સવો. આ નૃત્યઉત્સવો જેવા કે ગોધીબોવો, દેવદિવાળી, વસંત, હોળી, મેળા, લગ્ન, મેઘઉંજાણી, અખાત્રીજ, દિવાસો, નવરાત્રી, દશેરા, કાળીચૌદશ અને દિવાળી.

લગ્ન એ પણ ગામડા માટે તો ઉત્સવ બની જાય છે. લગ્ન થવાનું હોય તે ઘરના આંગણે, બે મહિના અગાઉથી લોકો નાચવાનું, ગીતો ગાવાનું શરૂ કરી દે છે. ગામમાં એક જ ઘેર લગ્ન હોવા છતાં આખા ગામના લોકોને નાચવાનું, ગીતો ગાવાનું કારણ બની જાય છે. હજુ તો લગ્ન લીધું ન હોય ત્યારે પહેલાંથી

જ જે ઘેરપ લગ્ન લેવાનું હોય ત્યાં નાચવાનું અને ગીતો હાવાનું શરૂ કરી દે છે. તડવી અને ભીલ વસાહતોના ગામમાં આનંદ પૂરો પાડે છે. લગ્ન એક પ્રસંગ મટી ઉત્સવ બની જાય છે. આમ લગ્નગાળો ઉત્સવમેળો બની રહે છે.

સંખેડા તાલુકામાં રાનેડા, જેમલગઢમાં અને ચૂલના મેળામાં ચામેઠા, સાંઢિયા, રતનપુરમાં તથા શિવરાત્રીના મેળામાં સિંઘિયાપુરા, નસવાડી અને તણખલામાં મેળા ભરાય છે, લોકો મોટા ઢોલ લઈ આવે, ઝાલ-થાળી અને પીહા વગાડતા જઈ નાચે છે, એટલા બધા ઢોલ એકઠા થાય કે કાન પડયું સંભળાય નહિ એવા ઢોલ નૃત્ય થાય છે.

પશુ-પંખી વિશેનો દ્રષ્ટિકોણ

વરસાદની આગાહી આપનારા પક્ષીઓમાં ચકલી, ટીટોડી, પાણીરેલ્યુ, ઢૂંચિયો વગેરે પક્ષીઓ છે. ચકલી કે ચકલો ઢૂંળમાં નાતા હોય ત્યારે વરસાદ થવાનો છે. ટીટોડી ચાર ઇંડા મૂકે તે વરસાદ ચાર માસ પડે છે. પરંતુ ખેતરના મોઢેણવાળા ભાગમાં ઇંડા મૂકે તો વધારે વરસાદ પડશે અને ખેતરના ઉંચાણવાળા ભાગમાં ઇંડા મૂકે તો થોડો પાછરો વરસાદ આવશે એવી માન્યતા છે. પાણી રેલ્યુ જે પક્ષી છે તે વરસાદનું પાણી પીને જીવે છે તે જે દિવસે અવાજ કરે તે દિવસ પછી બીજે કે ત્રીજે દિવસે વરસાદ પડે છે એવી આગાહી કરે છે. ઢૂંચિયોનામનું પક્ષી જે દિવસે કે રાત્રે અવાજ કરે તો સમજવું કે વરસાદ ટૂંક સમયમાં જ આવશે એવું માનવામાં આવે છે. ખેતીમાં મદદ કરનાર બળદને દિવાળી તથા અખાત્રીજનાં તહેવારોમાં

પશુને ખૂબજ મહત્વ આપવામાં આવે છે. દિવાળીમાં બળદ ઉપરાંત અન્ય પશુઓને નવડાવા તથા સીંગડા રંગવામાં આવે છે. ઉત્તરાયણમાં બહેનોએ ગાય માતાને તિલક કરી તેને ઘરમાં બનાવેલ અન્નદાન કરે છે. અખાત્રીજના દિવસે બળદને નવડાવીને તેને ચાંદો કરી તેને તલનાં લાડું તથા અન્ય વાંનગીઓ ખવડાવામાં આવે છે. તડવી સમાજમાં પહેલું ભોજન ગાય અને કુતરાને ખવડાવામાં આવે છે. કારણ કે ગાય માતાને ભગવાન પાણી આપેલું અને કુતરાને અન્નદાન કરેલું એટલે તેમને પહેલું ખાવાનું આપવું જોઈએ એવી માન્યતા છે.

વનસ્પતિ જગત/પ્રાકૃતિક તત્વો વિશેનો દૃષ્ટિકોણ

વડ, પીપળો, સમડો, અલૂ, ગૂગળ વગેરેની પૂજા કરવામાં આવે છે. ડાભ, દરખોડી, ખાખરો વગેરેનો બારમા-તેરમાની વિધિમાં પૂજા કરવામાં આવે છે. મહૂડાના ડોળ ખૂબ જ પ્રમાણમાં બેસે અથવા મહૂડાના ફૂલ પડે ત્યારે સમજવું કે વરસાદ ખૂબ જ પડશે અને મકાઈના ડોડા કોહવાય જશે એવી માન્યતા છે. ખાંખરાના ફાફડા ખૂબ જ લાગે અને પોચા રહી જાય ત્યારે વરસાદ ઓછો પડે છે. ખાંખરાના પાન ઝીરાઈ ન જાય તો કપાસનું વર્ષ છે એવું માનવામાં આવે છે.

ઘરતી સાથેનો પોતાનો સંબંધ અને માન્યતાઓ હોય છે. ખેડૂત આજે ભલે જગતતાત નથી કહેવાતો પણ જગતનો પોષણદાતા તો છે જ. ખેડૂતને પોતાના ખેતર સાથે મમતા હોય છે. દીકરો માતા તરફ જેવા ભાવથી જુએ છે તેવા ભાવથી ખેડૂત ખેતરની ઘરતી તરફ જુએ છે. ગામની નજીકનું ખેતર પાદરિયું કે

ભાગોળિયું કહેવાય, મડદાને સ્મશાને લઈ જતાં ઉતારતા હોય તે જગ્યાવાળા ખેતરને વિસામિયું કહે છે. જે ખેતર સ્મશાન નજીક હોય તેને મસાણિયું કહે છે. ડુંગર નજીકનું ખેતરને ડુંગરવાળું, ડુંગરીવાળું કે ધારવાળું કહે છે. જે ખેતર પાસે થઈને નહેર વહેતી હોય તેને નહેરવાળું કહે છે. જે ખેતર ખરાબા નજીક હોય તેને ખરાબાવાળું કહે છે. જે જમીન નદીની ખીણ પ્રદેશમાં કે કોતરના ખીણ પ્રદેશમાં હોય તેને કાચલો કે કાછલો કહે છે. જે ખેતર ઘાસનું બાય ખેડીને બનાવેલું હોય કે નજીક ઘાસનું બીડ હોય તો તેને બીડવાળું કહે છે. ખેતરમાં ઉગેલાં વૃક્ષ કે ફૂવા ઉપરથી પેડેલા ખેતરના નામ પણ છે. જેમ કે જાંબુડિયું, આંબાવાળું, મહૂડાવાળું. કોઈ ખેતરમાં ફૂવો હોય તો તે કુવાવાળું કહેવાય છે. જે ખેતરની નજીક ખાણ હોય તો તેને ખાણવાળું કહે છે. નદીને લોકમાતા ગણી ભાવપૂર્વક નાહવામાં પુણ્ય ગણાય છે. હેરણનદી છોટાઉદેપુરના ડુંગરોમાંથી નીકળીને આવે છે તેનું વહેણ ઊંચું હોવાથી પાણી ઘસમસતું વહે છે, પ્રવાહ તાણ કરે છે. પડી જાય તેને ઊંભા થવા દેતું નથી તેથી હેરણ તોફાની નદી ગણાય છે. પહેલા વરસાદે હેરણમાં બધી નદીઓ કરતાં સૌથી પહેલું પૂર આવે તો વરસાદ રહી જશે અને મોટું ખૈડિયું નીકળશે એવી લોકમાન્યતા છે. ઉચ્છ નદી તે જેતપુર પાવી તાલુકાની હદમાંથી નીકળીને થોડે દુર વહી આવી પંચેશ્વર પાસે ઓરસંગને મળે છે. એમાં પુર આવે તે પળવારમાં ઓસરી જાય તો ઓછો વરસાદી એમાં પુર આવી જાય એટલે આ વરસ કેવું જશે એનો કશો ક્યાસ કાઢી ન શકાય. ઉચ્છ નદી આવે એટલે વરસ દુષ્કાળ જેવું અછતવાળું એમ મનાય છે.

ઓરસંગ નદી આ પ્રદેશની મોટામાં મોટી નદી છે. જે મધ્યભારતની હદમાંથી વહીને આવે છે. એટલે ભારે વરસાદ થાય તો જ ઓરસંગ નદીમાં પુર આવે છે. ઓરસંગમાં આણી, ભારજ મેડિયો જેવી નદીઓ

મળી જાય છે એ નદીના વિસ્તારમાં પણ વરસાદ પડે તો જ ઓરસંગમાં ભારે પુર આવી શકે. થોડું ઘણું પાણી તો એના રેતાળ તળમાં નીચે થઈને વહી જાય. એટલે પહેલી જો ઓરસંગ આવે તો આ પ્રદેશમાં સારું ચોમાસું જામી ગયું છે એની ઝેંઘાણી મળે છે. ચોમાસું સારું જશે એવી લોકોમાં શ્રદ્ધા જન્મે છે અને ઓરસંગમાં પહેલું પૂર આવે એટલે લોકો સંતોષથી મલકાઈને બોલી ઉઠે છે.

ગુજરાતની વાવો તે શિલાધનની અનોખી ભેટ છે. ભારતમાં બીજે ક્યાંય નથી, વાવનો ઇતિહાસ, ધર્મ એવા શિલ્પો અને પુરાતત્ત્વના સામગ્રીનો થર એ અલૌલિક ધન છે. કેટલી વાવો ગામના નામ ઉપરથી ઓળખાય છે. કેટલીક માતાના નામથી ઓળખાય છે તો કેટલીક વાવો ખાસ નામથી કે બંધાવનારના નામ ઉપરથી ઓળખાય છે. જેમ કે અંદરવાવ(ધામસિયા), વૈષ્ણાની વાવ(માંકણી), શંકરદોશીની વાવ (સંખેડા)

કુટુંબના અને સગપણના સંબંધો અને તેનું મહત્ત્વ

તડવી સમાજમાં સયુક્ત કુટુંબ અને વિભક્ત કુટુંબ એમ બંને પ્રકારના કુટુંબો જોવા મળે છે. પહેલાના સમયમાં ખૂબ જ ઓછા વિભક્ત કુટુંબ જોવા મળતા હતા. અત્યારના સમયમાં મોટા ભાગે વિભક્ત કુટુંબો જોવા મળે છે. બધા જ ભાઈઓ ભેગા રહેતા હોય તેવા કુટુંબો ખૂબ જ ઓછા જોવા મળે છે. તડવી સમાજમાં સયુક્ત કુટુંબના વડા તરીકે દાદા-દાદીને મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. પછી બેન્ને ન હોય તો કુટુંબના મોટા ભાઈ-ભાભીની વડા તરીકેની સંપૂર્ણ જવાબદારી આપવામાં આવે છે.

તડવી સમાજમાં વિભક્ત કુટુંબમાં પિતાને ઘરના વડા તરીકે દરજ્જો આપવામાં આવે છે કારણ કે તે ખેતી કે મજૂરી કરીને પૈસા કમાય છે તે બધા જ પૈસા પોતાની પત્નીને આપતો હોય છે એટલે કુટુંબનો વહીવટ માતાના હાથમાં હોય છે. માતાને પણ વડા તરીકે નો દરજ્જો આપવામાં આવે છે કારણ કે પૈસાનો વહીવટ તે જાણે છે. ઘરમાં કેટલા પૈસા છે કે નથી એ પણ જાણે છે. ન હોય તો તે પોતાના ઘરેણા ગેરેવે મૂકીને પણ જરૂરિયાત હોય ત્યાં પૈસા આપે છે. તેથી વિભક્ત કુટુંબમાં માતા-પિતાને સ્થાન સરખું જ માન મોભો આપવામાં આવે છે.

તડવી સમાજમાં છોકરા કે છોકરીનો પણ માન-મોભો હોય છે. પરંતુ તડવી સમાજમાં સંતાનોમાં છોકરીને વધુ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. છોકરીના લગ્ન થયા પછી પણ મા-બાપની લાડલી રહે છે કારણ કે તે સુખ-દુઃખમાં પહેલી આવે છે. છોકરો લગ્ન કર્યા પછી તો તેની પત્નીનું વધારે માને છે. મા-બાપ જોડે ઝગડા પણ કરે તેમજ અલગ રહેતા હોવાથી મા-બાપની લાગણી ખૂબ જ ઓછી હોય છે. એટલે છોકરીને ખૂબ જ માન મોભો આપવામાં આવે છે. તડવી સમાજમાં જીવનસાથી પસંદગી પ્રથમ તો છોકરા-છોકરી કરે પરંતુ નિર્ણય મા-બાપ કરે છે. કારણ કે ઘરના સંસ્કાર, ઘરની સંપત્તિ, કુટુંબમાં કોઈ ગંભીર પ્રકારનો રોગ ન હોય વગેરેની દેખરેખ કરવાનું કામ કુટુંબના વડા કરતા હોય છે.

મૈત્રી ને દુશ્મની

તડવી સમાજ એવું માને છે. કે ગામ કે પર ગામના કે સગા-સંબંધીઓ એ બધા જ મિત્રો ગણાય

છે. પરંતુ કોઈ વ્યક્તિ ઘરનો હોય કુંટુબનો હોય કે ગામનો હોય કે બીજા ગામનો હોય પરંતુ તે વ્યવહાર બગાડે તે દુશ્મન ગણવામાં આવે છે. કોઈ મેળામાં ગયા હોય ત્યારે કોઈ ગામની છોકરી ઉઠાવી ગયા હોય તો પણ ગામ ગામ દુશ્મન બને છે. મેળાના સમયની રાહ જોવે છે. અને ત્યાં સામ સામે દુશ્મનાવટ રાખીને ઝગડો કરતા હોય છે. કુંટુબના સભ્યો માટે તેમજ તડવી સમાજને પોતાના ગણે છે. તડવીથી નીચેના સમાજને તેઓ પારકા ગણે છે. પરંતુ બહાર કોઈ જીલ્લામાં નોકરી કરતા હોય તો પેલા સમાજનો છે. એમ માને પછી ફળીયાનો છે. એમ માને અને પછી ગોમનો છે એમ માને પછી આપણા જ વિસ્તારનો છે એમ માને પછી બંને જણ ખૂબ જ આનંદથી વાતો કરે અને મિત્રતા બંધાય છે.

વિશ્વના તત્વોની જીવન પર અસર વિશે માન્યતા

તડવી સમાજમાં હોળીના તહેવારના દિવસે હોળી સળગાવવામાં આવે છે ત્યારે તે સમયે હોળી સળગે તેનો શેક લેવામાં આવે છે. કારણ કે જે વ્યક્તિને બરોડની બિમારી હોય તેને હોળી સળગે તેનો શેક મોડાં સુધી લે છે ત્યારે તે મટે એવી માન્યતા છે. વરસાદ આવવાનાં શરૂઆતમાં જે વાવરા કે પવન આવે છે તેના ઝપટમાં આવ્યા ત્યારે તે પવનથી લુલા-લંગડાનો વા લાગે છે, પછી જે દિવસે સૂર્ય કે ચંદ્રને ગ્રહણ થાય ત્યારે ભારે પગેવાળી સ્ત્રી કે ઢોર-પશુના બાળકોને લુલા-લંગડા થઈ જાય એટલે તમને ઘરમાંથી બહાર ન નીકળે અને ઢોરને કોળમાં બાંધી દેવામાં આવે છે. તેથી ગ્રહણની અસર ન થાય પુનમ હોય કે અમાસ હોય ત્યારે અસ્થિર મગજના કોઈ વ્યક્તિ હોય તો તે વધારે ગાડુ બને છે એવું માનવામાં આવે છે.

કોઈ વ્યક્તિને અકસ્માતમાં કે પડયાથી વાગ્યું હોય કે ઓપરેશન શરીરના કોઈ અંગનું ક્યું હોય તે વખતે શરીરના પાછળના ભાગના મણીકામાં શરીર બહેરું કરવા માટે ઇજેકશન આપવામાં આવે છે. તે ઇજેકશન અથવા વધુ વાગેલો ભાગ શિયાળા કે ઉનાળામાં વાદળ થાય ત્યારે આખું શરીર ખૂબ જ દુખે છે.

અન્ય સમાજની સાથે પોતાની ઉચ્ચ-અવ્યતાની ધારણા

તડવી સમાજ પોતે વળવી, વસાવા, હરીજન, નાયકા વગેરેને પોતાના સમાજથી નીચા માને છે. તેમની સાથે રોટી કે બેટી વ્યવહાર કરતાં નથી, પરંતુ ફળિયાના લોકો છે ગામના લોકો છે એમ કરીને અમે તેમની સાથે મરણપ્રસંગ હોય કે અન્યપ્રસંગમાં હાજરી આપે છે પરંતુ જમતા નથી. ઘેર શુભપ્રસંગ હોય તો જમવા માટે આમત્રં આપે છે જમવા માટે બોલાવે ત્યારે તેમને જમવાના સ્થળથી અલગ બેસાડી જમોડે છે. તડવી સમાજમાં અન્ય સમાજ સાથે રોટી કે બેટી વ્યવહાર પણ કરે છે તેમાં ઘાણકા, રાઠવા કોળી, બારીયાકોળી, ઠાકોર, પટેલો વગેરે સમાજ સાથે કરે છે. ખાસ કરીને કોઈ સમાજને નીચા એટલા માટે ગણવામાં આવે છે કે પહેલાના સમયમાં તેઓએ મરી ગયેલ પશુ-પક્ષીઓનું માસ ખાતા હતા.

પવિત્રતા અને અપવિત્રતાની વિભાવના

તડવી સમાજ પણ પવિત્રતા અને અપવિત્રતાને માને છે. તડવી સમાજના ઘરમાં ઘરની દેવીની જગ્યા, અનાજ મુકવાની જગ્યા, ચુલો, ઘરનો ઉબરો, મહોનની જગ્યા, ગામના દેવની જગ્યા, નદી, મંદિર, ડુંગરો

વગેરેની જગ્યા પવિત્ર કહેવાય છે.

ઢોર નાખવાની જગ્યાએ લઢોળાની જગ્યા, સ્મશાનમાં જઈને આવે તે અપવિત્ર કહેવાય, બાળક જન્મયું તે છઠ્ઠા દિવસ સુધી અપવિત્ર કહેવાય, બહેનને ખાટલો થયો હોય તે બહેનને સવા મહિને સુધી અપવિત્ર કહેવાય. બહેન માસિકમાં હોય ત્યારથી સાત દિવસ સુધી અપવિત્ર કહેવાય. જે બાળકને બળિયાદેવ નિકળ્યા હોય તેને પણ અપવિત્ર કહેવાય

મનોરંજનની રીતો

લોકજીવન જ્યારે જ્યારે થાકે છે ત્યારે ત્યારે તેને આનંદ અને ઉત્સાહથી તરબોળ કરવા લોકસમાજે લોકોત્સવની રચના કરેલી છે. ખેડી કરીને વાવેલી જમીનમાં બીજ અનુકૂળ આબોહવા મળતાં પાંગરે છે, તેમ લોકજીવન તહેવારો અને મેળાના દિવસોમાં પોતાની લાગણીઓને વાચા આપે છે .

લોક મેળો એટલે મેળામાં ગીતો ગાઈને, મેળામાં સગાં-સ્નેહીઓનું મિલન સાધીને, મેળામાં નાચી-કૂદીને સમાજ પોતાનો નવો અવતાર કરે છે. લોકમેળો જે તે વિસ્તારની જાતિઓના સંસ્કારનું દર્શન કરાવે છે. જે તે પ્રજાની ધાર્મિક માન્યતા અને દેવદેવીઓ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા છતી થાય છે વળી ધર્મ પ્રત્યે તેઓ કેવો વિશ્વાસ ધરાવે છે. તેનું દિગ્દર્શન થાય છે.

તડવી સમાજના પ્રદેશોમાં ભરાતા મેળા બારે માસમાં વહેંચાઈ ગયેલા છે. માસવાર ભરાતા મેળા જોવા મળે છે.

કારતક : ભાદરવાદેવ અને ભાથુજી મહારાજના મેળા
મહા : મહાશિવરાત્રીના મેળા
ફાગણ : તેલાવમાતાના મેળો, ચૂલ અને રંગપંચમીના મેળા
ચૈત્ર : ચૈત્રી પૂનમ અને શૂલપાણેશ્વરના મેળા
શ્રાવણ : શીતળાસાતમ, ગોકુળઆષ્ટમી અને શનિવારના મેળા
ભાદરવો : ઋષિપંચમી અને ગણેશ ચતુર્થીના મેળા
આસો : નવરાત્રની આઠમ, દશેરા અને કાળીચૌદશના મેળા, ભાદરવા દેવનો મેળો
તડવી સમાજના લોકોના મુખ્ય મેળાઓ આ પ્રમાણે છે

ભાદરવા દેવનો મેળો

કારતક સુદ પુનમને દિવસે ભરૂચ જિલ્લાની સરહદ પાસે ભાદરવા નામનું સ્થળ છે. ભાદરવાની ડુંગરી ઉપર ભાદરવાદેવનું જાણીતું સ્થાનક છે. ભાદરવાદેવ એ ખરું જોતા ભાથુજીદેવ જ છે, આ દેવને ગોચપણ (ઘોઘાચૌહાણ) તરીકે પણ ઓળખે છે.

તડવી સમાજના આદિવાસીઓને જંગલ-ઝાડીમાં, ખેતર-સીમમાં રાત વખત કામ પડે છે. ચોમાસામાં તેઓ ઉઘાડા પગે બીક રાખ્યા વગર હરેફરે છે, કારણ કે તેમને હરું-ઝાંઝર-સર્પાદિના ડેખમાંથી બચાવનાર ભાદરવા દેવ હાજરાહજૂર બેઠેલા છે. ખાસ કરીને ભાદરવા મહિનામાં સર્પડંખ વધારે મારે છે. ભાદરવામાં

થનાર સર્પડંબને નિવારનાર દેવ તે ભાદરવા દેવ. આ દેવનાં સ્થાનક ગામેગામ હોય છે. ખાસ કરીને તિલકવાડા, નસવાડી અને સંખેડા તથા ગરુડેશ્વરતાલુકાના તડવી, ભીલીરાઠવા અને બારીયા કોળીના દેવ ગણાય છે.

કારતક મહિનામાં ભાદરવા દેવના જવ-જવારાઓ વાવે છે. નવમાં દિવસે આ જવ ભાદરવા દેવના સ્થાનકે લઈ જવામાં આવે છે. પૂનમના દિવસે ગામેગામથી માથે-માથે જવ-જવારા લઈને સ્ત્રી-પુરુષોના સંઘો આવતા હોય છે. સ્ત્રીઓ ભાદરવા-દેવનાં ગીતો ગાતી હોય છે. ભૂવા ધૂણતા આવે છે. જાણે પૃથ્વી પરની ભૂતાવળને ભગાડતા ભગાડતા, તેમનો નાશ કરવા આ ડુંગર ઉપર ન લાવતા હોય એમ લાગે છે. નવા સવા ભૂવા ધૂણતા ધૂણતા ડુંગર ચડે છે. ચડતાં ચડતાં પડી-પડીને તેમનાં ઘુટણ છૂંદાઈ જાય છે. આખો ડુંગર ડાંકલાંનાં સૂરો અને દેવનાં ગીતોથી કૈલાસવાસી શંકરે જાણે ભૂતમેળો યોજ્યો હોય એવું લાગે છે.

આ મેળાનું રૂપ સૌથી નિરાળું છે. અહીં નથી રંગરાગ, નથી નૃત્ય ને સંગીત. અહીં છે તડવી સમાજના આદિવાસી ભાઈ-બહેનો અને અન્ય આદિવાસી સમાજના લોકોની શ્રદ્ધા. આદિવાસીઓની શ્રદ્ધાનાં દર્શન ભાદરવાદેવના મેળામાં જાય છે.

તેલાવનો મેળો

તેલાવમાતા એ આદિવાસીઓની દેવી છે. ઉહા ફાગણમાં નવું અન્ન ખાવાથી તથા ઋતુ બદલાવાથી આંખ-કાનનાં રોગો થાય છે. આખનાં દર્દો મટાડવા હોળામાતાની બાધા રાખે છે અને કાનમાંથી પરુ

નીકળતું હોય, કાનની નાળ વહેતી હોય, કાન પાકતો હોય તો તેલાવમાતાની બાધા રાખે છે. કાનનાં દર્દો મટે એટલે તેલાવને દિવસે તેલાવમાતાને તેલ ચડાવે છે.

ફાગણ સુદ અગિયારશને આમળી અગિયારશ પણ કહે છે. આ દિવસે આમળા અગિયારશ પણ કહે છે. આ દિવસે આમળા જેટલું પણ માંસ ખાવાનો મહિમા હતો. આ અગિયારશને દિવસે તેલાવમાતાનો મેળો ભરાય છે. તેલાવના સ્થાનકે દશમની રાતથી લોકો આવે છે. આ મેળો સૌથા મોટો આદિવાસી મેળો છે. આ મેળામાં પહા વગાડતાં આખી રાત તડવી-રાઠવા નાચે છે. મેળો મહાલવા આવનારાં, તીડનાં ચોળાંની પેઠે બચકે રોટલા બાંધીને આવી પડે છે. સંખેડા, હાલોલ, જાંબુઘોડા, જેતપુરપાવી અને છોટાઉદેપુર તાલુકાનાં નર-નારીઓ બની-ઠનીને આ મેળામાં આવે છે. રાઠવા જાતિનાં ભાઈ-બહેનો હાથમાં પીહા અને કરતાલ લઈને આખી રાત નાચે છે.

મહાશીવરાત્રીનો મેળો

માકણી ગામથી ત્રણેક કિલોમીટર દૂર છે. લઢોદમાં શારણેશ્વર મહાદેવનું પુરાણું મંદિર છે. મંદિરની નજીક વાવ છે. જળાવની પાળ અને વાવની વચ્ચે મહાશીવરાત્રીનો મેળો ભરાય છે.

જેની આંખમાં ફૂલ પડ્યું હોય તે શારણેશ્વર મહાદેવને ફૂલ ચડાવવાની બાધા રાખે છે ફૂલ મટી જાય એટલે ચાંદીનું ફૂલ ચડાવે છે. લઢોદનો મેળો સંખેડા તાલુકાના તડવીપ્રદેશમાં ભરાતો હોવાથી તડવીઓ મોટી સંખ્યામાં આવે છે. તડવી ઉપરાંત નાયકા, બારીયા અને બીજી કોમોના લોકો મેળામાં આનંદ લેવા

આવે છે. આ મેળામાં નૃત્ય થતું નથી ચગડોળમાં બેસીને બાલ્યામાં ગાય છે. મેળામાં જતાં અને પાછાં ફરતાં બાલ્યામાં ગવાય છે. આંજેલ આંખવાળી સાળીઓ બનેવીને ગુલાલ છાંટે છે. જુવાનીયા છોકરાઓ તથા છોકરીઓ સાથે, પોતાની નણંદ સાથે, પોતાના દિયર સાથે કે પોતાના પરણેલા સાથે ચગડોળમાં હીંચે છે.

ફેણાય માતાનો મેળો

ફેણાયમાતા એ એક આદિવાસી લોકદેવી છે. ફેણાઈના ડુંગર ઉપર એનું સ્થાનક છે. વંધા-ચલામલીની દક્ષિણ દિશાએ હેરણ નદીને સામે કાંઠે આ ડુંગર છે. ભાકા ગામથી ઉત્તરે આવેલો છે. આ ડુંગર જૂનો ઠરી ગયેલો જવાળામુખી એવી માન્યતા છે. ફેણાય માતાનો આ મેળો ફાગણ સુદ અગિયારસના દિવસે ભરાય છે. આ મેળામાં પાવી-જેતપુર, છોટાઉદેપુર અને નસવાડી તાલુકાના આદિવાસીઓ ઉપરાંત પાટીદારો પણ આવે છે. તેલાવમાતાનો મેળાઓ ફાગણ સુદ અગિયારસ રોજ ભરાય છે. અલગ અલગ તાલુકાઓના અલગ અલગ ગામડામાં ભરાય છે. જેમાં નસવાડી તાલુકાના જેમલગઢ, રાનેડા અને સંખેડા તાલુકાના ઘંટોલી ગામ, પાવી જેતપુર તાલુકાના બારાવાડગામે તેલાવ માતાનો મેળો ભરાય છે.

ચૂલના મેળા તે ફાગણ વદ ૧ ને દિવસે ધૂળેટી કહેવાય છે ધૂળેચીના દિવસથી હોળીને રાખ ચોળીને આદિવાસી ઘેરૈયા બને છે. ઘરૈયા બાવા તરીકે પણ ઓળખાય છે તેમાં સંખેડા તાલુકામાં સાંઢિયા, રતનપુર, ચામેઠા, સેંગપુર, ખરેડા, પાવી-જેતપુર તાલુકાના મોટીવાંટ, થાંભલા, છોટાઉદેપુર તાલુકાના પાનવડ,

રૂમાડિયા, નાંદાદ તાલુકાના આમદલા, ખેરવા વગેરેમાં ચુલાના મેળાઓ પ્રખ્યાત છે. તેમાં તડવી જાતિ સિવાયની જાતિ પણ મનોરંજન લેવા આવે છે.

કોઈપણ દેશ કે પ્રદેશ એવો નહીં હોય કે જ્યાં આનંદ માટે અલગ અલગ ન નૃત્ય હોય. ઓરંસંગ તથા એરણ નદીના કાંઠાના તડવીઓમાં ભજન મંડળીઓ દ્વારા પણ આનંદ લે છે.

તડવી સમાજમાં બાળકો અલગ અલગ રમતો રમીને પણ આનંદ મેળવે છે. તેમાં લગડી, લૂણ પાટો, ગલીદંડો, ક્રિકેટ, આંબલા પીપળી, ઢીકળી, લખોડી, હથોડીયું વગેરેની રમતો રમીને મનોરંજન મેળવે છે. તડવી સમાજના લોકોએ અલગ અલગ મેળાઓમાં જઈને પણ આનંદપ્રમોદ કરે છે, તેમાં તેલાવનો મેળો, ક્વાંટનો મેળો હોય છે. તડવી જાતિની કુમારીકાઓ અને સ્ત્રીઓનું આ વસંત નૃત્ય ગીત છે. આ નૃત્યગીતો રાળો નામે ઓળખાય છે.

દિવાસો, દિવાળી, રક્ષાબંધન, હોળી, અખાત્રીજ વગેરેના તડવી સમાજના મહત્વનાં તહેવારો છે.

સમાજની ઓળખરૂપ વિશિષ્ટ આવડતો

તડવી સમાજમાં પહેલાના સમયમાં મજૂરી કરતા હતા. પરંતું કોઈ તડવી ભૂવા તથા દેવી-દેવતાઓના ટેક લઈને પણ ઘણી વિધિઓ કરતા હોય છે. તેમાં કોઈ બેનને ખાટલા ન થતો હોય તો તે સમયે તડવી સમાજનો ભૂવો કારીગરને બોલાવીને મરેલું બાળક બહાર કાઢે છે. ખાટલો ન થતો હોય તો હાથ મૂકીને બાળકનો જન્મ કરાવે છે. છોકરુ પેટમાં જ હોય અને બહેન મરી ગઈ હોય તો તેને પેટ ચીરીને કાઢવાનું

ગુજરાતના તડવી

કામ પણ તડવીઓ જ કરે છે, તે એક આવડત છે. તડવી સમાજમાં ખાટલો કરાવવા માટે હોયણીની ભૂમિકાના રૂપમાં કામ કરે તેને કારીગર કહે છે .

તડવી સમાજનાં ગામમાં રેખવાળ તરીકે ભૂમિકા કરે છે.

તડવી ભાષા

તડવી ભાષાનો ઇતિહાસ

અન્ય નામ: તડવી, ઘાણક, તડવલા

એક લોકગીતમાં ગવાયું છે:

ડુંગર ઉપર ડેરા તોઈણા રે

ફરતો મોવાસી, ભીલ, બારિયા !

ભાષા અને સંસ્કૃતિ કોઈપણ દેશની ચેતના ગણાય છે. વેદ, ઉપનિષદ, રામાયણ, મહાભારત, શાકુન્તલ, બાઈબલ, ઓડિસી, ઈલિયડ જેવી ચિરંજીવી કૃતિઓ પોતપોતાના દેશની સંસ્કૃતિનો પરિચય કરાવે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ ભાષાદ્વારા માનવહૃદયનાં ચિરંતન સંવેદનોની અભિવ્યક્તિ પણ છે. વિભિન્ન પરિસ્થિતિઓમાં પરિવર્તન માનવના સંપૂર્ણ રાગાત્મક, માનસિક તેમજ બુદ્ધિપરક અનુભવ અનંત અસીમ વિકાર, જીવનની શાશ્વત સત્યની અનુભૂતિ આ બધું વાક્ય, શબ્દ અને સ્વર ધ્વનિઓ દ્વારા અભિવ્યક્ત થતું આવે છે. ભાષા દ્વારા માનવસમુદાયની નૈતિક તથા સામાજિક આસ્થાનું સંરક્ષણ થાય છે. ભાષા તો જનહૃદયની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનું શાશ્વત સત્ય છે.

બાળક જે ભાષકોને સાંભળે છે તે ભાષકોની ભાષા જેવી તેની પણ ભાષા થાય છે તે આપણો અનુભવ છે. બાળકનું વ્યક્તિગત, સામાજિક, નૈતિક, સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક જીવન ઘરના વાતાવરણમાં, ઘરની બોલીના માધ્યમ-માતૃભાષાથી શરૂ થાય છે. ઘરના સ્વાભાવિક વાતાવરણમાં દૈનિક-જીવનમાં

જરૂરી શબ્દો અને ધ્વનિઓનો પ્રયોગ ઉચ્ચારણ, નાનાં નાનાં વાક્યોમાં ભાવ પ્રગટ કરવો વગેરેનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન બાળકોને પ્રાપ્ત થાય છે. વિચારો અને ભાવોની અભિવ્યક્તિમાં ભાષાનું વિશેષ મહત્ત્વ હોઈ પરિચિત માતૃભાષાનો બાળકના શાળાકીય જીવનમાં ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો રહે છે. શાળાના વિવિધ કાર્યક્રમોમાં આત્મવિશ્વાસપૂર્વક ભાગીદાર બનવાની શક્તિ માતૃભાષા દ્વારા મળે છે.

શંકરભાઈ સોમાભાઈ તડવી, મેવાસની લોકસંસ્કૃતિ, પૃ-૧૮માં નોંધે છે કે ‘તડવી શબ્દનો અર્થ લશ્કરનો વડો, ઉપરી એવો સાર્થ જોડણી કોશમાં ક્યો છે. તડવી, દેશાઈ, ઇમાનદાર, દીવાન જેમ પદવી દર્શાવતો શબ્દ પાછળથી આખી જાતિનો સૂચક બની ગયો છે. તડવીઓને ઘાણકા પણ કહેવામાં આવે છે. ઘાણકા શબ્દનો અર્થ તાડ છેદનારા એવો થાય છે. અને તે બધી રાણીપરજ આદિવાસી જાતિઓ માટે નવસારી-સુરત તરફ વપરાતો હતો.’ તડવી જાતિના પુખ્ત વયના આગેવાનો અને ઘરડાઓને પૂછતાં જણાવે છે કે, અસલના વારામાં કોઈ ક્ષત્રિય રહ્યો નહિ ત્યારે ભગવાને પોતાના પગના તળિયામાંથી માટી લઈને નવો પુરુષ ઘડિયો તે તળવા ઉપરથી તળવી-તડવી કહેવાયો. તડવી તરીકે ઓળખાતા લોકો તડવીનો ઉચ્ચાર તળવી કરે છે.

શંકરભાઈ સોમાભાઈ તડવી લગ્નપત્રિકા આવૃત્તિ: પ્રથમ ૧૯૮૭ પેજ. ૪ પર તડવી જાતિ ભીલોમાંથી તડ પાડીને જુદી પોડલી છે, એમ કેટલાક વિદ્વાન માને છે. પરંતુ ભીલો અને તડવીઓની ભાષા અને ઉચ્ચારણરીતિમાં તથા રિવાજોમાં ફરક છે.

તડવી શબ્દ પદવીસૂચક છે. પંચમહાલના ભીલોમાં મુખીને તડવી કહેવામાં આવે છે. તડવી શબ્દનો અર્થ જ બતાવે છે કે તેઓ તાઢ, ગામના રક્ષક હતા. આ લોકો જુદી જુદી ટોળીઓના હતા. પરંતુ પદવીવાળાઓની એક જુદી જાતિ બની હોય એવો સંભવ રહે છે. વળી રક્ષણની કામગીરીને લીધે રજપૂતો સાથે તેમને વધુ સંપર્ક રહ્યો છે. હાલમાં સંખેડા તાલુકાની તડવી સિવાયની જાતિઓમાં લગ્ન વખતે મહોરો-દાપાં વર તરફથી ચૂકવવામાં આવે છે. તેમાં તડવીનો લાગો પણ ચૂકવવામાં આવે છે. તે લાગો ગામનો તડવી આગેવાન અથવા તડવી વણતરિયા તરીકે કામગીરી બજાવતો તડવી લે છે.

શંકરભાઈ સોમાભાઈ તડવી મેવાસની લોકસંસ્કૃતિ પુસ્તકમાં નોંધે છે કે ‘માણસની એક વિશિષ્ટ સિદ્ધિ તે ભાષા. આપણું સમગ્ર જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ભાષાના માધ્યમ ઉપર અવલંબે છે. એટલે આપણું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન પણ આપણી ભાષાની આદતોથી રંગાયેલું રહેલું છે.’

મેવાસી ભાષામાં માન્ય ભાષા ગુજરાતીના જુદા જુદા શબ્દો મળે છે. જુદા પડવું એ ભાષાનો પોતાનો આવિકાર છે. ભાષા એ ભાષા છે એમાં ઊંચુનીચું નથી. ડૉ. પ્રબોધ પંડિત સાચું જ કહે છે : કોઈ ભાષા વિચિત્ર નથી. અથવા દરેક ભાષા સરખી વિચિત્ર છે. સૌને પોતાની ભાષા સ્વાભાવિક લાગે છે, પારકાની વિચિત્ર.

બોલીભેદો વગર ભાષામાં ગતિ સંભવી ન શકે. બોલીઓ ઉપર જ ભાષા નભી શકે. બોલી ગમે તેટલી હીન ગણાય, છતાં પણ એ ટકવાની. ભાષામાં વ્યક્તિવાદી તત્ત્વનું અસ્તિત્વ સ્થાપિત કરવામાં

બોલી જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

ભૌગોલિક પરિસ્થિતિમાં દેખાતા ભાષાભેદને આપણે બોલીનું નામ આપ્યું છે. તેમ છતાં એક ભાષાવિસ્તારમાં ભેદરેખાઓ એકબીજાનાં મર્યાદાક્ષેત્રોને કાપતી ફેલાયેલી હોવાથી અમુક ચોક્કસ બોલીઓના વિસ્તારો પાડી ન શકાય. ભેદરેખાઓ સમાંતર નથી.

તાત્વિક રીતે બોલીને સીમાઓ નથી. ભેદરેખાઓ સમુચ્ચય જ સીમાઓનો એક સંકળાયેલો છે. એ સામાજિક બળોનાં પોષક બીજાં અનેક બળો પણ કામ કરે છે. વેપાર, વાહનના, રાજમાર્ગ, નદી, જંગલ, પહાડ વગેરે.

આ કારણે જ બાર ગાઉએ બોલી બદલાય એ કહેવત સાર્થક ઠરે છે. ગરડા અને વેલપુર ગામ વચ્ચે માત્ર નદી જ આડી છે પરંતુ ગરડાની બોલીના ઉચ્ચારણ કરતાં વેલપુરનું બોલીઉચ્ચારણ તફાવતવાળું છે.

મેવાસની ભીલ, તડવી, તળબદા, પાટીદાર, બારિયાકોળીની, રાઠવા કોળીની અને ડુંગરાભીલની બોલી વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ બોલીની સીમાઓ પણ જે તે જાતિની વસતિના વસવાટ આધારે નક્કી કરતી હોય છે. એક જાતિની બોલીની અસર બીજી જાતિની બોલી ઉપર પડે છે. તેથી કોઈ પણ બોલીની ચોક્કસ સીમા દોરવાનું મુશ્કેલ છે. બોલીમાં જે તે પ્રજાની આદતો, જાતિ, રીતિ-રહેણી-કરણી અને જીવનલીલાનો ઇતિહાસ છુપાયેલો છે.

મેવાસમાં તડવીઓની સૌથી વધારે વસતિ સંખેડા તાલુકામાં છે. હેરણ કઠિથી ઉત્તરમાં સંખેડા તાલુકાની ઉત્તર હદ સુધી પૂર્વે વાસણા, કોસિંદ્રા અને પશ્ચિમે વઢવાણાં, ચાંદોદ-કરનાળી સુધી તડવીઓની

બોલી એક એકમ જેવી બની રહે છે. આ પ્રદેશોમાં ભીલો, તળબદા કોળી વગેરેની વસ્તી હોવા છતાં તેઓની બોલી કરતાં તડવીઓની બોલી જુદી પડે છે. તિલકવાડા તાલુકાની દક્ષિણે આવેલા ગરુડેશ્વર વિભાગમાં તડવીઓની વસ્તી છે છતાં તેઓની બોલી જુદી છે.

સંખેડા તાલુકાનો છોત્તર વિભાગ તડવીઓની બોલીનો એકમ છે. નસવાડી તાલુકામાં તડવીઓની બોલી ઉપર ભીલોની બોલીની અસર છે. જેમ જેમ પશ્ચિમમાં જઈએ તેમ તેમ તળબદા કોળીની બોલીની અસર પડે છે. પરંતુ લો, દો, ખાઉં, જાઉં જેવા પ્રયોગો તડવી બોલીના રહે છે.

વડોદરા જિલ્લામાં મેવાસપ્રદેશ આવેલો છે. આ જિલ્લાના સંખેડા, નસવાડી અને તિલકવાડા મહાલનો મેવાસમાં સમાવેશ થાય છે. મેવાસની ઉત્તરે પંચમહાલ જિલ્લાનો હાલોલ તાલુકો, દક્ષિણે ભરૂચ જિલ્લાનો રાજપીપળા તાલુકો, પૂર્વે જેતપુરપાલી અને છોટાઉદેપુર તાલુકો, પશ્ચિમે ડભોઈ તાલુકો આવેલો છે. આ આખોય પ્રદેશ ઉત્તર અક્ષાંશ ૨૧- ૫૦ થી ૨૨- ૨૦ અને પૂર્વ રેખાંશ ૭૩-૩૦ થી ૭૪-૦૦ વચ્ચે આવેલો છે.

આ પ્રદેશમાં ઓરસંગ, નર્મદા, હેરણ, મેણ, અશ્વિન અને ઉચ્છ વગેરે નદીઓ વહે છે. ઓરસંગ સંખેડા તાલુકાની દક્ષિણ હદે વહેતી તોફાની નદી છે. નસવાડી અને તિલકવાડામાં અશ્વિન અને મેણ નદીઓ વહે છે. નર્મદા નદી નસવાડી તાલુકાના છારબારા નજીકના થોડા ભાગને સ્પર્શે છે અને તિલકવાડા તાલુકાની દક્ષિણ હદે વહે છે.

સંદર્ભ : પુસ્તક: આદિવાસી સંસ્કૃતિનો સ્વાધ્યાય-લેખક: રેવાબેન તડવી પૃ-૧

તડવી ભાષાના કેટલાંક શબ્દોનાં ઉ.દા

તડવી બોલીના જૂના શબ્દો હજુ બાળકને બોલતા શિખવતા ઝૂઝૂ-અણિ, ગોગો-લૂગડું, ભૂ-પાણી, બાબો-રોટલો જેવા વાપરે છે. કેટલાક શબ્દો તિરસ્કારમાં વપરાય છે. ઢાંઢો-બળદ, ડગરી-ગાય, ડોબું-ભેંસ, ટાટાં -બકરાં, ડાયું -મોં, જોહરું -પેટ, પોટો-પેટ, ચીથરું -લૂંગડું, ટેટા-રાજપૂત, ડૂયા-પાટીદાર, દાભિયાં -મરઘાં, અલોણી-હાલોણી, મેડરી-ગરોળી, ઝાલકું-હેલ ભરેલું ગાડું

તડવી બોલી ઉપર અન્ય ભાષાનો પ્રભાવ

તડવી સમાજની મુખ્ય બોલી તડવી છે. પરંતુ આ સમાજ સાથે અન્ય સમાજ પણ વસે છે. જેથી આ સમાજની બોલી ઉપર અન્ય સમાજની બોલીનો પણ પ્રભાવ જોવા મળે છે. તિલકવાડા તાલુકાની દક્ષિણે આવેલા ગરુડેશ્વર વિભાગમાં તડવીઓની વસતિ છે છતાં તેઓની બોલી જુદી છે.

મેવાસની ભીલી, તડવી, તળબદા, પાટીદાર, બારિયા કોળીની, રાઠવા કોળીની અને ડુંગરા ભીલની બોલી વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ બોલીની સીમાઓ પણ જે તે જાતિની વસતિના વસવાટના આધારે નક્કી કરાય છે. એક જાતિની બોલીની અસર બીજી જાતિની બોલી ઉપર પડે છે. તેથી કોઈ પણ બોલીની ચોક્કસ સીમા દોરવાનું મુશ્કેલ છે, તેવું જ એકબીજી બોલી વચ્ચેનો તફાવત રજૂ કરવાનું મુશ્કેલ છે.

તડવી બોલીની લાક્ષણિકતાઓ

તડવી ભીલીની ઉચ્ચારણ વિષયક મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છે:

૧. ગુજરાતી ભાષામાં 'ત' નો અઘોષ તડવીમાં 'ટ' થાય છે.

દા.ત. તપેલી-ટપેલી, તગારુ-ટગારુ, તીખુ-ટીખુ, તમે-ટેમે, તોળી-ટોળી વગેરે થાય છે.

૨. ગુજરાતી અઘોષ 'અ'નું તડવી ભાષામાં 'ય' પર 'ઈ' અનુસ્વર થાય છે.

દા.ત. આવીશ-આવઈ, ખાઈશ-ખાઈ, જઈશ-જાઈ, કરીશ-કરઈ, મળીશ-મળઈ વગેરે થાય છે.

૩. ગુજરાતીમાં 'ળ' નું તડવીમાં 'લ' થાય છે.

દા.ત. પીળુ-પીલુ, કાળુ-કાલુ, માળ-માલ, તાળુ-તાલ વગેરે થાય છે.

૪. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોમાં 'ઢ' નું તડવીમાં 'ડ' થાય છે.

દા.ત. ઢર-ડર, ઢાઢા-ડાડા, ઢાઢી-ડાડી, ઢક્ષિણ-ડક્ષિન, ભાઢરવો-ભાડરવો, કોઢાડી-કોડાળી વગેરે થાય છે.

૫. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોમાં 'ડ'નું તડવીમાં 'ર' થાય છે.

દા.ત. પાવડો- પાવરો, ગાડુ- ગારુ, દાડુ-ડારુ, પીળો-પીરો, ઓરણી- ઓડણી, ખેડ- ખેર, ફડક- ફરક વગેરે થાય છે.

૬. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોમાં 'ભ'નું તડવીમાં 'બ' થાય છે.

દા.ત. ઉભુ- ઉબુ, મોભ-મોબ, ઉભો-ઉબો, ચિભડું- ચીબરું, કુંભાર-કુંબાર વગેરે થાય છે.

૭. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોમાં 'સ'નો અઘોષ 'હ' માં ઉમેરાતાં 'ઓ' થાય છે.

દા.ત. સમજુ- હોમજુ, સોપિયું- હોપિયું, સાંભળવું- હોબળવું વગેરે થાય છે.

૮. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોમાં 'છ'નું તડવીમાં 'સ' થાય છે.

દા.ત. છત્રી-સટરી, છાણા-સાણા

૯. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોમાં 'ણ' પૂર્વેના 'ર' નું તડવીમાં 'અ' થાય છે.

દા.ત. બારણું-બોયણું, સાવરણી- બાઅળી વગેરે થાય છે.

૧૦. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોમાં 'હ' તડવીમાં 'અ' ઉચ્ચારાતો જોવા મળે છે.

દા.ત. હાડકા - આડકા, હસ-ઓહે, હમણા- અવડે વગેરે થાય છે.

૧૧. કેટલાક ગુજરાતી શબ્દોના વર્ણનો 'ઓ' કાર તડવી ભાષામાં 'ઉ' કાર રૂપે ઉચ્ચારાતો જોવા મળે છે.

દા.ત. સોનુ- હુનુ, કોનુ- હોનુ વગેરે થાય છે.

તડવી ભીલીમાં પ્રથમ અને બીજા પુરુષ બહુવચનનો 'ઉ' પ્રત્યય થાય છે. દા.ત. તમે- ટમુ, અમે- હમુ

તડવી વ્યાકરણ વિષયક-લાક્ષણિકતાઓ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
હમે	અમે	ટમે	તમે
ટે	તે	ટેઓ	તેઓ

તડવી પુરુષવાચક સર્વનામ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
પ્ર.પુ. મેં	હું	હમ	અમે
બી.પુ. ટેયો/ટુ	તું	ટમુ	તમે(પું)
ત્રી.પુ. ટૂં	તે (પુ)	ટેયા(પુ.)	તેઓ

તડવી પ્રશ્નાર્થ વાચક સર્વનામ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
------	---------	------	---------

ગુજરાતના તડવી			
કુંઈ/ કોન કેટરા	કોણ કેટલા	કોં ચેવું/ચેવો	કયાં કેવું/કેવો
તડવી ક્રિયાવિશેષણો			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
હવળે	હમણાં	ટેર	ત્યારે
ઘળીકથુ/ ઠોળીકવાળ - થોડીવાર પછી		જલદી	
પછેન	પછી	ઝોરમે	ઝડપથી
ધીરીધીળી	ધીરેથી	ઉટાવળ	ઉતાવળથી
અકંડાય	ગુસ્સાથી	અચનક	અચાનક
ટરટ	તરત	અટારે	અત્યારે
તડવીમાં કેટલાંક આજ્ઞાર્થીરૂપો			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ઊબારો	ઉભો રહે	હરી કાળજો	દોડ
ચાલો	ચાલ	બેહી	બેસ

તડવીમાં વર્તમાનકાળનાં કેટલાંક ઉ.દા.

એકવચન		બહુવચન	
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
પ્ર.પુ મેં ખાવાસુ	હું ખાઉ છું	હમે ખાઈએ સે	અમે ખાઈએ છીએ
બી.પુ ટેયા ખાય સે	તુ ખાય છ	ટમુ ખાઓ સો	તમે ખાવો છો
ત્રી.પુ ટે ખાય સે	તે ખાય છે	ટેયા ખાય સે	તેઓ ખાય છે

તડવીમાં ભૂતકાળનાં કેટલાંક ઉદા.

એકવચન		બહુવચન	
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
પ્ર.પ મેં ખાદુ	હું ખાધું	હમુ ખાદુ	અમે ખાધું
બી.પુ ટેયો ખાદુ	તે ખાધું	ટમે ખાદું	તમે ખાધું
ત્રી.પુ ટેયા ખાદું	તેણે ખાધું	ટેયાઓ ખાદું	તેઓએ ખાધું

તડવીમાં ભવિષ્યકાળનાં કેટલાંક ઉ.દા

એકવચન	બહુવચન
-------	--------

	તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
પ્ર.પુ	મેં ખાવાનો	હું ખાધું	હમુ ખાદુ	અમે ખાધું
બી.પુ.	ટેયા ખાવાનો	તે ખાધું	ટમુ ખાદુ	તમે ખાધું
ત્રી.પુ	ટૂ ખાવાનો	તેણે ખાધું	ટેયાઓ ખાદું	તેઓએ ખાધું

તડવી ભાષાના નમૂના

વારતા: વાઘવાના મેળે

હેલી ! ના, એવીયેણ નાંચ...કેઈ વાટે ડી ઓહે ?...હજુ મેળામેં ઓહે? તેરહિંગ ભારજ નંદીને ઉગમણી ઘેડે બેઠો બેઠો વચાર કરતો હુંતો. એ વાઘવાનો મેળો ભાળી રીયો હુંતો. એ બેઠો હુંતો તોંથી, મેળોમાં લીને પાવેથું, ઉગમણે અને રેવેથું જતાં મોનહોને ભાળતો હુંતો. એ બરાબર વચમેં બેઠો હુંતો કે, તોંથી બધી વાટે નંજર પોંચે.

રંગબેરંગી મનખા દેહોની કીડી જેવી ઓળો, પગવાટે જતી હૂતી ને ડુંગર મેં અલોપ થતી ભળાતી હૂતી.

ભારજની ઘેડે વાઘવાની વાઘેસરી માતાનું જૂનુ થાનક સે. મા લુણનાં ઊંચાં, અગાસેપોંચે એવાં ઝાડાં, એ જગાને વેગળેથી ઓળખાવી આપે સે.

ચાલુ સાલે મેઘરાજાએ ચારેવ મૈના કરી હૂતી. ચોમાસાનો પાક હોળ ઓંની થીયો હૂતો. ડેંગેરને મકીથી ભરેલા શેતરો હોના જેવા દેખાતા હૂતાં. શેડૂ ખૂબ અનંદમે હુંતા. બે વરહ કાળ જેવાં જ્યાં પશી તીજે વરહે ભગવોને કરી હૂતી. એલ્લે મોનહાં મેળો ઊભરાયાં હૂતાં.

નોરતાંની આઠેમનો, આ વાઘવાનો મેળો, બોવ જોણીતો સે. એલ્લે વેગે વેગેયાં બધાં આવે સે. રાઠવા આવે, તડવી આવે, નાયક આવે. બધી જાતના લોક આવે. એ બદાં રંગરંગનાં લૂગડાં, રૂપાળાં થીન મેળો નીકળી પઈડાં હૂતાં.

મેળો ભર જોબનમેં હૂતો, અનંદ કરનારાં ના હીહવારાથી હહતો, મેંશ ઓંજેલી ઓંશોથી માયા બતાવતો જીન, પ્રીતના પાવા બજાવતો હૂતો.

ચોમાહા પશી, આ મલકમેં, આ એકી જ મેળો ભરાતો હૂતો. એલ્લે ચારેવ બાજુથી મોંનહાં ઊભરાયાં હૂતાં.

હીયે હીયુ પીલાય એવી ભીડ હૂતી. તેરહિંગ હનમાનજી ગમી જતો હૂતો. હોમેથી આવતી એક જવાનડી હાતે અથડાઈ પઈડો. આફૂસ કેરી જેવાં દૂદલા, તેરહિંગની છાતી હાતે ભીડાયા. જવાનડીની છાતીનો ગરમાવોજોણ તેરહિંગના ડિલમેં પેહતો હૂતો ! અગેળ કે પાશળખહાય એવું નુંતું. ઇણે હાહ ખાયન હાંબું જોયું અન એ જોણ ઠરી જયો.

મરક મરક થતા ગાલિયા, તીણી અણીવાળી આંશો, લોંબ ચોડિયો ને ભીનો વોન !

અન તેરહિંગની ઓંશમેં એ વહી જયો, ઇના દલમેં સંતાઈ જયો !

ઇન ખોળી કાઢું: ઇની પાશળ જાંમ: વચાર કરતો તેરહિંગ જોવા લાઇગો. પણ તોં તો મેળામેં જોણ ઉલકું પઇડું. હું થીયું ઇની કોયને ખભરનું પડી.

કોયનું મોં કોયના ગાલે ઘણું ! કોય જુવાનડીનો ચોંદલો કોય જુવોનને કપાળેકુંકુ લગાડી જયો! કોયનો હાત સોલાય જયો! કોયનું મુઠું, કોયના મૂંડા હાતે ભટકાયું. કોયનો ઘાગરો ચિરાયો. કોયનો પાલેવ ફાઈટો ! કોયનું અંગલું ખેંચાયું ! તો કોયની કેંઈ તૂટી જેઈ !

દુકોનવાળોમેં હો હો થેઈ જયું. કોયના સેવ-મમરા ઢોળાયા. કોયનાં ભજયાં ધૂળમેં ભેગાઈ જયા! કોયની બીડીઓનો ફૂચો વળી જયો ! કોયનાં આરસી- કોંહકા રણશેતરથી જયાં. ચોરને હારો લાભ થીયો. નાહતાં નાહતાં કોય કેળાંલી નાહું. તો કોય દીહાવળીનું દરજન લીન નાહું !

હું થીયું? ઇની કોયને ખભર પડે તે પોલીસવાળા ધાયા. જીને વાગે તીને ડંડા મારવા મંઈડા. મેળો જોવા આવનારાં પણ ચમકીને પાશાં નાહતાં હૂતાં. સૂગટા વગાડતા અન મેળામ બોવ નાચવાની આશાથી આવેલા આદિવાસીયો ઘોર ગમી દોડવા બાઈઝા, બોડગી પેઠે ફૂદતાન.

કોય કેખૂન થીયું.

કોય કે કોય શોરીન લી નાહતું હૂતું.

કોય કે હેલા ગોમની શોરી હાહરે જતી નૂતી, તીનો ઇના વોરે મારી, એલે પોલીસવાળે ઇને માઈરું.

કોય હાચી વાત જોણતું નુંતું, ઉલકું પઇડું એલે નાસમ નાસ થેઈ રી.

પણ એવું બાણું કે, એક મંદારીએ ખેલ શરૂ કરેલો. એક શોરાને હાબરશીંગું ઝલાવીન ઊભો રાખેલો.

મૂવેર વાગવા લાગી, તે હોંભળી હોબંળી મોંનહાં ઉભરાવા લાઇગાં. એક બાજુ ભારજ નંદીની ઘેડ હતી. બીજી બાજુ દકોનોની હારો હતી. મોંનહાંની ભીડ વધતી જતી હતી.

એવામેં મંદારીએ એક જણના બભા પેર થાપોલ મારીન હાર કાઇડો ! હેલો ડુંગરનો આદિવાસી, બોડગી પેઠે ભડકીને અઘો નાઠો ! તેવી જ એક ભૂસાવાળાની ભૂસા- ભજયાની શાબડીઓ ઊંધી વળી જેઇ !

એક પોલીસે મંદારીને ઘોલ મારી અને ડંડો ઊંચો વીંઇઝો.

બીધેલા લોકો, જેમ ફાઈવું તેમ નાઠા. પાશળથી ભીડ, એક બાજુથી પોલીસનો તોપ અને મોંનહાંની નાહમનાહ: નઇ બણવાનું બણી જયું.

મેળો વેરણ શેરણ થી જયો.

અને તેરહિંગ, ઇને જોલી જુવાનડીન હોધી ના શઈકો.

ઘડી પેલાં, જે મેળો ભરજોબનમેં હતો, હૂલેલી મોસમ જેવો થી જયો!

મેળાના ચોકટામેંથી ચારેવ બાજુ વાટે વાટે, મોંનહાં જોણ કીડીની હારો પેઠે અઘે અઘે, સીમમેં અને ડુંગરો મેં મોંનહાંની હારો અલોપ થતી દેખાતી હતી. એ હારોની, નંજરથી ઝડતી લેતો, તેરહિંગ બેઠો હતો. ઊગમણી ઘેડથી એ બૂડમણી

દેશ ગમી જોય રીયો હતો.

સિહોદના રોહે
નોની રાહળીના રોહે
પાલિયાના રોહે
તારાપોરના રોહે
એ બઢી વાટે ઇની નંજર હૂતી.

જવાનડીનો પેરાવો, એ મોટા ગોમની સે, ઇની ચાડી ખાતો હૂતો. એઢે તેરહિંગ સિહોદ, રાહળી, પાલિયા, તારાપોર, અન જેતપોરના રોહે, શિકારી શિકાર પર ટાંપીને બંહે તીમ નંજર નોંધી રીયો હૂતો. એ પઈણેલી નુતી લાગતી. ઇણે શૂટો ઘાગરો અન ઓડણી પેરેલાં હૂતાં. પઈણેલી પેઠમ ઇણે લૂગડું પેરેલું નુતું. પોગમેં આઠડા હૂતા પણ હેડબેડી જેવાં કઢ્યાં નુતાં.

તેરહિંગ પોતોના મનમેં વચારી જોવા લાજયો. ઘોળાં ફૂલાંની ભાતવાળી લીલી ઓડણી, લીલો કબજો અને આશા લીલા પટાવાળો ઘાગરો.

પેલી તારાપોરના રોહે લીલી ઓડણી દેખાય! લીલો ઘાગરો, પણ કબજો જોંબલી સે એનુ હોય. પેલી સિહોદના રોહે.... પણ એ તો જોડી સે. એ તો પાતળી, હાગના હોટા જેવી હૂતી.

આ રાહળીના પેલા ઓંબલા ગમી ચાલી. પણ ઇની ઓડણીમેં ઘોળાં ફૂલાં નથી !

‘એક વાર ઓળખી કાડું!’

પણ મલે તો ને ? ઓળખાયા પશી કિયા ગોમની સે, એમ પણ પૂશી જોવાય. પેલી હાંહે કે કઢાય

ગાળો દેય, તોય ગાળો ખાયને પણ નોમઠોંમ જોણી શક્યા. વેવા થીયો સે કે નથી થીયો, કોની દીયરી સે, એ જોણી લેવાયને ? અરે ! વેવા થીયો હોય તેવ ફોક કરી દેવાય. અરે ! ઇનાં આહીબાહાંનું મોને ત ઘીહી પણ લવાય કની !

તેરહિંગ મનમેં માણકા મેલતો હૂતો. હાવતો ઊંઠું એવો વચાર કરી ન એ ઊઠઠો.

મેળો મા લીન જનારાંનાં હૈયાં ભર્યાં ભર્યાં લાગે. પશી ભલે પોતોનું મનગમતું સંગાતી ના મઇળું હોય.

મેળામ જોયલો કોય બનાવ.

કોઇની મશગરીના બે મીઠા શબ્દા

કોયનું રૂપાળું મોઢું

કોયનો હૂપાળો સ્પર્શ:

એ ભલે પલ જેલો હોય પણ મેળો માલ્યાનો લાવો આલી દે સે.

પણ તેરહિંગ તો વીલા મોંએ પાશો ફરતો હૂતો. ઇનો અનંદ કોય હેરી જયું હૂતું. ઇના હિયે, મેળોમાલ્યાનો રજ જેલો પણ હરખ નુતો. મેળામેંથો એ એખલો જ વિષાદ ઓરીને આવતો હૂતો. ઇની નંજર કોયને ઢૂંઈઢા કરતી હૂતી. પોગ ચાલતા હૂતા, હિયું વચાર કરતું હૂતું અન ઓંશ્યો ઢૂંઈટી હૂતી !

એ રાહળીને પાદર આઈવો તેર, જેતપોરને રોહે, તલાવ પાહે જતો, એક ઓળખીતો ચેરો ઇને જણાયો. ઇની આશાએ પોગની ઝડફ વધારી. પણ રસતો ચિકાર હૂતો. તેરહિંગને દોડવાની ઇશા થી

આવી. દોડી પણ હકાય. આગેળ જતાંનો હંગાત કરવા કેલલાંયે દોડે જ સેને ?

પણ એકી જ રસતે ઇનાથી દોડી હકાય એમ નુતું. ઇને તો અનેક રસતાની ચોકી કરીને જોણીતા થેલા ચેરાને ઝાલી પાડવાનો હતો. વખત સેને ઇની ઓળખીતી નેહડા કે હીરપરીના રસતે જતી હોય તા? કોય રતનપારેને રસતે જતી હોય કે કોય બારાવાડને રસતે જતી હોય તો? એલ્લે અગેળ પાશળ નંજર રાખીને ઇણે ઉતવળે ચાલવા માંઈડું.

અગેળ જતી જુવાનડીઓને નંજરમેં રાખતો અન બાજુના રસતા ગમી જોતો એ ચાલતો હતો. આજ એ વેમાન/બલૂણની ઝડકે જવા ધારતો હતો. મનમેં ઇણે માઈગું:

વાઘેસરીમા કરે ન મેં ઊડીન જોમ !

જેતપોર આઈવું. ઇસ્કૂલ દેખાય. હેલી ઓઈલ મીલ ?

પેલા રસતે જતી રીશે તેર? ઇણે ઝડકથી ચાલતાં એક જગાએ ઠોકર પણ ખાદી. પાશળ ખીખલાટ હાંહતી જવાનડીઓનો કલરવ હંબળાયો. પણ ઇણે તો કોન બેરા કરીન અગેળ ચાલવા મોંઈડું.

‘એહ હીરપરી જવાના બજાર ગમી ચાલી.’

તેરહિંગ મનમેં બબઈડો. અન ઇને ચેરો દેખાયો. ઇણે મરકલા કરતા ચેરાનો સવાદ ચાઈખો !

એ જ ! લીલી, ઘોળાં ફૂલાંવાળી ઓડણી, લીલો પટાવાળો ઘાગરો, લીલો કબજો !

તીનબતી બાજુ એ વળી. ઊગમણેથી વળી. એ ઉતવળે ચાઈલો. પણ ઇને એ નું દેખાઈ. હીરપરી ગમીના બજારે તો એ દેખાતી નુતી.

તેરહિંગ બબઈડો: ‘નકી, એ પોલીસ થોણાવાળા રસતેથી કોય જગાએ જતી રી!’

અન તેરહિંગના મનમેં પાશી શંકા પેઠી: દેવળિયાની ઓહે ? પાવીની ઓહે ? આમરોલની ઓહે ?

એ ત જોણ દોડતો દોડતો, જોતો જોતો જતો હૂતો. પોલીસ થોણે રીન પાવીના રહતે, રેલની હડકે આવી જયો. તોં વસવાના પલ ગમી નંજર કરી.

પણ તોં જનારીઓમેં એનુતી. એસટીના હડકે જોતો જોતો એ પાશો બજારમેં આઈવો. બદા રોડ પર નંજર નાખી. પણ એ રહતે નુતી !

હીરપરી- રતનપોર ગમી જનારીઓ તોં બજારમેં ઉબી હૂતી. એ ટોળામ પણ એ નુતી. એલે નકી થી જયું કે, એ રહતે તો નથી જ જેઈ.

ફેર પાશી તેરહિંગના મનમેં નિરાશા આવી. ફેર પાશો એ, રોડ પેરના નાળા પેર આવીન બેઠો. અન તીનબતીએથી ફંટાતા રહતાઓ પેર નંજર નાખતો રીયો.

પણ બંદુ ફોગ ! નકી એ જેતપોરની જ હોહે. કદાચ કોય હગું હોહે ન રાત રી જી ઓહે તાર ?

સેવટે અંદારું થીયું. એ નિરાશ થીન વીલા મોંએ નાળા પેરથી ઊઈઠો. ‘ફેર મલીશ’ ‘ફેર આવેહ’ એવા મનસૂબા કરતો એ ઘર ગમી ચાઈલો.

સંદર્ભ : પુસ્તકનું નામ : તેલાવને મેળે, લેખકનું નામ: શંકરભાઈ સોમાભાઈ તડવી, પ્રથમ આવૃત્તિ-૧૯૯૯, પ્રકાશન : ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર વડોદરા, પૃ-૧થી ૫

અનુવાદ: તેલાવના મેળે

તેરસિંગ ભારજ નદીના કિનારે બેઠો બેઠો વિચાર કરતો હતો. પેલી ? ના એ નથી... કયા રસ્તે ગઈ હશે? હજુ મેળામાં હશે. આમ વિચારતો હતો અને વાઘવાનો મેળો જોય રહ્યો હતો. એ બેઠો હતો ત્યાંથી મેળો ફરીને પશ્ચિમ, પૂર્વ અને દક્ષિણ તરફ જતાં માણસોને જોતો હતો. એ બરાબર વચમાં બેઠો હતો અને ત્યાંથી આ બધા રસ્તાઓ ઉપર નજર નાખતો હતો. રંગબેરંગી માણસોની કીડીની જેવી લાઈનો પગવાટે જતી હતી અને ડુંગરમાં એ રસ્તાઓ અલોપ થતા હતા. ભારજ નદીને કિનારે વાઘવાની વાઘેશ્વરી માતાનું જૂનું સ્થાનક છે. માલુનનાં ઊંચા, આકાશે પહોંચે એવાં વૃક્ષો એ જગ્યાને બીજી જગ્યા પરથી પણ ઓળખ આપી શકે એવું દેખાતું હતું.

ચાલુ વર્ષે વરસાદ ચાર મહિના ખુબ સારો થયો હતો. ચોમાસાનો પાક પણ સોળ ટકા થયો હતો. ડાંગર, મકાઈના ખેતરો સોના જેવાં દેખાતાં હતાં. ખેડૂતો ખૂબ આનંદમાં હતા. બે વર્ષ દુકાળ પછી ત્રીજે વર્ષે ભગવાનની કૃપાથી ખૂબ જ સારો વરસાદ થયો હતો. એટલે માણસો મેળામાં આ વર્ષે ઉભરાયા હતા.

નવરાત્રિની આઠમ આ વાઘવાનો મેળો ખૂબ જાણીતો છે. એટલે દરેક વિસ્તારમાંથી અલગ-અલગ લોકો આવે છે. જેમાં રાઠવા, તડવી, નાયકા બધી જાતિના લોકો આવે છે. એ બધા રંગબેરંગી કપડાં પહેરી રૂપાળા થઈને મેળો જોવા નીકળી પડે છે.

મેળો ખૂબ જામ્યો હતો. આનંદ કરનારા કિકિયારીથી હંસતા હતાં. મેશથી આંજેલી આંખોથી પ્રેમ

બતાવતો જઈને પ્રેમના પાવા વગાડતો હતો.

ચોમાસા પછી આ વિસ્તારમાં એક જ મેળો ભરાતો હતો. એટલે ચારેય દિશાઓથી ખૂબ માણસો આવતા હતા.

હૈયું પિલાય એવી બિક હતી. તેરસિંગ હનુમાજીન મંદિર બાજુ જતો હતો. સામેથી આવતી એક જુવાન છોકરી સાથે અથડાઈ પડ્યો. આફુસ કેરી જેવા દુધલા (સ્તન) તેરસિંગની છાતીએ અથડાયા. જુવાન છોકરીનો છાતીનો ગરમાવો જાણે તેરસિંગના દિલમાં પેસતો ગયો. આગળ કે પાછળ ખસાય એવું ન હતું. એને શ્વાસ ખાઈને સામું જોયું ને એ ઠરી ગયો.

મરક મરક ગાલિયા,તીખી આણીવાળી આંખો, લાંબો પહોળો ચહેરો ભીનો વાત, શ્યામ અને તેરસિંગની આંખોમાં અને દિલમાં આ ચહેરો વસી ગયો. એને શોધી કાઢુ એની પાછળ જઈ એવો વિચાર કરતો તેરસિંગ જોવા લાગ્યો. પરંતુ મેળામાં ખૂબ ઘક્કામુકી શું થયું એની ખબર કોઈને ન પડી.

કોઈનું મોં કોઈના ગાલે ઘસાયું? કોઈ જુવાન છોકરીનો ચાંદલો કોઈ છોકરાના કપાળે કંકુ લાગી ગયો? કોઈનો હાથ છોલાય ગયો? કોઈનું માથું કોઈના માથા સાથે અથડાયા, કોઈનો ઘાઘરો ફાટ્યો, કોઈનો પાલવ ફાટ્યો કોઈનું શર્ટ ખેંચાયું તો કોઈની કંઠી તૂટી ગઈ!

દુકાનોમાં શું શું થઈ ગયું. કોઈના સેવ-મમરા ઢોળાયા કોઈકનાં ભજિયા ઘૂળ ભેગાં થઈ ગયાં. કોઈની બીડીઓનો ફૂયો થઈ ગયો. કોઈના આરસી-કાંસકા અથર વથર થઈ ગયા. ચોરોને સારો લાભ મળી ગયો. ભાગતાં ભાગતાં કોઈ કેળાં લઈ ભાગ્યું. તો કોઈ દિવાસળીનું ડઝન લઈને ભાંગ્યું!

શું થયું? તેની કોઈને ખબર પડે તે પહેલાં પોલીસવાળા આવી ગયા. જેને વાગે તેને ડંડા મારવા લાગ્યા. મેળો જોવા આવેલા લોકો પણ ડરીને ભાગતા હતા. પેલા વગાડવાવાળા અને મેળામાં નૃત્ય કરવાની આશાએ આવેલ આદિવાસી ભાઈઓ હરણની માફક ઘર તરફ ભાગવા લાગ્યા.

કોઈ કહે ખૂન થયું છે !

‘કોઈ કહે’ પેલા ગામની છોકરી સાસરે જતી ન હતી. એના ઘરવાળાએ એને મારી એટલે પોલીસવાળાએ એને માર્યું. કોઈ સાચી વાત જાણતું ન હતું. ઘક્કામુકી થઈ એટલે નાશભાગ થઈ હતી. પણ એવું બનેલું કે એક મદારીએ ખેલ શરૂ કરેલો હતો. એક છોકરાને સાંબરસીંગ પકડાવીને ઊભો રાખેલો હતો. મોરલી વાગવા લાગી. તે સાંભળી માણસો ઊભરાવા લાગ્યાં. એક બાજુ ભારજ નદીની ઘેડ હતી. બીજી બાજુ દુકાનોની લાઈન હતી. લોકોની ભીડ વધતી જતી હતી. એવામાં મદારીએ એક માણસના ખભા ઉપર હાથથી ખબો થાંભડીને સાપ કાઢ્યો. પેલો ડુંગરનો આદિવાસી, હરણની જેમ ડરીને પાછો નાઠો. તેવી જ ચવાણાં-ભજિયાંની ટોપલીઓ ઊંધી વળી ગઈ.

એક પોલીસે મદારીને થપ્પડ મારી અને ડંડો ઊંચો કર્યો. ડરેલા લોકો જેમ ફાઈવું તેમ ભાગ્યા. પાછળથી ભીડ, એક બાજુથી પોલીસનો ડંડો અને બીજી બાજુ માણસોની દોડામદોડ અને ન બનવાનું બની ગયું. મેળો વેરણશેરણ થઈ ગયો અને તેરસિંગ એને મળેલી જુવાન છોકરી શોધી ન શક્યો. થોડીવાર પહેલા જે મેળો ખૂબ ભીડમાં હતો તે મેળો સૂકી મોસમ જેવો થઈ ગયો.

મેળાના મેદાનમાંથી ચારે બાજુના રસ્તાઓમાંથી લોકો કીડીઓની હારોની માફક આગળઆગળ

ડુંગરોમાં માણસોની લાઈનો અલોપ થતી દેખાતી હતી. એ લાઈને નજર ઝડપથી જોઈ લેતો હતો. તેરસિંગ બેઠો હતો. પૂર્વના કિનારેથી દક્ષિણ દિશાઓ બાજુ જોઈ રહ્યો હતો. સિહોદના રસ્તે, નાનીરાસલીના રસ્તે, પાલિયાના રસ્તે, તારાપુરના રસ્તે એની નજર બધા રસ્તાઓ પર હતી. જુવાન છોકરીની દેખરેખ એ કયા ગામની છે. એની વાટ જોતો હતો. એટલે તેરસિંગ સિહોદ, રાસલી, પાલિયા, તારાપુર અને જેતપુરના રસ્તે શિકારી શિકાર પર નજર રાખીને બેસે તેમ નજર માંડી રહ્યો હતો. એ પરણેલી ન હતી તેણે ઘૂટો ચણિયો અને ઓઢણી પહેરેલી હતી. એણે પરણેલાની માફક સાડી પહેરેલી ન હતી. પગમાં રકમ ન હતી. પણ તેના પગમાં કલ્લાં પણ ન હતાં.

તેરસિંગ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. સફેદ ફૂલોની ડિઝાઈનવાડી, લીલી ઓઢણી, લીલો કબજો, લીલા અને આછા લીલા પટ્ટાવાળો ચણિયો. પેલી તારાપુરના રસ્તે લીલી ઓઢણી દેખાય ? લીલો ઘાઘરો પણ કબજો જામલી છે એ હોય પેલી સિહોદના રસ્તે, પણ એ તો જાણી છે. એ તો પાતળી સાગના સોટા જેવી હતી. આ નાનીરાસલીના પેલા આંબલા બાજુ ચાલી પણ એની ઓઢણીમાં ઘોળા ફુલો નથી. એકવાર ઓળખી કાઢુ પણ મળે તો ને ? ઓળખાયા પછી કયા ગામની છે. એમ પણ પૂછી લેવાય પેલી છોકરી કદાચ હશે કે ગાળો પણ આપે તો ગાળો ખાઈને પણ નામ, સરનામું જાણી લેવાય. વેવા થયા છે કે નહિ કોની છોકરી છે એ પણ જાણી લેવાય ! અરે ! વેવા થઈ ગયા હોય તો તોડી પણ શકાય. અરે ! એના માતા-પિતા ન માને તો પકડીને પણ લાવી શકાય. તેરસિંગ મનમાં વિચાર કરતો હતો. હવે તો ઊઠું એવો વિચાર કરી ઊઠ્યો. મેળામાં કરીને જનારાના હૈયા ભર્યા ભર્યા લાગે પછી ભલે પોતાનું મનગમતું

સંગાથી ન મળ્યું હોય મેળામાં દેખેલા કોઈ બનાવ કોઈની મશ્કરીના બે શબ્દો કોઈનું રૂપાળું મોઢું, કોઈનો હુફાળો સ્પર્શ એ ભલે પલ જેટલો હોય પણ મેળો દેખ્યાનો લાવો આપી દે છે.

તેરસિંગ વીલા મોં એ પાછો ફર્યો. તેનો આનંદ કોઈ લૂંટી ગયું. એના હૈયે મેળો માન્યાનો રજ જેટલો પણ આનંદ ન હતો. મેળામેંથી તે એખલો નિરાશ થઈને આવતો હતો. તેની નજર કોઈને દેખી રહી હતી. તે ચાલતા પણ વિચાર કરતો હતો. અને આંખો દેખી રહી હતી. એ રાસલીની સીમ બાજુ આવ્યો. ત્યારે તલાવની બાજુમાં જતા એક ઓળખીતો ચેહરો જનાયો. તેની આશાએ પગની ઝડપ વધારી પણ રસ્તો ચિકાર હતો. તેરસીંગને દોડવાની ઇચ્છા થઈ આવી. અને મનમાં વિચાર્યું કે દોડી પણ શકાય, આગળ જતાંનો સંગાથ કરવા માટે કેટલાય લોકો દોડે છે ને ?

પણ એક જ રસ્તે એનાથી દોડી શકાય એમ ન હતું. એને તો અનેક રસ્તાની ચોકી કરીને ઓળખાયેલા ચહેરાને ઝાલી પાડવાનો હતો. સમય એ એટલે એ હિરપરીના રસ્તે જતી હોય તો કાંતો કોઈ રતનપોરના રસ્તે કાંતો બારાવાડના રસ્તે જતી હોય. એટલે આગળપાછળ નજર રાખીને તેને ઉતાવળે ચાલવા માંડ્યો.

આગળ જતી જુવાન છોકરીઓને નજરમાં રાખીને આજુ-બાજુના રસ્તે જોતાં એ ચાલતો હતો. આજ એ વિમાનની ઝડપે જવા ધારતો હતો. મનમાં એને ધાર્યું.

‘વાઘેશ્વરીમાં કેમ કરીને ઉડીને જમ !’

જેતપુર આવ્યું, સ્કૂલ દેખાય અને પેલી ઓઈલ મિલ ?

પેલા રસ્તે જતી રહેશે ત્યારે ? એને ઝડપથી ચાલતાં એક જગ્યા ઠોકર ખાદી. પાછળ ખડખડાટ

હસતી છોકરીઓનો અવાજ સાંભળ્યો. પણ એને તો કાન બહેરા કરીને આગળ ચાલવા માંડ્યો.

એ હીરપરી જવાના બજાર બાજુ ચાલ્યો.

તેરસિંહ મનમાં બબઈડો અને એને ચહેરો દેખાયો. એને મલકાતા ચહેરાનો સ્વાદ ચાખીયો!

એજ ! લીલ, ઘોળા ફુલવાળી ઓઢણી, લીલો પટાવાળો ઘાઘરો, લીલો કબજો!

તીનબતી બાજુએ ઉગમનેથી વળી એ ઉતાવળે ચાલ્યો. પણ એને હીરપરી બાજુના બજારે એ દેખાતી ન હતી. તેરસિંહ બબઈડો નક્કી એ પોલીસથાણાવાળા રસ્તેથી કોઈ જગ્યાએ જતી રહી ! તેરસિંહના મનમાં પાછી શંકા પેઠી. દેવલિયાની હશે ? પાવીની હશે ? કે અમરોલની હશે ?

એ તો જાને દોડતો દોડતો, જોતો જોતો જતો હતો. પોલીસથાણે થઈને પાવીના રસ્તે રેલની સડકે આવી ગયો. વસવાના પુલ બાજુ નજર કરી પણ ત્યાં જનારી સ્ત્રીઓમાં એ ન હતી. એસટીની સડકે જોતો જોતો એ પાછો બજારમાં આવ્યો. બધા રોડ પર નજર નાખી પણ એ રસ્તે ન હતી.

હીરપરી-રતનપુર બાજુ જનારી સ્ત્રીઓ તો બજારમાં ઊભી હતી. એ ટોળામાં પણ તે ન હતી. એટલે નક્કી થઈ ગયું કે એ રસ્તે તો નથી જ ગઈ.

ફરીપાછી તેરસિંહના મનમાં નિરાશા આવી. ફરી પાસો એ રોડના નાળા પર આવીને બેઠો અને તીનબતીએથી ફંટાતા રસ્તાઓ પર નજર નાખતો રહ્યો.

પણ બંદુ ફોગ ! નક્કી એ જેતપુરની જ હશે. કદાચ કોઈ સંબંધીને ત્યાં રાત રહી ગઈ હોય ત્યારે ?

છેવટે અંધારું થયું. એ નિરાશ થઈ વિલા મોં નાળા પરથી ઊઠ્યો. ફરી મળીશ, ફરી આવીશ એવા મનસૂબા કરતો એ ઘર બાજુ ચાલ્યો.

લગ્નગીત

વડલો રે ખોંયપા
વડલો રે ખોંયપો ને વનબાઈળ નીસરાં,
કાગળ સરખું પોન રે.
બાપ રે સરખા સસરા રે હોય જો,
તે ઘેર બેંની પઈણજો રે.
વડલો રે ખોંયપો ને વનબાઈળ નીસરાં,
કાગળ સરખું પોન રે.
માડી રે સરખાં સાસુ રે હોય જો,
તે ઘેર બેંની પઈણજો રે.
વડલો રે ખોંયપો ને વનબાઈળ નીસરાં,
કાગળ સરખું પોન રે.
વીરા રે સરખા જેઠ હોય જો,

તે ઘેર બેની પઈણજો રે.
વડલો રે ખોંયપો ને વનબાઈળ નીસરાં,
કાગળ સરખું પોન રે.
ભોજાય સરખી જેઠોણી રે હોય જો,
તે ઘેર બેની પઈણજો રે.
વડલો રે ખોંયપો ને વનબાઈળ નીસરાં,
કાગળ સરખું પોન રે.
બેની સરખાં નરદી રે હોય જો,
તે ઘેર બેની પઈણજો રે.
પિયરિયાં સમ સાસરિયાં

જેનું પાન કાગળ સરખું પાતળું છે એવો વડલો ખાંખ્યો. (ડાળે કાપી) તેમાંથી વડવાઈની વરમાળા નીપજી. વડ સરખું મોટું કુટુંબ છે. તે ઘેરથી માંગું આવ્યું છે. સાસરિયાં કેવાં હેતાળ છે? માતા જેવી સાસુ, પિતા જેવા સસરા, ભાઈ જેવા જેઠ, ભાભી જેવી જેઠાણી અને બહેન જેવી નાણંદ છે ! જે ઘરમાં પિયરિયાં સમ સાસરિયાં છે તે ઘેર બહેન ! પરણજો, સંયુક્ત કુટુંબનો આ ગીતમાં મહિમા છે.

વરધની પાણીયારી

વરધની પાણીયારી
લોંબી લોંબી શેરીઓના લોંબા લોંબા શેર,
દોંતે રંઈગા રે ઈમના પિયુ પરદેશ !
વાવડી ખોદાવ સાયભા ! વાવડી ખોદાવ,
કુવલોનાં પોણી મારાથી નઈ રે ભરાય !
નઈ રે ભરાય સાયભા ! નઈ રે ભરાય,
ઉદેપરિયું રાજ મારા નખમેં સમાય !
સોકળાં વસાવ સાયભા ! સોંકળા વસાવ,
ટોળલોનો ભાર મારાથી નઈ રે ઝિલાય !
નઈ રે ઝિલાય સાયભા ! નઈરે ઝિલાય,
ઉદેપરિયું રાજ મારા નખમેં સમાય !
વોંકલા વસાવ સાયભા ! વોંકલા વસાવ,
કડલાનો ભાર મારાથી નઈ રે ઝિલાય,
નઈ રે ઝિલાય સાયભા ! નઈ રે ઝિલાય,
ઉદેપરિયું રાજ મારા નખમેં સમાય !
ઑંસળી વસાવ સાયભા ! ઑંસળી વસાવ,

છોટિયોનો ભાર મારાથી નઈ રે ઝિલાય !
નઈ રે ઝિલાય સાયભા ! નઈ રે ઝિલાય,
ઉદ્દેપરિયું રાજ મારા નખમેં સમાય!
લગ્ન વખતે ઘરની રાણી પતિ પાસે મનગમતાં ઘરેણાં ઘડાવી લે છે. પોતાની માગણી એ મર્માળી રીતે
અવળવાણીમાં રજૂ કરે છે. હલકાં કામ ભારે લાગે છે, તેથી ભારે કામને હલકાં ગણી તેની માગણી કરે છે:

બનેવીની છેતરપિંડી
ઓ ગોરીજી રે ! સારાં રોંધણાં રોંધતાં (૧) નથી આવડતું
ગોરી મોરાં રે !
ઓ પઈણાજી રે ! (૨) સારાં રોંધણાં રોંધે તેને લાવો રે
પઈણા મોરા રે !
ઓ ગોરીજી રે ! સારાં રોંધણા રોંધે તમારી બેની રે
ગોરી મોરાં રે !
ઓ દાદાજી રે ! પેલા ઓટલે બેઠા એ કોણ રે
દાદા મોરા રે !

ઓ દીકરી રે ! અમારાં જમાઈ ને તમારા બનેવી રે
દીકરી મોરી રે !
ઓ મોળીજી રે ! (૩) પેલા જમવા બેઠા એ કોણ ?
માળી મોરાં રે !
ઓ દીકરી રે ! અમારા જમાઈ ને તમારા બનેવી રે
દીકરી મોરાં રે !
ઓ સાળીજી રે ! તમારી બેઠ્ઠનની સુવાવડ કરવા ચાલો રે
સાળી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! ઉં તો ફાઈટે લૂગળે (૪) લાજુળી રે
બનેવી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! ઉં તો ફાઈટે કાપળે (૭) લાજુળી રે
બનેવી મોરાં રે !
ઓ સાળીજી રે ! આગળ આવે સંખેળા(૮) શેર રે
સાળી મોરાં રે !
ઓ સાળીજી રે ! તમને મનગમતાં (૧૦) લઈ આલું રે
સાળી મોરાં રે !

ઓ બનેવી રે ! પેલા ઑંબલા(૧૨) દેખાય એ શું રે,
ગોરી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! પેલાં ચોરે બેઠાએ કોણ રે
બનેવી મોરા રે !
ઓ ગોરીજી રે ! એ તો અમારા દાદા ને તમારા સસરા રે
ગોરી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! પેલા ઘોળીલા (૧૪)ખેલવે(૧૫) એ કોણ રે !
બનેવી મોરા રે !
ઓ ગોરીજી રે ! એ તો અમારા વીરા ને તમારા જેઠ રે,
ગોરી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! પેલા દળુલે (૧૬) રમે એ કોણ રે ?
બનેવી મોરા રે !
ઓ ગોરીજી રે ! એ તો અમારા વીરા ને તમારા દિયર રે,
ગોરી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! પેલી પોંણીલાં (૧૭) ભરે એ કોણ રે ?

બનેવી મોરાં રે !
ઓ ગોરીજી રે ! એ તો અમારી ભાભી ને તમારી જેઠાણી રે
ગોરી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! પેલી વાસીંદા ભરે એ કોણ રે ?
બનેવી મોરાં રે !
ઓ ગોરીજી રે ! એ તો અમારી ગોરી ને તમારી બેંની રે
ગોરી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! પેલી રોંધણા રોંધે તે કોણ રે ?
બનેવી મોરા રે !
ઓ ગોરીજી રે ! એ તો અમારી માળી (૧૮) ને તમારી સાસુ
ગોરી મોરાં રે !
ઓ બેંનીજી રે ! તને ઢેળ-ભજ્યો(૧૯) ના મઈલો રે (૨૦)
બેંની મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! તારો સોંકળી(૨૧) શેરીમેં છેળો વાળું રે (૨૨)
બનેવી મોરા રે !
ઓ બેંનીજીરે ! તને ફૂવો- વાઈવે (૨૩) ના મલીયો રે (૨૪)

બેની મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! તારો સોંકળી શેરીમેં રાજિયો કૂટું રે (૨૫)
બનેવી મોરાં રે !
ઓ બનેવી રે ! મને ઉતી (૨૬) તંઈ(૨૮)મેલવા ચાલ રે
બનેવી મોરા રે !

ભાવાર્થ : જેને સારી રસોઈ આવડે તેને પતિને વશ કરવો સહેલો છે. સારી રસોઈ જમનાર પતિ પત્નીના બીજા વાંક ભૂલી જાય છે. રસોઈ બનાવવાની બાબતે પતિ પત્ની વચ્ચે વડછડ જામે છે. પત્ની ટાણો મારે છે. મારા કરતાં સારાં રાંધણાં રાંધનારી લઈ આવો. ગુસ્સે ભરાયેલો પતિ પોતાની સાસરીમાં જાય છે. જમતી વખતે સાળીને બનેવીની ઓળખ થાય છે. ઘણે વખતે ગયો હશે એટલે. તે પોતાની સાળીને કહે છે: તમારી બહેનની સુવાવડ કરવા ચાલો. સાળી કહે છે:બનેવી ! મારી પાસે નવાં લૂગડાં નથી. ફાટેલાં લૂગડાં પહેરીને આવતાં મને શરમ આવે છે. બનેવી કહે છે: આગળ સંખેડા જેવું શહેર આવે છે. ત્યાંથી તમને મનગમતાં કપડાં લઈ આપીશ: પુરૂષ પોતાની સાળીને તેડીને ઘેર આવે છે. પત્ની જાણી ગઈ કે નક્કી મારી શોક્ય લઈ આવ્યો. પોતાની બહેનને ઓળખી જતાં વઢવા લાગી કે તને ઢેડ-ભંગીના મળ્યો કે મારી શોક્ય લઈને આવી છે? સાળી તો પોતાની બહેનની સુવાવડ કરવા આવી હતી. તેને જાણ થઈ કે , બનેવી પોતાને છેતરીને લાવ્યો છે. તે બનેવીને વઢવા લાગી : મને ઘેર મુકવા ચાલો.

પુસ્તક: રાજન પાતળી

રાયલો અને તેજલી
તેજલી કોઈળો મેં વાસીદાં ભરે રે,
રાયલો ઉપરવાળો ગોળા નાખે રે લો
રાયલા! એમે શું કરવા કરે રે
રાયલા! એમે શું કરવા કરે રે લોલ,
તેજલી નાસી જવાની વાતો કરે રે
તેજલી નાસી જવાની વાતો કરે રે લોલ.
રાયલા ! નાસી જઈશું ને શુંયે ખાઈશું
રાયલા ! નાસી જઈશું ને શુંયે ખાઈશું રે લોલ
તેજલી! બીની બાજરી દળી લીજો રે
તેજલી ! બીની બાજરી દળી લીજો રે લોલ
રાયા ! શેને ઉ પોંનિયા ચેકું રે
રાયલા! શેને ઉ પોંનિયા ચેકું રે લોલ
તેજલી! ટકાનાં તેલળાં લાવે રે
તેજલી ! ટકાનાં તેલળાં લાવેરે લોલ.

રાયલા! શેને ઉં પોંનિયાં બોંધુ રે,
રાયલા !શેને ઉં પોંનિયાં બોંધુ રે લોલ.
તેજલી ! વળગણીએ કોરો રૂમાલ રે,
તેજલી! વળગણીએ કોરો રૂમાલ રે લોલ.
રાયલા! રૂમાલે ઝેળકો જેલો રે,
રાયલા! રૂમાલે ઝેળકો જેલો રે લોલ.
તેજલી ! કયો મારગ કયો દેશ રે,
તેજલી ! કયો મારગ કયો દેશ રે લોલ.
રાયલા ! ડભોય મારગ ડભોય દેશ રે,
રાયલા ! ડભોય મારગ ડભોય દેશ રે લોલ.
તેજલી ! વાઈટોનું ભોમિયું લીજો રે,
તેજલી! વાઈટોનું ભોમિયું લીજો રે લોલ.
રાયલા! ભોમિયું મજૂરી મોંગેરે,
રાયલા! ભોમિયું મોંગેરે લોલ.
તેજલી! ગજવામે આથ નાખી જુવે રે,

તેજલી ! ગજવામે આથ નાખી જુવે રે લોલ.
રાયલા ! આથો તો ખાલી પઈળો રે,
રાયલા આથ તો ખાલી પઈળો રે લોલ.
તેજલી ! આથનો વેળ કાઢી આલે રે,
તેજલી! આથનો વેળ કાઢી આલે રે લોલ.
તેજલી !ડભોયનો કોટ ઝાલી રૂવે રે,
તેજલી ડભોયનો કોટ ઝાલી રૂવે રે લોલ.
તેજલી! શેનાં તને રોજલાં આવે રે,
તેજલી ! શેનાં તને રોજલાં આવે રે લોલ.
રાયલા ! બેનો મને સોંભરી આઈવીઓ રે,
રાયલા ! બેનો મને સોંભરી આઈવીઓ રે લોલ.
તેજલી ! કાઈલે તને બેન બતાવું રે,
તેજલી! કાઈલે તને બેનો બતાવું રે લોલ

ભાવાર્થ :

આ ગીતકથામાં બે પાત્રો છે: રાયલો અને તેજલી. ગીતકથાનાં એ બે સંજ્ઞાવાચક નામ છે.

રાયસિંહ ઉપરથી રાયસિંગ, રાયસંગ, રાયસી, રાયજી, રયજી, રાવજી, રવજી, રઈજી તેના ઉપરથી તુચ્છકારવાચક રાયલો નામ આવ્યું છે. તેજલ ઉપરથી તેજલી.

આ ગીતકથા તડવી જાતિની જ છે એમ ચોક્કસ કહી ન શકાય. એમાં તડવી સમાજનું જીવન છે. તડવીઓ પહેલાં જમીન-જાગીરવાળા હતા. છપ્પનિયા કાળમાં અને તે પછી ઈ.સ.૧૯૧૮ના અરસામાં તડવીઓએ જમીનો ગુમાવી. પછી તો મોટા ભાગે રઘા માત્ર મજૂરો ! જે કોઈ શેઠશાહુકાર કે પાટીદારને ઘેર ચાકર રહે. મજૂરીએ જાય અને દા'ડા પૂરા કરે. આવી જિંદગી જીવતા એક જોડલાની વાત છે.

એક પટેલ કે શેઠને ઘેર તેજસ્વી પનિહારી છે. પાણી ભરે છે અને વાસીદું વાળે છે. રાયલો ખેતીકામનો નોકર છે. રાયલો ખેતીકામમાંથી નવરો પડે છે. તેજલી કોઢમાં વાસીદું વાળે છે. તેજલીની તેજદાર આંખોથી રાયલો ઘાયલ થાય છે. તેના મનમાં તેજલી વસી જાય છે. તેની પ્રત્યેના પોતાના પ્રેમની જાણ તરીકે પ્રેમઅડપલા તરીકે માટીનું ઢેકું ફેંકે છે. આવાં ટીખળ પરિચય સધાવે છે. નિર્જીવ મનાતું ઢેકું બંનેને જોડનાર હંસરૂપ બને છે અને બંનેને વાત કરવાનું બહાનું જડે છે. વડછડ જામે છે. બંને વચ્ચે પ્રેમ પાંગરે છે. બંને એકબીજાનાં થવાનાં, એકબીજા સાથે જિંદગી જીવવાના કોલ લે છે ને દે છે.

પણ એ કોલ પરિપૂર્ણ થાય એમ લાગતું નથી. બીજાને ઘેર ચાકર રહેતા રાયલા સાથે તેજલીને તેનાં માબાપના વરાવે. તેજલી જેવી વહુ રાયલાના માબાપને ના ગમે. માબાપો બ્રાહ્મણ વડે થતાં લગ્નને શ્રેષ્ઠ ગણે છે. તેમની નજરે દુષ્યંત-શકુન્તલા જેવું તેજલી રાયલાનું ગાંધર્વલગ્ન કેમ માન્ય હોય ? એટલા માટે પ્રેમલગ્નથી જોડનાર જોડું પોતાનું વતન મૂકી પરમુલકમાં ઊતરી જાય છે. ત્યાં છ માસ, વરસ વિતાવીને

ઘેર આવે છે.

હવે વડીલોનાં મન મોળાં પડે છે. તેમનો ગુસ્સો નરમ પડે છે. વડીલો બંનેને આવકારે છે. રાયલા અને તેજલીના નામ પાછળ પ્રેમલગ્નથી જોડાયેલાં ઘણાં જોડાંઓનો ઇતિહાસ છુપાયો છે.

સંદર્ભ : પુસ્તકનું નામ: સાગની સોટી સીસમની ડોંડી રે...

લેખક/ પ્રકાશક: રેવાબેન શંકરભાઈ તડવી, પ્રથમ આવૃત્તિ: ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૧

પૃ- ૧૭

કેટલાંક વાક્યો

તડવી

આ માળુ ઘળ સે
ઘળ મે બે ઓઈડા સે
ઘળની જોયેડે કાઈડ સે
ટીમે હમે ઢોળો બોંડીયે સે
માળુ નોમ ઉક્કર સે
માળે ઘેળ ગાય સે
તે ખેટી કળે સે

ગુજરાતી

આ મારું ઘર છે.
ઘરમાં બે ઓરડા છે.
ઘરની બાજુમાં કોડ છે.
તેમાં હમે ઢોર બાંધીયે છીએ.
મારુ નામ ઉકેડ છે.
મારે ઘેર ગાય છે.
તે ખેતી કરે છે.

તે ઘેળ કોમ કળે સે	તે ઘરકામ કરે છે.
હમે ટેન ભાયો સે	હમે ત્રણ ભાઈઓ છીએ.
એખ માળાથી મોટો ભઈ સે	એક મારાથી મોટો ભાઈ છે.
ટીનું નોમ ફુલજી સે	તેનું નામ ફુલજી છે.
માળો બાહુ ઘેળ નઠી	મારો બાપ ઘેર નથી.
બે-ટેન ડિવસ પછેન આવહે	બે-ત્રણ દિવસ પછી આવશે.
ટમારે ઘેળ કેટલા માનસ સે	તમારે ઘેર કેટલા માણસ છે.
ડોળીઓ વીનવા જટી ઓય	-ડોળીઓ વીણવા જતી હોય
પોણી ભરી લાવટી હોય ટેવ હારું	- પાણી ભરી લાવતી હોય તોય સારું.
માળે મોટીકાકાને ઘેળથી જાઈર લાવવી સે	-મારે મોતીકાકાના ઘરેથી જુવાર લાવવી છે.
પેલી ઊજી વોવની બે પાલી આલવાની સે	- પેલી ઊજી વહુને બે પાલી આપવાની છે.
કોઈ હંખેળે જટુ ઓય	-કોઈ સંખેડા જતું હોય.

તડવી લોકોની ભાષા ઉચ્ચારણવિકારથી ભરેલી છે અને તેનો ઉપયોગ તેઓ અંદરો અંદરના વ્યવહાર માટે કરે છે. બોલીમાં ભૌગોલિક પરિસ્થિતિના કારણે ધ્વનિસ્વરૂપમાં પરિવર્તન ફેરફાર મળે છે.

બોલીનું આગવું તત્વ ઉચ્ચારભેદ પ્રગટ થાય છે. બોલી એ પ્રજાની નાનમ નથી પણ વિશિષ્ટતા છે. બોલીઓમાં ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉચ્ચારભેદ સિવાય બીજું તત્ત્વ શોધ્યું ખાસ મળતું નથી. એમ શ્રી કે.કા. શાસ્ત્રી નોંધે છે.

નવી વસ્તુ થઈ કે જનોમી ઉછળે છે. લોકજીવનમાં પ્રવેશથી નવી ચીજો કે વૈજ્ઞાનિક સાધનો વિષે સરળ પ્રયાયો યોજવાની ને ટોળટીળકની લોકશક્તિ ગજબ છે. તેનો સંચોટ પુરાવો આ બોલીમાંથી પણ મળે છે.

સાંકેતિક ભાષાના શબ્દો

૧. માથાનો ઇશારો: કોઈ વ્યક્તિને હા અથવા ના પાડવા માટે આ ઇશારો કરવામાં આવે છે.
૨. આંખનો ઇશારો: કોઈ વાતનો ભાવાર્થ સમજવા માટે
૩. હાથનો ઇશારો: કોઈ વ્યક્તિને બોલાવવા અથવા જવા અથવા આવવા એવું બતાવવા હાથનો ઇશારો કરવામાં આવે છે.
૪. આંગળીનો ઇશારો: કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુને બતાવવા માટે આંગળીનો ઇશારો કરવામાં આવે છે.
૫. જીભનો ઇશારો: કોઈ ભૂલ થઈ હોય તો જીભનો ઇશારો કરવામાં આવે છે.
૬. ખોંખારો: કોઈ વ્યક્તિને આવવાનો સંકેત દર્શાવે છે.

રંગનાં નામ

તડવી

ગુજરાતી

તડવી

ગુજરાતી

ગુજરાતના તડવી

રાટુ, ભુરલા	લાલ	લીલું	લીલો
કારો	કાળો	ઘોળું	સફેદ
વાડરી	વાદળી	પીરો	પીળો
જોબલી	જામલી	નાળગી	નારંગી
પોપટી	પોપટી	ગુલાબ	ગુલાબી
હોનેરી	સોનેરી	ચોડી	ચાંદી

સમયને લગતા

તડવી	ગુજરાતી
મરખુ, મળખું	સવારના ત્રણ વાગ્યે
ડિવસ	દિવસ
રાયટે, સંઝા	રાત્રી
હોઝ	સાંજ
ગોવારિયા, અરધીરાયટ	મધ્યરાત્રિ
બપોળે	બપોર
નમતો પોર	બપોર પછીનો સમય

ગુજરાતના તડવી

કાયલે	આવતી કાલે
પરમડિવસે	પરમ દિવસે
જા દોડે	ગઈ કાલે
અંડાળ	વદ પક્ષ
ચોડેનું	સુદ પક્ષ

સંબંધોને લગતા શબ્દો

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
મા	માતા	ભા, બાપ	પિતા
બાપુ, ડાડા	દાદા	ડોહી મા/બા/મા, ડાડી-દાદી	
ભય	ભાઈ	ભાબી	ભાભી
બો	બહેન	બણેવી	બનેવી
કાકા	કાકા	કાંચકી	કાકી
મોંમા	મામા	મોંમી	મામી
ભટળીજો	ભત્રીજો	ભોનેઝ	ભાણેજ
ફુઆ	ફુવા	ફોય	ફોઈ

ગુજરાતના તડવી

ડીયર	દીયર	દિયરો	દીકરો
દિયરી	દીકરી	જમઈ	જમાઈ
મોટોભય	મોટાભાઈ	મોટીબા	મોટીબેન
માછી	માસી	વોવ	વહુ
વરરાજા	વર	છોળો	છોકરો
છોળી	છોકરી		
દિશાસુચક			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
પૂળવ	પૂર્વ	પચ્ચિ	પશ્ચિમ
ઉટળ	ઉત્તર	ડક્ષિન	દક્ષિણ
અઠવાડિયાનાં વારનાં નામ			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
રઈવાળ	રવિવાર	સોમવાળ	સોમવાર
મંગરવાળ	મંગળવાર	બુઢવાળ	બુધવાર

ગુજરાતના તડવી

ગુળુવાળ	ગુરુવાર	શુક્રવાળ	શુક્રવાર
શનિવાળ	શનિવાર		

અંગ્રેજી મહિના અને ગુજરાતી મહિનાઓનાં નામ તડવીમાં કઈ રીતે બોલાય તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવેલ છે.

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
કારટક	કારતક	માખશર	માગશર
પોહ	પોષ	મા	મહા
ફાગન	ફાગણ	ચૌટુર	ચૈત્ર
વૈશાક	વૈશાખ	જેઠ	જેઠ
આસાર	અષાઠ	શાવન	શ્રાવણ
ભાડરવો	ભાદરવો	આશો	આસો

ખેતીનાં ઓજારો

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
હલ-લાકળુ	હળ	પરોના	અરપી

ગુજરાતના તડવી

કરબળી	કરબડી	કોહ	કોસ
બરપળી	બરપી	જોતડું	જોતર
ટોપલો	ટોપલો	ટરફેન	તરફેણ
ડાટેળુ	દાતરડું	પાસ-પા	પાસ
ડોટી	પંજેટી	ડોચળુ	દોરડું(રાસ)
હુપર	સૂપડું	ફળક	મોટી ચારદ
કોડાળી	કોદાળી	કળબ	કરબ
ગારુ	ગારુ	ઝુંહળુ	ઝૂંસરુ
ડાળુ	ડાલુ	ટિકમ	ત્રિકમ
પરોનો	પરાણો	પરાય	પરાઈ
પાવરો	પાવડો	સોમોલ	સમોલ
મોચળો	માંચડો	પૈયડું	પૈડુ(ટાયર)
સિક્કા	શિકા	મોંચળી	મોરી
ઓળની	ઓરણી	આળી	કરવત
ટગાળ	તગારું	નાયઠ	નાથ

ગુજરાતના તડવી

ફાળવું	ફારવું	ઢાળા	ઢાડા
વાવણી શરૂ કરતી વખતે બોલાતા શબ્દો			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ખેરવું	ખેડ	ઓરવાનું	ઓરણી
વળાપ	ખેડવા લાયક જમીન -	ચાર	ઘાસ
કચડા	પૂજો	રોપ્પા	રોપવું
ઉપેળ	ઉપર	ડોચી	ડોંચવું
અઠોની	નિશાની	પોયટ	પોરેંત
પુંટરું	ચાડિયો	રોટલાવારી	ભાથવાળી
ખાળો	ખાબોચિયું	ઢળીયા	ઢેફાં
ખરુ	ખરું , ખળ	ફરક	ફડક
ખોડવું	ખોદવું	પઢઢળ	પથ્થર
ફોટ્ટીયો	બે હરિ વચ્ચેની	ખુણી જગ્યા ચાહ	હરિ

અનાજનાં નામ

ગુજરાતના તડવી

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
અરડિયા	અડદ	કાગ	કાંગ
કોડરા	કોદરા	ઘમ્	ઘઉં
ચના	ચણા	ઝવ	જવ
જીળુ	જીરું	ઝુવાળ	જુવાર
ડોંગેળ	ડાંગર	બાજળી	બાજરી
બાવટું	બાવટો	મફરી	મગફળી
મકયં	મકાઈ	મંખ	મગ
મઠીયા	મઠ	મેંઠી	મેંથી
રય	રઈ	રાજગળો	રાજગરો
વટોના	વટોણા	વાલિયા	વાલ
શાકભાજીનાં નામો			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
કંટોલા	કંકોડું	કાળેલા	કારેલા
કોબીચ	કોબીજ	કોરું	કોળું

ગુજરાતના તડવી

ગલકું	ગલકું	ગવાળસિંગ	ગવાર
ગાજળ	ગાજર	ઘલોળા	ગીલોડા
ચીભરુ	ચીભુરું		
વનસ્પતિનાં નામ			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ઓમ્બો	આંબો	ઓમલી	આમલી
આછેતરો	અછેતરી	આછોપાલવ	આસોપાલવ
ઉબળો	ઉમરડો	કરો	કડો
ખાખેરી	ખાખર	ચારોડા	ચારોળી
જોમુંડા	જાંબુડો	ટીમ્બળવા	ટીંમરું
ટનસ	તણછ	ટાળ	તાડ
પીપરો	પીપળો	મોંવરો	મહુડો
રોચણી	રાયણ	વલ્લો	વડ
હાગરો	સાગ		

ફળનાં નામ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ઓબરા	આમળા	કેળી	કેરી
ચીકું	ચીકું	ઝોમફર	જામફળ
જોમ્બુરા	જાંબુ	ટળબુચ	તડબૂચ
ડાળમ	દાડમ	ડરાક	દ્રાક્ષ
નારિયળ	નાળિયેર	બપોયાં	કૈયા
ફનસ	ફણસ	બડમ	બદામ
બીલુ	બીલુ	બોળ	બોર
મોસમી	મોસંબી	રોયના	રોયણા
સકાટેટી	સક્કરટેટી	હોપારા	સોપારી

પાલતા પ્રાણીઓનાં નામ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ઉંઈટ	ઉંટ	કુંટરુ	કૂતરું

ગુજરાતના તડવી			
ગાય	ગાય	ઝેટા, ઝેટું	ઘેટું
ઘોરા	ઘોડા	બોકરો	બકરા
બરદ, ઢોઢા	બળદ	બલારુ	બિલાડી
પાડી	ભેંસ	વાછેળું	વાછરું
જીવજંતુ અને પ્રાણીઓનાં નામ			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ઉઢંઈ	ઉઘઈ	કોનપીસોરો	કાનખજૂરો
કીરયું, ચીરા	કીડી	ઘલોળી	ગરોળી
ચોચળિયા	ચાંચડ		
જળચર જીવોનાં નામ			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
કરચલા	કરચલો	ઝરકુકળી	જળકૂકડી
ડેરકા	દેડકો	બટક	બતક
માસલી	માછલી		
૧૧૧			

પક્ષીઓનાં નામ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ખબુટર	કબુતર	કાગરા	કાગડા
કાબરચી	કાબર	કોયળ	કોયલ
ગીધર	ગીધ	ચકળી	ચકલી
ટેટર	તેતર	પોપત	પોપટ
લકડાં ટિચણિયો	લક્કડખોદ	હમરી	સમડી
હુધરી	સુધરી	મોળ	મોર
સાર	સારસ		

જંગલી પ્રાણીઓનાં નામ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
જરખ	ઝરખ	ભૂંડરા	ભૂંડ
રીછરા	રીછ	વળુ	વરું
વાઘરો	વાઘ	હરન	હરણ

ધંધાનાં નામ

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
કરિયો	કડિયો	કપરોવાળો	કાપડિયો
કુંબાર	કુંભાર	ખેરવાવાળો	ખેડૂત
ઘોચી	ઘાંચી	ટલાટી, વંતરિયા	તલાટી
ડરજી	દરજી	ઠોબી	ઘોબી
તપાલી	ટપાલી	ડમગર	ડબગર
દોકતર	ડોકટર	ડ્રાયવર	ડ્રાઈવર
માડી	માળી	મોચી	મોચી
ઢેડા	વાણકર	લુવાર	લુહાર

ઘરેણાના શબ્દો

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
કરું	કડુ	કંડોળો	કંદોરો
પંખા, કાંપ,	ખુપા કાંપ	ઝોઝરી	ઝાંઝરી

ગુજરાતના તડવી			
હોહરી	હાંસડી	પોચ્ચી	પોંચી
પોષાકનાં નામ			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
કવજો	કબજો	ધોટી	ધોતી
ફેતો	ફેંટો	મોઝા	મોજા
હાડી, લુગરું	સાડી	બોરી	બંટી
કોત	કોટ	ફોટિયો	ઘાઘરો
ફારિયું	ફાળિયું		
શરીરને લગતા શબ્દો			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ઓયખો	આંખો	ઓગળા	આંગળીઓ
ઓટેળા	આંતરડા	કપાર	કપાળ
કમ્મળ	કમર	કોડા	કાંડું
કોન	કાન	ડોરા	કીકી

ગુજરાતના તડવી

ખબ્ભા	ખભો	ખોપળી	ખોપરી
ગરુ	ગળું	ગાઈલ	ગાલ
સાંટી	છાતી	જીબ	જીભ
મસ્ટક	માથું	નોખ	નાક
નેના	પાંપણ	પગ	પગ
પોહળિયો	પાંસળી	હાઠ	હાથ
ચોળિયો	ચોળી	ચોરાસિંગ	ચોળા
ટોમેટા	ટામેટા	ડોડિયું	ડોળકું
અંકો શબ્દો			
તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
એટ	એક	બે	બે
ટેન	ત્રણ	સાર	ચાર
પોચ	પાંચ	ડશ	દસ
હો રુપિયા	એક સો	બે હો રુપિયા	બસસો

અન્ય શબ્દો

ગુજરાતના તડવી

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
ટેલ	તેલ	ડાડુ	દાડુ
રાઈટે	રાત્રે	બઢુ	બધું
ટઈ	ત્યાં	ખત્રીશ	ખત્રીજ
ખિચરી	ખચડી	લારો	લાડો
લારી	લાડી	ઠારી	થાળી
લુંગડું	સાઢી	સોરી	છોકરી
રોટલો	રોટલો		

તહેવારને લગતા શબ્દો

તડવી	ગુજરાતી	તડવી	ગુજરાતી
મહાબીજ	મહાબીજ	હોરી	હોળી
ડિવાળી	દિવાળી	ડિવાસો	દિવાસો
નવરાટરી	નવરાત્રી	દશેળો	દશેરો
ઉટરાન	ઉતરાણ	જન્માષ્ટમી	જન્માષ્ટમી

સંગીત વાદ્ય અને નાટ્યવેશે

વાદ્યના પ્રકાર, વાદ્યો બનાવવાની સામગ્રી

ઢોલ

જગતભરમાં વાદ્યોમાં ઢોલ એ સૌથી મહત્વનું વાદ્ય મનાયું છે. આદિવાસીઓની જુદી જુદી જાતિ અને પ્રદેશવાર જુદા જુદા આકાર-પ્રકારના ઢોલ હોય છે. આકાર પ્રકાર પ્રમાણે એનાં અવાજ અને નામોમાં પણ એટલું જ વૈવિધ્ય સાંપડે છે.

આદિવાસી વિસ્તારોમાં મેળા, હોળી જેવા ઉત્સવના પ્રસંગે, લગ્ન, મરણ જેવા સામાજિક પ્રસંગે, કુંવારિયો, ઇંદ કે પીઠોરાની માનતા, દેવદેવીના જવારા પ્રસંગે કે ખતરું બેસાડતી વખતના ધાર્મિક પ્રસંગે ઢોલ વાદ્યરૂપે અવશ્ય હાજર હોય છે. ઘેરૈયા, માટલી, ટીમલી જેવા હોળી અને લગ્ન પ્રસંગનાં નૃત્યો ઢોલના તાલે જ ચાલે છે.

લગ્ન, સીંમત, જન્મ અને જનોઈ પ્રસંગે મંગળ વાદ્ય તરીકે વગાડવામાં આવે છે. જ્યારે આનંદના પ્રસંગે મનોરંજન માટે પણ ઢોલ વગાડવાનો રિવાજ ગુજરાતમાં સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ, ઉત્તર ગુજરાત અને ડાંગથી બનાશકાઠાના સુધીના આદિવાસી વિસ્તારમાં જાણીતો છે.

ભાલ, કનેર, કાઠિયાવાડ અને નળકાંઠા વિસ્તારમાં ઢોલ વગાડવાનું કામ ભંગી કરે છે. ઢોલ વગાડનાર

ભંગી પુરુષો ધોતિયું, પહેરણ, કોટ અને પાઘડી પહેરે છે. હવે તો આ પહેરવેશમાં મોટું પરિવર્તન આવી ગયું છે.

આજે તો અસ્પૃશ્યતા એ ભૂતકાળની બાબત બની ગઈ છે પણ જૂના કાળે ઢોલ વગાડનાર ભંગી કોમ અસ્પૃશ્ય મનાતી. ચમાર, વણકર, મેઘવાળ પણ તેમને અડવાનો કે રોટી બેટીનો વ્યવહાર રાખતા નહીં, ગામડાં ગામમાં ભંગી સફાઈનું, સંદેશાઓ લઈ જવાનું ખેપિયા તરીકેનું, ઢોલ વગાડવાનું, વાંસના ટોપલા, સૂથિયાં તે ઈંદોણીઓ તથા સાવરણા-સાવરણી બનાવવાનું, અને મરેલા મીંદડાં-ફૂતરાંને ગામ બહાર નાખી આપવાનું કામ કરતા આ કામપેટે ગામલોકો તરફથી એને બાર મહિનાનું અનાજ અને દેવણે ટસકે બે પૈસા મળી રહેતા.

ઢોલ વગાડવાનો વ્યવસાય ભંગીઓમાં વંશપરંપરાથી ચાલતો આવે છે. એ માટે એમનાં ગામોની પાટી બાંધેલી હોય છે. એ પાટીમાં બીજો કોઈ ઢોલી ઢોલ વગાડવા માટે આવી શકતો નથી. આ પાટીનાં ગામ એ ઢોલીનો ગરાસ ગણાય છે. આ ગામો સિવાય બીજા ગામોમાં એ ઢોલ વગાડવા જઈ શકતો નથી. જાય તો બાઝણું ઝઘડો થોય છે. કોઈવાર સામાજિક પ્રસંગે પૈસાની જરૂર પડે ત્યારે ઢોલી બસો પાંચસો રૂપિયા લઈને પોતાની પાટીનું ગામ બીજા ઢોલી આગળ ગિરો મૂકી આવે છે. આખું ગામ ગિરો મૂકાઈ જાય એની ગામવાળાનેય ખબર પડતી નથી.

ઢોલ એ આદિવાસીઓનું પણ મુખ્ય વાદ્ય ગણાય છે. આદિવાસીઓમાં પણ અચ્છા ઢોલી મળી આવે

છે. તેઓ લગ્ન અને ધાર્મિક પ્રસંગ ઉપરાંત નિજાનંદ માટે ઢોલ વગાડે છે. ઉત્સવ પ્રસંગે યોજાતાં લોકનૃત્યોમાં તાલ પૂરવાનું કામ ઢોલ કરે છે. આદિવાસીઓમાં મરણ અને પરણ એ બે પ્રસંગો ઢોલ વગર અધૂરા જ ગણાય છે. દેવી દેવતાનો ભાર લાવવા જાગ દેવા અને ભૂવા ધૂણાવવા માટે ત્રાગુ ત્રાગું અવાજ કરતો એક તાળીનો ઢોલ વગાડવામાં આવે છે.

ઢોલ દ્વારા સંદેશો મોકલવાનો રિવાજ આદિવાસી વિસ્તારોમાં અને ડુંગરાની ગાળીઓમાં ખૂબ જ જાણીતો છે, આદિવાસી વિસ્તારોમાં ખેતરે ખેતરે એકેક બબ્બે છાંપરાં બાંધીને વસાતા આદિવાસીઓમાં ઢોલ દ્વારા સંદેશા મોકલવાની પ્રથા આજેય જોવા મળે છે. આદિવાસી વિસ્તારોમાં દર અઠવાડિયે નિયત સ્થળે ખરીદી માટેના હાટ (મેળા) ભરાય છે. આ મેળો ભરાવાનો કે બંધ રહેવાનો હોય તે સમાચાર જે ગામમાં મેળો ભરાવોનો હોય તે ગામનો ઢોલી ઢોલ વગાડીને ત્રીજા ગામે સમાચાર મોકલે છે. આમ રાતના ઢોલનો સંદેશો ગામોગામ પહોંચી જાય છે.

ઢોલ બનાવવાની સામગ્રી

કંધરોટી કે કંદોરી (સૂતરની પાટી), ચાક(ગામઢીનું બક્કલ), બીચસાર(પિત્તળની દોઢ ઇંચ પહોળી પડી), તાબાંની ત્રણ ખિલીઓ, વાંસની ચીપ, બકરાનું ચામડું, ભેંસનું ચામડું, સૂતરની જાડી દોરી, લોખંડની કડી, બાવળ કે રાયણની લાકડી, તાડી(વાંસની પાતળી ચીપ), બિયાના કે સાગનું લાકડું, લોખંડના પતરા કે કોસ્ટિકના પીપ.

શરણાઈ

ઢોલની સાથે શરણાઈ અનિવાર્યપૂરક વાદ્ય ગણાય છે. ગામડામાં લગ્નપ્રસંગે અથવા મરાણ પ્રસંગે ઢોલ શરણાઈનો ઉપયોગ થાય છે. રાસ-ગરબામાં શરણાઈ વપરાય છે. શરણાઈનો અવાજ કર્કશ હોવાથી અને તેના સૂરો ઊંચા પડતા હોવાથી લોકગીતો ગાવાની સાથે એનો ઉપયોગ થતો નથી, નીચા સૂરની શરણાઈનો ઉપયોગ ક્યારેક ક્યારેક થતો હોય છે.

દોઢ બે ફૂટ લાંબા અને આશરે બે ઈંચનો વ્યાસ ધરાવતા જાડા વાંસના ભૂંગળામાંથી બનતા આ વાદ્યને તેનો મોંથી છ એક ઈંચ છેટે ચાર છિદ્રો હોય છે. તેમાંથી ચાર સ્વરનો રાગ નીકળે છે. નીચલા પાસામાં બીજા બે છિદ્રો હોય છે, તેના ઉપયોગ વડે ચાલુ રાગના સ્વરોને કોમળ, તીવ્ર કરી શકાય છે. શરણાઈના ઉપરના ભાગે જીભવાળી બરુની ભૂંગળી હોય છે. તેના બંને છેડે ઉપર-નીચે તાડ પટ્ટીનાં ભૂંગળાં હોય છે. આ વાદ્ય વગાડતી વખતે ઉપરનું ભૂંગળું ગાલ ફરતું ગોઠવાઈ જાય છે અને તેમાં હવા સંઘરાઈ રહે છે, જ્યારે નીચેનું ભૂંગળું ધ્વનિસંવર્ધક તરીકે કામ કરે છે. રાજપીપળા, નસવાડી, સંખેડા, છોટાઉદેપુર, જેતપુર-પાવી વિસ્તારના તડવી સમાજના લોકો ઢોલ સાથે શરણાઈ કે ટોટા (નાની શરણાઈ) નો ઉપયોગ કરે છે.

શરણાઈ બનાવવાની સામગ્રી

વાંસના ભૂંગળા, બરુની ભૂંગળી, તાડપટ્ટીના પાન, સૂતરની દોરી, ચામડાનું ગોળાકાર ફુલ, સાંગની

નાની સળી,

કૂડી

કૂડી એ ગામડા ગામમાં જાણીતું લોકવાદ્ય છે, ઢોલની સાથે કૂડી વગાડવામાં આવે છે. ઢોલના ઘા વચ્ચેના અંતરાલને ભરવા માટે તેનો ઉપયોગ થાય છે. કૂડી એ દદૂડી તે દરૂંકી નામે પણ ઓળખાય છે.

કૂડી બનાવવાની સામગ્રી

માટીની ઢોચકી, બકરાનું ચામડું, સૂતરની દોરી, બાવળ કે રાયણની લાકડી,

માદળ

માદળ એ મોટું ચાર ફૂટ લાંબુ અને એક ફૂટ ઢોઢ ફૂટના વ્યાસનું થાપીથી વગાડાતું વાદ્ય છે, તેની એક બાજુની પડી પર લોટનો પિંડો અથવા તો રાંધેલી કોદરી અને વસ્ત્રગાળ રાખનું ચોળિયું ચોટાડવામાં આવે છે. માદળના મુખ પર લગાડેલા ચામડાને ધોદ કહે છે, ઈંચ જટલો વ્યાસ ધરાવતા આ ધોદ ઉપર કોતીનું મીણ લગાડવામાં આવે છે, ક્યારેક આવું મીણ ન મળે તો રાંધેલી કોદરી સાથે રાખનું મિશ્રણ કરી તેને લગાડવામાં આવે છે.

હોળી વખતે ભવાની દેવીનું નામ લઈ હળદર અને ફૂલ ચડાવી માદળની પૂજા કરવામાં આવે છે. આ માદળને ઉપયોગ લગ્નપ્રસંગે/મરાણ પ્રસંગે પણ માદળ વગાડવામાં આવે છે. ઘોબિંગ અને ઠીસરા એમ બે

પ્રકારના ચાળા એના પર વગાડાય છે. જાલની ચાલ-ચોળો બદલાતાં નૃત્યમાં અભિનય આપોઆપ બદલાય છે.

માદળ બનાવવાની સામગ્રી

સાગ, સીસમ, સીવાણ, બિયા કે કરમદાના લાકડું, કોતીનું મીણ, રાંધેલી કોદરી, રાખ, બકરા કે ભેંસના ચામડાનો ઘોદ, બીચસાર(પિત્તળની દોઢ ઈંચ પહોળી પડી), તાબાંની ત્રણ ખિલીઓ, વાંસની ચીપ, બકરાનું ચામડું, ભેંસનું ચામડું, સૂતરની જાડી દોરી, લોખંડની કડી, બાવળ કે રાયણની લાકડી.

થાળી વાદન

જે થાળીનો આપણે જમવામાં ઉપયોગ કરીએ છીએ એ પીતળની થાળીનો ઉપયોગ મનોહર વાદ્ય તરીકે કરે છે. આદિવાસીઓના રાગો પાંચેક સ્વર સુધીના હોય છે, આ સ્વરો પારખવાની આદિવાસીઓની શક્તિ દાદ માગી લે તેવી હોય છે. આપણા શાસ્ત્રીય ગાયકો જે વાદ્યની સાથે પોતાનો કંઠ ન મેળવી શકે તેને અર્ધવાદ્ય કહે છે, થાળી પણ આવું જ અર્ધવાદ્ય છે, એ થાળીમાંથી સૂરપેટી જેવા સ્વરો આપણા અભણ આદિવાસીઓ નિપજાવ્યા છે. તડવી સમાજ જેવા આદિવાસીઓમાં નૃત્ય પ્રસંગે માદળની સાથે થાળીના વિવિધ તાલ વગાડીને નૃત્ય કરે છે. પહેલા કાંસાની થળીનો પણ ઉપયોગ થતો હતો.

કરતાલ

બાર પંદર આંગળ લાંબા અને ત્રણ ચાર આંગળ પહોળા લાકડાના ટૂકડામાંથી કરતાલ બનાવવામાં આવે છે, એના ખૂણે પાંડેલા લંબચોરસ ખાંચામાં કાંસાની ગોળ ચકરડીઓ લગાડવામાં આવે છે. એ ભાગમાં બનેલી કરતાલનો એક ભાગ અંગૂઠાના આધારે અને બીજો ભાગ આંગળીઓના આધારે રહે છે. એ હાથમાં બે જોડી રાખીને એને સામસામે અથડાવીને તાલ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. લાકડીઓની પટ્ટી પર કાંસા (ચકરડીઓ)ના ઉપયોગથી લાકડીનો અવાજ અને કાંસાનો ઝમકાર મળીને તાલપૂર્ણ અવાજ ઉભો કરે છે.

કરતાલ બનાવવાની સામગ્રી

સાગ કે સીસમ ના લાકડાના ટૂકડા, કાંસાની ગોળ ચકરડીઓ,

પીહો/પેહી

આ વાદ્ય પીહવા કે પીહવી તરીકે તડવી સમાજના આદિવાસી વિસ્તારમાં પ્રચલિત છે. પીહવા ૩૫ સે.મી. લાંબા અને ૨.૫ સે.મી વ્યાસના હોય છે. પીહવા એકલા અથવા જોડમાં વગાડાય છે. સંખેડા, નસવાડી, છોટાઉદેપુર, રાજપીપળા, તીલકવાડા વગેરે તાલુકામાં પીહવાના ઉપયોગ વધુ થાય છે.

પીહવી પાતળા પોલા વાંસમાંથી બને છે તે વાંસળી જેવી પાતળી હોવા છતાં વાંસળી કરતાં લંબાઈ ટૂંકી હોય છે એની લંબાઈ આખરે ૨૫ સે.મી અને ૧થી ૨ સે.મી વ્યાસ જેટલો હોય છે. દિવાસાના તહેવાર

પછી જ આખી વર્ષાઋતું દરમિયાન આદિવાસી ખેડૂતો અને ગોવાળો સીમશેઢે નિરાંતની પળોમાં પીહવા/ પીહવી(પીહો/પેહી) સ્વરોથી વાતાવરણને ભરી દે છે આ વાઘ વધું પ્રચલિત છે.

પીહો કે પેહી બનાવવાની સામગ્રી

મોટાપોલા વાંસના ટૂકડા, નાના પાતળા પોલા વાંસના ટૂકડા, નાનો ટૂકડો (હોપટી)

ઘોગરી/ઘોઘરી

ઘાતુના મોરચંગ જેવી જ રચના ધરાવતું વાંસનું આ વાજિંત્ર છે, આદિવાસી વિસ્તારના લોકોએ એક સરખા ઘાટથી જ આ વાઘ બનાવે છે. વાંસની એક ઈંચ પહોળી અને છ ઈંચ લાંબી પટ્ટીની વચ્ચે જીભ અગર જીભી રચી કાઢવાથી સાદું વાજિંત્ર બની જાય છે. આ જીભ પર વજન માટે એક છોડે નાની સરખી મીણની ગોળી લગાડાય છે. જીભની ફરતેની ફેમને દોરીથી બાંધી ઝટકો મારતાં પેલી જીભ થરથરી ઊઠે છે અને તેમાંથી સ્વર નીકળે છે.

ઘોઘરીને બે હોઠ વચ્ચે પકડી રાખી મોંની અંદરની બખોલ નાની મોટી કરવાથી વાઘની જીભને વગાડનારની પોતાની જીભ અડાડવાથી તેમાંથી અનેક સ્વરો નીકળે છે અને તેમાંથી ધાર્યા ગીતો વગાડી શકાય છે. ગીત વગાડનાર પોતાની આંગળીઓમાં ઘૂઘરીવાળી વીંટીઓ પહેરે છે. ઘોઘરીને પણ ઘૂઘરીઓ

બાંધી એને તાલ આપે છે.

ઘોગરી બનાવવાની સામગ્રી

વાંસની એક ઈંચ પહોળી અને છ ઈંચ લાંબી પટ્ટી, મીણ, સૂતરની દોરી, ઘૂઘરીઓ વગેરે

ઝોળ

ઘૂઘરાને કે ઘૂઘરીઓ ને ચામડાની પટ્ટીમાં પરોવીનો કેડે અથવા પગની પિંડી ફરતા બાંધવામાં આવે છે. આ ઝોળનો ઉપયોગ હોળીના નૃત્ય પ્રસંગે કે સમૂહનૃત્ય પ્રસંગે વિશેષરૂપે કરવામાં આવે છે.

ઝોળ બનાવવાની સામગ્રી

ઘૂઘરા, ઘૂઘરીઓ, બકરાના ચામડાનો પટ્ટો.

ઢાંક

આદિવાસી વિસ્તારોમાં તડવી સમાજ મોટી ડાકણને ઢાક કહે છે. આજે ગુજરાતમાં આદિવાસી વિસ્તારોમાં ભૂતપ્રેત કે ઝોડ ઝપટિયાં કાઢવા માટે ભુવાઓ/બળવાઓ ધૂણે છે, ત્યારે બળવાઓ વગાડે છે. જુદી જુદી દેવી માટે ડાક ઉપર જુદી જુદી આરાધ્યું-સરજું ગવાય છે.

સંખેડા, નસવાડી તાલુકાના ઢાકને પગના ઘૂંટણ દબાવીને વગાડવામાં આવે છે. પાવી જેતપુર અને છોટાઉદેપુર તાલુકામાં ડાબા પગના ઘૂંટણમાં દોરી ભરાવીને ઢાકને ડાબા પગની પાટલી પર રાખે છે. ઢાક વગાડતી વખતે પગની પાટલી હલાવે છે, એટલે ઢાકને બાંધેલા ઘૂઘરાનો અવાજ થાય છે. ઢાક વગાડનાર જમણા હાથે દાંડિયો પકડીને વગાડે છે અને ડાબા હાથથી તાલ આપે છે. આ ઢાક વાર્તા કહેતી વખતે ભૂવાના શરીરમાં દેવને પવન લાવવા કુવારિયો, ઈંદ કે પીઠોરાની માનતા વખતે દેવનું ગાયણું ગાતી વખતે વિશેષ રૂપે વગાડવામાં આવે છે.

ઢાક સાગ કે સીવેણના લાકડામાંથી તેઓ તડવી જાતે જ ઢાક બનાવે છે તેની પડીઓ બકરાના ચામડામાંથી બનાવે છે. આ ચામડાને ખેંચવા માટે શણની દોરી વાપરે છે. ઢાકની વચ્ચે બળદને ગળે બાંધવાની ઘૂઘરમાળા ખારેક નામે ઓળખાતા ઘૂઘરા નવ અને મોટા ત્રણ ઘૂઘરા બાંધે છે.

ઢાક બનાવવાની સામગ્રી

સાગ, સીવેણનું લાકડું, બકરાનાચામડા, શણની દોરી, ઘૂઘરા.

તબલા

તબલું જમણા હાથે અને બાયું ડાબા હાથે વગાડવામાં આવે છે. જમણા હાથે વગાડીએ તેને માદી અને ડાબા હાથે વગાડીએ તેને નર ના નામે ઓળખવામાં આવે છે. બાયું ડગ્યાના નામે પણ ઓળખાય

છે. જબલાંની પડી બકરાના ચામડાથી બંધાવે છે. તેના પર વસ્ત્રગાળ કોલસી અને ગૂંદરની શાહી લગાડવામાં આવે છે. શાહી ફરતી ગોળ કિનારી ચાંટ કહેવાય છે. શાહી અને કિનારીની વચલી જગા લવ તરીકે અને કિનારીની નીચેનો ગોળ ભાગ ગજરાના નામે ઓળખાય છે. તબલું મેળવવા માટે ચામડાની વાઘરી વપરાય છે. આ વાઘરી સોળ છિદ્રોમાંથી પસાર કરવામાં આવે છે. આ વાઘ મોટા ભાગે તડવી સમાજ ભજનમાં વગાડતા હોય છે.

તબલા બનાવવાની સામગ્રી

આબો, સીસમ, સાગ લીમડોનું લાકડું, બાયુ માટી, બકરાની ચામડી, દળેલી કોલસી, ગૂંદરની શાહી, ધાતુ.

નગારું

નાનાં અને મોટાં બે નગારાં હોય છે. તેની પડીમાં ગજરો હોતો નથી. પડીનું ચામડું પલાળીને ચામડાની વાઘરીથી ગૂંથીને લોઢાની લીંબોળી સાથે તંગ ચોડી દેવામાં આવે છે. આ વાઘને ઋતુની અસર વખતે મેળવવામાં તકલીફ પડે છે. તેથી પડીને તંગ કરવા માટે એને ગરમ કરવામાં આવે છે અને ઢીલી કરવા માટે ભીનું કપડું ફેરવવામાં આવે છે. મોટા નગારાના તળિયે કોણું હોય તો તેમાં પાણી રેડીને ઢીલી પાડી દેવામાં આવે છે. તાજિયાના જૂલૂસમાં મુસ્લિમો પણ વિશાળ કદનું નગારું વગાડે છે. તડવી સમાજ તથા અન્ય આદિવાસી સમાજના લોકોએ ગામમાં કોઈ મોટી સમસ્યા હોય, ગામમાં કોઈ રોગ ફાટી નીકળ્યો

હોય, ગામમાં ચોર આવ્યા હોય ત્યારે આ મોટા નગારાનો ઉપયોગ સંદેશો પહોચાડવા માટે કરતા હોય છે. આ નગારું વાગે ત્યારે આખા ગામના લોકો ભેગા થાય છે

નગારું બનાવવાની સામગ્રી

બકરાનું ચામડું, લોઢાની લીંબોળી.

તંબૂરો

આદિવાસી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ભજનિકો એકતારો, દોડક અને મંજીરા પર ભજનની ઝૂક બોલાવે છે. આ બંને પ્રકારનાં વાદ્યો ભજન ગાઈને પેટિયું રળતા સાધુઓના હાથમાં જોવા મળે છે.

એક તારામાં તુંબડા પર જાડા વાંસની એક દાંડી લગાડવામાં આવે છે, તેમાં આગળના ભાગે એક ખૂંટી હોય છે તેના પર તાર લગાડવામાં આવે છે. એકતારામાં પંચમનો તાર હોતો નથી, જ્યારે દોતારામાં દાંડીના આગળના ભાગે બે ખૂંટીઓ હોય છે અને તેના પર બે તાર બાંધવામાં આવે છે. આ વાદ્યમાં બે તાર હોવાથી એને દોતારો પણ કહેવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં રામસાગર વાંસની દાંડી અને તંબૂડામાંથી બને છે. પણ જવલ્લે જ દેખાતા તંબૂરાઓમાં માટીની દોચકી કે ગેલનિયો કેરોસીનનો ડબ્બો લગાડેલો હોય છે.

તબૂરો બનાવવાની સામગ્રી

જાડો વાંસનો ટૂકડો અથવા ઢાંડી, તૂંબડો, માટીની ઢોયકી, ગેલનિયો કેરોસીનનો ડબ્બો, તાંબાનો તાર અથવા ઘોડાના વાળ, લોખંડની ખૂટીઓ.

રણશીંગું

ભૂંગળ એટલે ભૂંગળું એનું પ્રાચીન નામ નાળી, નાળિકા છે. ભૂંગળ એ રણશિંગાનું મૂળ સ્વરૂપ છે. ભૂંગળ આજે તાંબાપિત્તળની બને છે તે મૂળે શિંગડામાંથી બનાવવામાં આવતું હતું. ભવાઈ કરનારા નાયકો ભૂંગળને માતાજી એ દીધેલું દેવી વાદ્ય માનીને પૂજે છે. તડવી સમાજમાં રણશીંગું ગામમાં વ્યક્તિ મરણ થયું હોય ત્યારે રણશીંગું વગાડવામાં આવે છે.

રણશીંગું બનાવવાની સામગ્રી

બળદનું શીંગડું, તાંબા પિત્તળની ભૂંગળ.

વાંસળી/વોહરી

વાંસળી નોરતા, મેળા, લગ્ન, ગોવાળ અને હોળી પ્રસંગોમાં વગાડતા હોય છે. હોળીના ટાણે ઢોલ

નૃત્ય વખતે ઢોલ સાથે વગાડતા હોય છે.

વાંસળી બનાવવાની સામગ્રી

એકાદ ફુટ લાંબા, પાતળા અને પોલા વાંસનો ટૂંકડો.

મળદેલ

તડવી સમાજમાં મૃત્યુના બારણા કે તેરમાના દિવસે આખી રાત મળદેલ વાદ્ય વગાડતા હોય છે. આ વાદ્ય ઢોલક જવું દેખાય છે પરંતુ લંબગોળ વધારે હોય છે. અને તેને બનાવવા માટે ઢોલ બનાવે તે પ્રમાણે બનાવતા હોય છે. શીબવાની પદ્ધતિ પણ તબલા અને તંબુરાની જેમ જ હોય છે.

વાદ્ય વગાડવાના ચાળા અને નૃત્ય

ચાળા અલગ અલગ કુશળતાપૂર્વક વગાડે છે.

૧. ચોઘડિયાનો ઢોલ : લગ્ન પ્રસંગે જુદાજુદા સમયે શરણાઈ સાથે ચોઘડિયાનો ઢોલ વગાડે છે.

૨. ગણેશનો ઢોલ : લગ્નપ્રસંગે ગણેશ વધાવવાનો ઢોલ વગાડે છે.

૩. ફુલેકાનો ઢોલ : લગ્નપ્રસંગે વરરાજાનું ફુલેકું ફરે ત્યારે ઘૂઘારા ઢોલ વાગે છે. પાછા ફરતી વખતે

લાકડીઓ ને તરવારો સમણવામાં આવે ત્યારે ચલતીમાં ઢોલ વગાડે છે.

૪. હીંચનો ઢોલ : દીકરીઓ ગરબે રમે ત્યારે હીંચ ને ચલતીમાં ઢોલ વગાડે છે.

૫. મટકીનો ઢોલ : સ્ત્રીઓ મટકી સાથે રાસડે રમે ત્યારે મટકીનો ઢોલ વગાડે છે.

૬. ટિટોડાનો ઢોલ : છોકરીઓ ટિટોડો લે ત્યારે ટિટોડાનો ઢોલ વગાડે છે.

૭. જાંગીનો ઢોલ : લગ્ન પૂરાં થાય ત્યારે કન્યા વિદાય પ્રસંગે વિદાયનો ઢોલ વગાડે છે અને લગ્ન પૂરાં થાય અને શીખ માગે ત્યારે જાંગી (આનંદ) ઢોલ વગાડે છે.

૮. ધૂણવાનો ઢોલ : દિવાળી પછી ભાથીજી મહરાજની ઝાયણી રાખે છે તે વખતે ભાથીજી મહરાજનો ચોખ્ખો પવન આવે છે તે વખતે તેમને ધૂણવાના ઢોલી ઢોલ વગાડે છે.

૯. સીંબોડી ઝડાવવાના ઢોલ : લગ્ન પ્રસંગે સીંબોડી ઝડાવવા જાય ત્યારે અથવા લગ્નના ચોરી ફેરા પૂરા થયા પછી વર-કન્યાને ખભા પર બેસાડીને નચાડવાના ઢોલી ઢોલ વગાડે છે.

૧૦. એક તાળી-બેતાળી અને ત્રણ તાળી રમ્યાનો ઢોલ : નવરાત્રીના સમયે એકતાળી, બેતાળી અને ત્રણતાળી રમવાના ઢોલી ઢોલ વગાડે છે.

તડવીઓનું ઘેરિયા નૃત્ય

ઘેરિયા નૃત્ય પંચમહાલ, ભરુચ અને વડોદરા વિસ્તારમાં વસતાં તડવીઓનું ખૂબ લોકપ્રિય નૃત્ય ગણાય છે. હોળીના બીજે દિવસે ગામના કેટલાક જુવાનિયા શરીરે હોળીની રાખ ચોળીને ઘેરિયા બને છે.

કોઈ શરીરે ચૂનાના તલકાં કરે છે. કોઈ ભોરિગણીના માળા બનાવીને પહેરે છે. કોઈ કેડયે તો કોઈ પગે ઘૂઘરા બાંધીને વિવિધ વેશ ધારણ કરી ઢોલના તાલે તાલે ટીપલી નૃત્ય કરતા કરતા, લોકોને હસાવતા પાંચ દિવસ સુધી ગામોગામ ફરે છે. આ નૃત્ય પ્રસંગે કાલીમાસી બનનાર ઘેરાણી મેશથી પોતાનું મો કાળું કરે છે. ફાટલો ઘાઘરો પહેરે છે હાથમાં તૂટલું સૂંપડું રાખે છે. કોઈ ગેર ન આપે તો તે સૂંપડું લઈ તેની પાછળ પડે છે. આ ઘેરિયા વિવિધ પ્રકારના નૃત્યો કરે છે.

તડવીઓની આલેણી હાલેણી નૃત્ય

આલેણી હાલેણી એ વડોદરા વિસ્તારની તડવી જાતિની ભીલ કન્યાઓનું ઋતુનૃત્ય છે. વનવગડામાં વસનારી ભીલ કન્યાઓ વસંતના આગમનને નૃત્ય દ્વારા વધાવે છે, નવયૌવનાશી વસંતઋતુનું આગમન થતાં જ પ્રકૃતિ પૂર બહારમાં ખીલી ઉઠે છે. આ પ્રસંગે સરખી સહિયરો એક બીજાની કેડયે હાથના કંદોરા કરી ગીતો ગાતી ગાતી નાચે છે. આ નૃત્ય ગીતો તડવીઓમાં ટોળાને ભીલોમાં આલેણિયાના નામે ઓળખાય છે. આ નૃત્ય આલેણી હાલેણીના નામે વધુ જાણીતું છે.

માંડવા નૃત્ય

વડોદરા જિલ્લાના તડવીઓમાં આ નૃત્ય જાણીતું છે આ નૃત્ય વખતે થોડા જણ ગોળ કુંડાળું વળીને બેસી જાય છે. બેઠેલા લોકોના ખભે એકેક પગ મૂકીને એકેક જણ ઊભો રહે છે. પછી ઢોલના તાલે તાલે

બેઠેલા બધા ઉભા થાય છે. ખભે ઊભેલા હાથમાં છત્રી કે રુમાલ રાખે છે. આખો માંડવો જાણે નૃત્ય કરતો હોય તેવું લાગે છે. આવું નૃત્ય ડાંગના આદિવાસીઓ અને ખાખરિયાના ઠાકોરોમાં પણ જાવો મળે છે.

ટીમલી નૃત્ય

આ નૃત્યમાં ઢોલ-શરણાઈની જરૂર પડે છે. ઢોલી ટીમલી વગાડે, તેની ફરતાં નાચનાર મનગમતા જૂથમાં જોડાઈને નીચે, એક બીજાની કેડે હાથના કંદોરા બાંધીને સ્ત્રી અને પુરુષ અલગ અલગ જૂથમાં જોડાઈને નાચે છે. ઘણીવાર સ્ત્રીઓ ટીમલી નાચતી હોય તેની વચમાં પુરુષો ધૂટા ધૂટા પણ નાચે છે. પુરુષો હાથમા રુમાલ રાખીને, વચ્ચે વચ્ચે ઘૂમરી મારી નાચે. ટીમલી નૃત્યમાં સ્ત્રી પુરુષ ગાતાં નથી, ટીમલી સ્ત્રીઓનું માનીતું નૃત્ય છે.

માટલી નૃત્ય

માટલી નૃત્યના બે પ્રકાર છે. ઢોલી ઢોલ વગાડતા જઈ આગળ બધે ફરે તેની પાછળ સ્ત્રીઓ નાચતી જઈ ચાલે તેને આડી માટલી કહે છે. ઢોલી એક જગ્યાએ ઉભો રહી ઢોલ વગાડે અને તેની ફરતી ગોળ ફરે તેને ઉભી માટલી કહે છે. કેડમાંથી નીચી નમી, ગોળ ફરતાં જઈ લોટો કે ઘડો બે હાથોમાં રમાડી જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ ઉતારે અને ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ ઉતારે. હાથમાં પહેરેલા કેરડાને વીંટીને તાલ આપે. ઢોલના ઢાંડિયાનો ભાલ, વીંટીનો એક તાલ થાય, રમનારાં ચગેને રમઝટ જામે. આ સ્ત્રીઓનું નૃત્ય

છે પણ કોઈ કોઈ વાર પુરુષો પણ ગમવા પેસે છે. આ નૃત્ય વખતે ઢોલી જે જાતના ઢોલ વગાડે છે તેને ટીમલી વગાડી કહે છે. માટલી નૃત્ય લગ્ન વખતે રાત્રે થાય છે. ઢોલ શરણાઈનાં વાદ્ય વપરાય છે. ગીતો ગરબી જેવાં ગવાય છે.

સંગીત વાદ્ય નૃત્યનું શિક્ષણ

ઢોલ, શરણાઈ, કુડી એ તડવી સમાજમાં ભંગી કે હરીજન સમાજના લોકોએ વાદ્ય વગાડતા હોય છે. તેઓએ આ વાદ્ય વગાડવા માટે વરસાદ વધુ પડતો હોય ત્યારે નવરાશના સમયે ઘરમાં જ શીખતા હોય છે. તબલા, નગારું, રણશીંગું, પીહો-પેહી, કરતાલ, ઘોઘરી આ વાદ્ય અલગ અલગ પ્રસંગે અને સમયે વગાડતા હોય છે. તબલા તડવી સમાજના લોકો ભજનમાં એક સાથે બધા જાય છે તે સમયે જે વ્યક્તિ તબલા વગાડતા હોય તેને દેખે છે અને તે દેખીને બીજા વ્યક્તિઓ શીખતા હોય છે. એના માટે શિક્ષણ કે તાલીમની જરૂર પડતી નથી. નગારાનો ઉપયોગ તડવી સમાજ તથા અન્ય સમાજમાં સંદેશો પહોંચાડવા માટે કરતા હતા અત્યારે નગારાનો ઉપયોગ ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં થાય છે. આ વાદ્ય ગામના પટેલ કે મુખીને ઘરે રાખતા હોય છે તે વગાડવા માટે મુખીના ઘરનો કે કોઈ અન્ય માણસ રાખતા હોય છે તે વગાડવા માટે શિક્ષણ કે તાલીમ લેતા નથી. રણશીંગું પણ તડવી સમાજમાં મરણપ્રસંગે જ ખાસ કરીને વગાડતા હોય છે તે પણ હરીજન કે ભંગી વગાડતા હોય છે

પીહો-પેહી નાના બાળકો પોતાના કુટુંબમાં કે અન્ય પાડોશી પાસે દેખીને અથવા બાળકો પોતાની રીતે

અનુકરણ કરીને પેઢી દર પેઢી આજ રીતના દેખીને શીખતા હોય છે. કરતાલ પણ લગ્નપ્રસંગો હોય અથવા નાયવાના પ્રસંગોમાં ભેગા થઈને ભાઈબહેનો નાયતા હોય છે તેમાં નાના બાળકો પણ હોય છે તે તેમને જોઈને શીખવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે તે શીખી જતા હોય છે. ઘોઘરી અને વાંસળી તડવી સમાજમાં આ વાદ્ય વગાડવાના શોખીન માણસો એ જ વગાડતા હોય છે. આ વાદ્ય ખેતરે જતા-આવતા કે ગોવાળમાં ખાસ કરીને વગાડતા હોય છે તે પણ અભણ માણસો એ વગાડતા હોય છે. તેમના ઘરના બાળકો તે દેખીને વગાડવાનું શીખતા હોય છે. ઢાક મોટા ભાગે ઈંદ કે ખતરું -પાણગુ અથવા કોઈ વ્યક્તિની બાધા કરવાની હોય કે પૂજવાનું હોય ત્યારે બડવા અથવા સાથે ગોયણી શિખવા માટે જાય છે તે લોકો પણ બડવા સાથે ઢાક વગાડતા શીખી જાય છે. ઢાક મોટા ભાગે બડવાઓ જ વગાડતા હોય છે.

તડવી સમાજમાં નાટ્યો વેશ

તડવી સમાજમાં પણ અન્ય સમાજની જેમ ઘેરૈયા ઘેરાણી બને છે. તેમાં હોળી માતાની માનતા રાખતા હોય છે તે વખતે પાંચ વર્ષની કબૂલ કરીને માનતા રાખતા હોય છે.

ઘેરૈયાનો વેશ

ઘેરૈયો ખાસ કરીને આખા શરીર પર કાળી મેંસથી મોઢું તેમજ શરીર કાળું કરી નાખે છે. તાડના

ઝીણની ટોપી કમરમાં નાના ડોયલા ફરતે બાંધેલા હોય છે. હાથમાં કામઠી છે. પગમાં ઘૂઘરાની ઝોળ પીડીમાં બાંધેલી હોય છે. આખા દિવસ ઉપવાસ કરે અને સાથે આનંદ પણ પૂરો પાડતા હોય છે. હોળીના છ દિવસ સુધી તે ગામે ગામ મેળા થાય ત્યાં પણ ફરીને ગેર માગતા હોય છે. ઘેરૈયા વેશ પુરુષ જ બનતા હોય છે.

ઘેરાણીનો વેશ

ઘેરાણી એ પુરુષ જ સ્ત્રીનો વેશ ધારણ કરે છે તે ઘેરૈયા સાથે બન્ને ભેગા ફરતા હોય છે. ઘેરાણીના હાથમાં સૂપડું અને ચાટવો હોય છે, તે સ્ત્રીના કપડાં પહેરેલા હોય છે, સાડી, બ્લાઉઝ, ચણિયો વગેરે, તે ગેર ઉઘરાવતા જઈને લોકોને ખૂબ જ આનંદ આપતા હોય છે. ઘેરૈયા ઘેરાણીએ રાત દિવસમાં ઊંઘ ખૂબ જ ઓછી લેતા હોય છે તે મેળામાં જે વસ્તુ આપલું હોય તેજ ખાવાનું હોય છે તેની માનતા પાંચ છ દિવસ સુધી તે ઘરે પણ આવતા નથી જે ગામમાં ગયા હોય તે ગામમાં મોડું થઈ ગયું હોય તો તે ત્યાં જ રોકાઈ જાય છે.

હોળીના તહેવારમાં ચૂલ ઉતરવા માટેનો વરરાજાનો વેશ

આદિવાસી વિસ્તારમાં હોળીના તહેવારને ખૂબ જ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. મહા-ફાગણ માસમાં ડોન રોપાય છે ત્યારથી હોળીની ચૂલમાં ઉતરનારા યુવાનોએ બાધા રાખી હોય તો તે વ્યક્તિ મરધીનું મળ

પગે ચોપડાવા નથી દેતાં. આબાંના મરજીવા કે નવી કેરી ખાતા નથી, સાથે જે દિવસે ગામની ચૂલ હોય છે તે દિવસે ઉપવાસ કરતા હોય છે વરરાજાની જેમ પૂરા શરીર પર શણગાર કરતા હોય છે. જેમ કે આખા શરીર પર પીઠી ચોળવી, ગળામાં હાંસળી પહેરવી, હાથમાં કળું પહેરવું, આંખોમાં કાજલ પુરવા, બંને ગાલ પર કાજલના કાળા ટપકા કરવા, હાથમાં પાળીયું અથવા ધારિયું રાખવું, હાથમાં રંગબેરંગી કલર રૂમાલ રાખતા હોય છે. તે પછી તેને ફળિયાના પાંચ થી આઠ વ્યક્તિઓ વેશ ધારણ કરેલા હોય છે. તેને ગામમાંથી એક ઘોળું ઘોતિયા નીચે એટલે કે ઘોતિયાના બન્ને છેડા પર બે વ્યક્તિઓ પકડે છે અને તેની નીચે આ વેશ ધારણ કરેલા પાળીયા અથવા ધારિયાને ટેક મારીને બીજા યુવાનો કે છોકરીઓ સાથે નાચતા નાચતા આવતા હોય છે. હોળીને ફરતે ફરતે તેની સાથે આવેલા વાંસળીઓ કે મોટો ઢોલ લઈને નાચતા નાચતા પાંચ ફેરા ફેરે છે. પછી જ જે જગ્યાએ અંગારા સળગાવ્યા હોય ત્યાં પૂજારા દ્વારા વિધિ કરીને અંગારા પર ચાલતા હોય છે. આ રીતે પાંચ વર્ષની બાધા કે માનતા રાખીને તે પૂરા કરતા હોય છે.

સાહિત્ય

તડવી સમાજના લોકગીતો

તડવી સમાજના લોકગીતો માસ માસનાં ફળ ફળાદિ અને શાકભાજીની જેમ બારેમાસમાં વહેંચાઈ

ગયાં છે. ઉત્સવગીતો : હોળી ગીતો, મેઘ ઉજાણી, ગોરમાનાં ગીતો, નવરાત્રી ગીત, કૃષિગીતો : નીંદણનાં ગીતો, ગાવાળિયો ઢોર ચરવતા ત્યારનાં ગીતો, પ્રાસંગિક ગીતો : લગ્ન ગીતો, મરણના રાજિયા-મરશિયા, વસંત નૃત્યગીત, ગુરુ પદરામણીનાં ગીતો, લગ્ન નૃત્ય ગીતો;

હોળી ગીતો :

હોળી પ્રગટાવતાં સ્ત્રીઓ ગીત ગાય છે.

ઉગમણેથી આઈવાં રે ,
ઓળીમાતા પરદેશી રે
કેહુડિયો રંગ લાઈવાં રે,
ઓળીમાતા પરદેશી રે
આંબા મૂઉડાં લાવી રે ,
ઓળીમાતા પરદેશી રે
પાપોડ પાપડી લાવી રે ,
ઓળીમાતા પરદેશી રે

ભાવાર્થ: હોળી વધાવવા માટે પટેલ-પૂજારાં ને સ્ત્રીઓ ગીતે ગાય છે.

ગામના પટેલ,ઓળી વધાવ,

ઓળી આ ચાઇલી રે.
ગામના વંતરિયા ઓળી વધાવ,
ઓળી આ ચાઇલી રે.
હોળી (ઓળી) આજ ને કાલ,
ઓળી વૈ સાઇલાં રે
ગામના પટેલ ઓળી વધાવ
ગામની પટલેણ ઓળી વધાવ
ઓળી વૈ સાઇલાં રે.
ગામના પટલિયા, ઓળી ઓળી કરતા,
ઓળી આ સાલી રે
ગામના વંતરિયા, ઓળી ઓળી કરતા,
ઓળી આ સાલી રે
ગામના કોંટવાળ, ઓળી ઓળી કરતા,
ઓળી આ સાલી રે

ભાવાર્થ: ગામના પટેલ-પટલેણ ને સૌ ઉત્સાહ ઘેલાં થઈને બોલે છે : હોળી માતા આજે આવી છે ને કાલે તો જતી રહેશે. ગામના પટેલ-પટલેણ ઝટ કર હોળી માતાને વધાવી લે, પૂજા લે આ જોય, આ જાય કહેતામાં

તો હોળીમાતા જતાં રહેશે.

શેનો ને રસ લાયવાં રે ?

ઓળીમાતા પરદેશી રે

સીહોળિયો રસ લાયવાં રે

ઓળીમાતા પરદેશી રે

મોવડિયો રસ લાયવા રે

ઓળીમાતા પરદેશી રે

કેરી ઓનો રસ લાયવાં રે

ઓળીમાતા પરદેશી રે

હોળીમાતા આપણા માટે શું લાવ્યા તેના વિશે ગીત છે.

ઘેરૈયાનું ગીત :

નાચતાં નાચતાં ઘેરૈયા ગાય છે.

આવો હોળીમાતા, આવો હોળીમાતા,

રંગે ભઈરાં રે,

બાર બાર મૈ ને આઈવાં મોટા ભાય,

બાર બાર મૈ ને આઈવાં રે
ઝેરિયોની આભરૂ લીધી મોટાભાય.
ઝેરિયોની આભરૂ લીધી રે.

ભાવાર્થ: પછી તો ઘેરૈયા નૃત્યમાં લીન બને છે. મનગમતી યુવતીઓનાં નામો લઈને, વેવાણનાં નામો લઈને પોતાના મનોભાવોને શબ્દોના તાલે રમતા મેલે છે.

હોળીનો હલવો રમતા ગવાતા ગીત :

હોળીનો હલવો એટલે કે હોળીના પંદર દિવસ બાકી હોય ત્યારથી જ જમીને સાંજે યુવાન છોકરા-છોકરીઓ અને સ્ત્રી-પુરુષો પણ હોળીનો હલવો રમતા હોય છે.

વોજિયા તાડની તાડી ગભાય રે
વાહ, વાહ
તાડી પીવા ઓય તા વન મેં આવે રે
વાહ, વાહ
ભૂંગડા મેં પોન ખોસી વેલી આવે રે
વાહ, વાહ

તાભી પીવા ઓય ટા હવારે ખાવે રે
વાહ, વાહ
ખાટી પીવા ઓટ ટા હોજે આવે રે
વાહ, વાહ
ખોકરી ઓથે રીજોજી ભાયા
રોઝડી ભડકતી આવે રે લાલ,
મારા ભાયની સાળી !
રોઝડી ભડકતી આવે રે લાલ,

ભાવાર્થ: તાડી એ તડવી સમાજનું પ્રિય પીણું છે. ઉનાળાની મોસમ, લગ્નોની સીઝન મેળાઓની મનમોહક હારમાળા અને મનભર મહાલી શકાય એવી નવરાશ, ભૂખનું દુઃખ ભૂલવા, મનનો આનંદ વધારવા, વહાલાંના સંબંધમાં અમીરસ વધારવા અને મજા લૂંટવા તાડી પીવાનાં આમંત્રણ અપાય છે.

તાડની અંદર પણ નર અને નારી હોય છે, જેને તાડફળ ગીલળાં આવતાં નથી તે તાડ વાંઝિયો કહેવાય છે, આ નર તાડની તાડી મીઠી હોય છે. સવારની તાડી નીરા જેવી મીઠી હોય છે. બપોરની અને સાંજની તાડી વાસી હોય છે, તે તાડી ખાટી લાગે છે.

સીદીના વન મેં જવું રે જવાન છોરી

સીંદીનો કાંટો વાજ્યો રે લોલ
બાર આથ હાળી, પંદર આથ ફેટો :
ફેંટો ફાડીને પાટો બાંધું રે લોલ
લાવ રે જવાન છોરી કાંડું તારો કાંટો
કાંટો કાડીને બોધું પાટો રે લોલ

ભાવાર્થ: સાગ, સીસમ, સેવણ, ખાખર, મહુડા, સીંદી-ખજૂરી વનમાં વૃક્ષ ઠેર ઠેર ઉગે છે. પછી તો પેલાં બંને વેવાઈ-વેવાણ યુવક યુવતી સિંદીના વનમાં ભેગા થઈ જાય છે. પ્રથમ મળી દષ્ટો દષ્ટ વેવાણ નીચું જોઈ ગઈ છે. પછી તો બંને સાવરણીઓ બનાવવા માટે સિંદી-ખજૂરનાં પાન કાપીને ભારા બાંધે છે, વેવાણને કાંટો વાગે છે. ખજૂરીના પાનનો કે વેવાઈનો સંપર્ક વધારવાના મોહે જાણી-જોઈને વગાડે છે. વેવાણની બાર હાથની સાડી છે, જો કે તેની બેવડ ઓઢણી ઓઢી છે અને પોતાનો પંદર હાથનો ફેંટો છે. યુવાન નિશ્રય કરી લે છે આવો લાગ ફરી ફરી નથી મળવાનો. વેવાણનો કાંટો કાઢે છે અને ચરચર દઈને પોતાનો ફેંટો ફાચી પાયો બાંધી દે છે.

લીલુડિયા ગજનો તારો લી ગલળી,
લીલુડિયા ગજનો તારો રે લોલ
સુવું ટા સપનાં આવે લી ગલળી,
જાગું વચાર ઘનો આવે રે લોલ

ચાલું ટા ઠેહળાં વાખે લી ગલળી,
બે શૂ નિંદર ઘની આવે રે લોલ

મેઘ ઉજાણીના ગીત

તડવી સમાજના ખેડૂતો વાવણીનું કામ શરૂ કરે છે, પણ આ થઈ વરસાદ વરસે તે વરસની વાત, જ્યારે ઋતું આવ્યા છતાં વરસાદ ન પડે ત્યારે તો લોકોને ચિંતા ઘેરી લે છે, કારણ કે તડવી સમાજના ખેડૂત માત્ર એક વરસાદને આધારે જ જીવે છે, કુદરતી પાણીનું સાધન વરસાદમાંથી મળી રહે છે, પરંતુ તેનું અનિશ્ચિતપણું એટલું બધું છે કે વરસાદ ઉપર આધાર રાખનારી ખેતી ભાગ્યે જ સફળ થાય છે. કુદરત ઉપર આધાર રાખનારી આકાશી ખેતીનો મુખ્ય દેવ મેહુલો છે.

માતા, મેવલિયો વેલાં લાવો રે
ગોરીનાં રે માતાનાં બેસણાં,
માતા, પરદેશી મેવલા બોલાવો રે
ગોરીનાં રે માતાનાં બેસણાં,
માતા, ગાયનો ચારો સૂકાઈ ગયો રે,
ગોરીનાં રે માતાનાં બેસણાં,
માતા, લખમીની હૈતાઓ પડશે રે ,

ગોરીનાં રે માતાનાં બેસણાં,
મારી ક્યી રે માતાના મોલ સાંકડા
મારી વેરાય માતાના મોલ સાંકડા
ગોરીનાં રે માતાનાં બેસણાં,

ભાવાર્થ: મેઘ વરસતો નથી, લોલો દેવીનો પ્રાર્થના કરે છે કે, હે ગૌરી માતા ! ગાયનો ચારો સૂકાઈ ગયો છે.
ગાય લક્ષ્મીની હત્યા તમને લાગશે, હે માતા ! મેઘને લાવો અને અમારા મુલકમાં વરસાવો

મોકલો કાબરનાં કચ્ચાં બચ્ચાં,
કે મેવલાને ખોળી લાવે રે લોલ
મેવલો છે મોટોનો કુંવરો
કે મેવલો નું રે જડ્યો રે લોલ
મેવલો છે ડુંગરોના પડમાં
કે મેવલો નું રે જડ્યો રે લોલ
મોકલો કાબરનાં કચ્ચાંબચ્ચાં
કે વીંજળીને ખોળી લાવે રે લોલ
વીંજળી છે મોટોની કુંવરી
કે વીંજળીને ખોળી લાવે રે લોલ

બાર બાર વરસોનો મેઘ કેંવાય
કે મેવલો નહિ વરસે રે લોલ
મેવલાને ઠોકી ઘાલ્યો હરણીના શિંગમાં,
કે મેવલાને શોધી લાવે રે લોલ
મેવલાને ઝટકે ચઢી રીસ,
કે ઝટ પાછો વળ્યો રે લોલ
બાર બાર વરસોનો મેઘ કેંવાય
કે મેવલો નાસી ગયો રે લોલ

ભાવાર્થ: તોયે મેઘ પધારતો નથી, ઊંચે આકાશમાં ઘડકે છે, હવે શું થાય? કોઈની યાદદાસી તાજી બને છે,
કાબરને મોકલો.

અખખણ દખખણ રે મેવલો ઊમટ્યો રે
આવીને વરછસો આપણને વળી દેશ.
પાદરાનાં ખેતર રે સમડાં સૂડળાં
ઊઠો રે હાડી હોળાં જોતરો રે
લોબી લોબી રાશે રે હાડી હોળાં હાંકજો રે,
ખેડી વાવુ તલ તુવર મગ જાર

અરધ ઓરાવું રે લવિંગ એલચી રે
મોચન વાવવું રે નાગરવેલ.
વોડે ચડાવું રે વાડ વાલોળિયો રે,
ફાઇલો ફુઇલો રે લચકાલોળ.

ભાવાર્થ: પ્રાર્થનાઓ અને ઉજાણીઓથી ઈંદ્રરાજ તૃપ્ત થાય છે. રાઝેલા દેવ મેહુલાને પૃથ્વી પર મોકલે છે. મેહુલાની પધરામણીથી સર્વત્ર આનંદ-આનંદ થઈ રહે છે. યુવાન ખેડુ દંપતીનો ઉમંગ માતો નથી, પોતાના ખેતરમાં પાકતો પાક વાવવા અધીરાં બની જાય છે. ખેતર સૂડી-ખેતીને વાવણા કરે છે.

ઝરમર ઝરમર આભેલી વર્ષે
પીધે મારાં ઘોતિયાં રે લોલ
પાધે તો તો ઘડી પાધેવા દેજો
નવાં લઈ આલશું રે લોલ
રઈજ્યાં તે માળમાં ઢોરુડાં ચાયરાં
ક્યે ખૂણે રઈ જેલા રે લોલ
આ ખૂણે મરઘો, પેલે ખૂણે ભાભી
ક્યે ખૂણે રઈ જેલા રે લોલ
હોંકી ઠોકીને ગુંદરે લાયવાં,

કચે ખૂણે રઈ જેલા રે લોલ
ઘરનું ગોવાળિયું વરી વરી પૂછે,
ગોરી ઘેર આવશે રે લોલ

ભાવાર્થ: અચાનક વરસાદ વરસી પડ્યોને ઢોર ચારવા ગયેલા ગોવાળિયાં ઘેરાઈ ગયાં, તેમનાં કપડાં ભીના થઈ ગયાં છે, ઘેર પોતાના પશુઓની ચિંતા કરે છે

ગોરમાનાં ગીત

સાંસારિક જીવનમાં પોતાને સુખ મળે, અખંડ સૌભાગ્ય મળે, મન ગમતો વર મળે, પોતાનાં પક્ષનાં સગાંનું શુભ થાય, એ માટે કુમારિકાઓ ગોરમાનું પૂજન કરે છે. ગૌરી પાર્વતી એ કન્યાઓની આરાધ્ય દેવી ગોરમા ગણાય છે. તે ઇચ્છીત વર આપે છે. ગોરમાનાં વ્રત કરનારી છોકરીઓ સવારમાં નદીએ નાહવા જાય છે જતાં જતાં ગીતો ગાય છે. પહેલું ગીત ગોરમાનાં વરનું છે.

ગોરમાનો વર કેસરિયો, નદીએ નાહવા જાય રે ગોરમા
હાથ મેં ઝાલી લાકડી, કોખ મેં ઘાલી ટોપલી
માથે મેલી પાઘડી, છાંયો જોતો જાય રે ગોરમા
પગે પિત્તાંબર મોજડીઓ છમ છમ કરતો જાય રે ગોરમા

ભાવાર્થ : ગોરમાના પ્રસંગે ગવાતાં ગીતો પણ જુદી જુદી જાતનાં છે. ભાઈ-ભાભીની સંતાકૂકડીના હોય, બનેવી અને સાળીઓ વચ્ચેનાં કટાક્ષના હોય, સાંસારિક જીવનની છાયાના હોય, કન્યાઓની માગણીઓ અને મનોરથોના ગીતો હોય છે. બેઠકનાં કૂદકૂદિયાં ઉભલાં નાચણિયો, હાથ પગના તોલાથી ગવાતાં ગીતો ગરબા એવી ઘણી એની ભાતો છે.

ગામને ગાંઢરે રે, સાત જમાઈઓની હોળ રે રાયલું જીડેવું રે,
કાળીયાને નાઈખો ખંડ મેં રે, છોડો, ટીના બા બેન રે રાયલું.
મેલો ટીનાબા કલિયા રે છોડો છોરો-વેરાંનો બાપ રે રાયલું.
કલિયાં છે મારાં લાખનાં રે, છોડવે મારી કાખરે રાયલું.

ભાવાર્થ: બનેવીનો ગીતો દ્વારા ઉઘેડો લેવાય છે. સાળા-સાળીઓ એને કેવાં કેવાં મહેણાં મારે છે.

ઓ રાજકુમાર ઓ રાજકુમાર
તમે કેટલા કુમારા રાજ,
અચકો મચકો કારેલી.
ઓ રાજકુમાર ઓ રાજકુમાર
અમે સાત ભઈ કુમારા રાજ,
અચકો મચકો કારેલી.

ઓ રાજકુમાર ઓ રાજકુમાર
તમોને ક્યી બા ગોરાં ગમશે રાજ,
અમોને બા ગોરાંબા ગમશ રાજ
એ તો નૈત બેંડાં ભાંગશે રાજ,
અચકો મચકો કારેલી.

ભાવાર્થ: ગોરમાંના જાગરણની રાત્રે સરખે સરખી સાહેલીઓ વચ્ચે સામ સામું ગીતનું યુધ્ધ જામે છે. બે ટૂંકડીઓ પડે છે. ગાતી ગાતી સામે આવે, છેલ્લી ટુંક બોલતી વખતે ફરીથી પાછળ હટીને મૂળ જગાએ આવતી રહે છે સામ સામી ગીતની કડીઓ બોલતી જાયને એમ આવે ને જાય.

ગાયરો ગોયરો ! ઊંઘેળોને બારાં
આટલી પૂંજારીઓ મેં ક્યી બા પૂંજારી?
પૂંજારાં પૂંજારાં શું જોઈએ છે ?
ચોટલિયાળો વીરો રે જોઈએ,
ઘૂઘરિયાળી ભાભી રે જોઈએ.

ભાવાર્થ: પૂજા કરતી વખતે ગાય છે. ગોરમા સામાં મળે છે, કુમારિકાઓ માગે છે.

સૂતી હોય તો જાગ રે ગોરી, રગબો આઈવો,
તેલ બળે, ઘી પૂર રે ગોરી, ગરબો આઈવો .

ગુજરાતના તડવી

ભાવાર્થ: છેલ્લી રાત્રીએ ગોરમાની સ્ત્રીઓ પૂજા કરીને જવારાં અને દીવામાં તેલ ધી પૂરીને ઘેર ઘેર ફેરવે છે.
તે સમયે ગવાતું ગીત.

ગામના પટલિયા સૂતેલા જાગો,
કે ગોરમા ચાઇલાં સાસરિયે.
ગામની પટલેણો સૂતેલીઓ જાગો,
કે ગોરમા ચાઇલાં સાસરિયે
ગામના વંતરિયા સૂતલો જાગો,
કે ગોરમા ચાઇલાં સાસરિયે

ભાવાર્થ: મળસકું થાય છે. ગોરમાના જવને વળાવવાની વેળા આવે છે તે સમયે ગવાતું ગીત.

ગોરમા પાછાં વળી વળી ભાળે રે
ગારમા પોર વેલા આવે રે
ગોળની ગાંગળી, જારનો રોટલો,
દૂધનો ફોદો ગોરમાં પોર વેલાં આવ રે

નીંદણનાં ગીતો

પોલી લોની ભરનાર દેળકે તાંઈણી

મારું મજૂર તરસે મરે રે
પૂંજોનું કાળનાર શેળે દબાયું
મારું મજૂર ખોટી થયું રે,
બાળકોની બાફનાર ચૂલે દબાવી
મારું મજૂર ભૂઈખું થયું રે.

ભાવાર્થ: નીંદતાં નીંદતાં સ્ત્રીઓ મજૂરીએ ચઢે ત્યારે બધાંની ખબર લઈ નાખે છે. ખેતરવાળો પણ તેની મજૂરીનો ભોગ થઈ પડે છે. મજૂરોને પાણી આપનાર, પૂંજો કાઢનાર, બાકળા રાંધનાર હજી કેમ દેખાતાં નથી, એમ કરીને ખેતરવાળાને કટાક્ષ-ચાબખા લગાવે છે.

લાલ લૂણજનો તારો ઘાઘરો રે
ઓ લખમી તારો ઘાઘરો રે
લાલ દંડાવાળો લેઈ જશે રે
આ લખમી તને લે ઈ જશે રે
લાલ લૂણજનો તારો ઘાઘરો રે
ઓ કમળી તારો ઘાઘરો રે
મોટા ટોપાવાળો તને લેઈ જશે રે
ઓ દરિયા તને લેઈ જશે રે

લાલ લૂણજનો તારો ઘાઘરો રે
ઓ બચલી તને લેઈ જશે રે
માંકળી મૂંછોવાળો તને લેઈ જશે રે
ઓ કમતી તને લેઈ જશે રે

ભાવાર્થ: નીંદવાનું કામ કરતી સ્ત્રીઓ બીજાં ગીતો ગાતાં ગાતાં પોતાની સાખેની નાણંદ-ભોજાઈ, બહેનપણીઓ વગેરે એકબીજાનાં નામ મૂકીને એકબીજાની મજ્જરી કરીને આનંદ મેળવે છે.

નવરાત્રિ ઉત્સવના ગીત/ગરબાં

સોળ શ્રાદ્ધ વીત્યા પછી નવરાત્રિના દિવસો આવે છે. આસો સુદ પડવાથી નોમ સુધીનાં નવ નોરતાં માતાના રમવા ભમવાના દિવસો મનાય છે. આદિવાસીમાં દરેક ઘરના લોકોને કુળદેવતા હોય છે, કોઈને કુળદેવી હોય છે. ઘરમાં માતાના મઢ હોય છે. મઢ એ માતાનું સ્થાનક છે ત્યાં કોડિયાં અને માટીના ઘોડા મૂકેલા હોય છે. નારિયેળનાં તોરણો અને આંખને ઊંડીને વળગે તેવા રેશમી ચંદરવા બાંધેલા હોય છે.

નવરાત્રિમાં દરેક મઢમાં તાતાની પૂજા થાય છે. ક્રોમ હવન કરે છે. નવરાત્રિમાં દેવી-દેવીના નામે બાધાના (માનતાના) અગર શોખના જવ વાવે છે. આઠ દિવસ સુધી ફળિયાની વડુ દીકરીઓ મઢને ઓટલે ભેગી મળીને માતાનાં ગીતો ગાય છે, ઘેર ઘેરથી વધામણાં આવી ચઢે છે.

માતા સોળે શરાધાં નવે નોરતાં રે

માતા કયા ભઈ તો કર તમારી સેવા ?

ભવોની પેલું નોરતું રે

ભાવાર્થ: સોળે શ્રાધ્ધ પછીના નવ નોરતાં માતાજીના રમણ ભમણના દહાડા ગણાય છે.

માતા રમજો રે નવ દાડા નવ નોરતાં

માતા રમજો રે કયા ભઈને ઓરવે

માતા રમજો રે કયી વોવના ધૂધટે

માતા રમજો રે ચોરે ને ચકલે.

ભાવાર્થ: હે માતાજી ચોરે ને ચકલે, ભાઈના ઓરડે અને ભાભીના ઘૂંઘટ ઘેર્યા મુખડે તારો વાસ હો જો

રડિલ ! ભરી રે સરોવરે આપિયાં,

રડિલ ! ચરકેલી ચાંચે ના બાંળે રે

મારી રડિલમા મજને જો યે શું

રડિલ સસરોજી કે : વોવવાર વાંઝિયાં ?

રડિલ ! સાસુજી કે : બીજી લાવો રે ,

મારી રડિલમાં ! મજને જો યે શું ?

ભાવાર્થ: માતા પાસે દુખિયાં ને રોગિયાં આશિષ માગે છે. સૌ ભેગી વાંઝિયણ વહુ પણ તાતાનો મઢ પોતાના કપડા વડે વાળે છે. માતાજીને ચૂંદડીઓની જોડ ચડાવે છે. વંધ્યા કહે છે : કૂતરાં કરતાંય હલકી ગણી દુઃખ દે છે સૌ હડે હડે કરે છે ! સસરો વંધ્યા લે છે ને વંધ્યા મૂકે છે. સાસૂજી બીજી શોકેય લાવવા ઝગડા કરે છે.

માતા, ઘોડીલો શણગારી ઊભાં રીજો રે
સાથે આવે છે દીવડોની જોડો.
સાથે આવે છે જવના જુવારા રે
લાલ કસુંબાને ઓઢણો રે
ઓઢો મારી ખોડિયાર ભવાની તમારે જવાં સાસરે રે
ઓઢી પેરીને માતા સંચરાં રે
સસરોને લાગી છે રેઢ, ઓઢણલો કોં રંછગો રે.
રંછગો મારી માને મોસાળ મામે લી મોઈકલો રે.
કયા ભય તો વારી રાખે, રડિલ રૈનાં પરોણાં રે
રાખે પણ રૈ ને સમજાવે, રડિલ રૈનાં પરોણાં રે.

ભાવાર્થ: નદી, વાવ, કુવા કે તળાવમાં જમને વળાવી દે છે.

નવમાં દિવસે સવારમાં માતાજીના જવને વળાવવાની વેળા થાય છે સવારમાં કન્યા વિદાય જેવી સ્થિતિ છે. માતાજીને શણગારીને સાસરે મોકલતાં હોય એવો દેખાય થઈ રહે છે.

લગ્ન ગીતો

દેવને વધામણું

તડવી, ઉપરાંત આ પ્રદેશની ભીલ, બારિયા, કોળી, રાઠવા નાયક વગેરે જાતિમાં પણ લગ્નના પ્રસંગે પ્રથમ ગણેશાય નમઃ વધામણાની વિધિથી થાય છે. વધામણા વિના કોઈપણ સામાજિક શુભ પ્રસંગ થતો નથી.

ઉતો થાળે ભરૂં રે શગે મોતીડા,
ઉતો રંછને વધાવા જઈશ,
મારો સોના સમો રે સૂરજ ઉઠગીયો.
ઉંતો ભઈ રે ક્યા ભઈને વીનવું.
ઉંતો ભઈ રે હરીશભઈને વીનવું,
તમારી શરબંધી લીજો સંગાઈત,
મારો સોના સમો રે સૂરજ ઊઠગીયો.
ઉંતો વોવ ર ક્યા વોવને વીનવું.
ઉંતો વોવ રે ટીની વોવને વીનવું .

તમારી સાહેલીઓ લીજો સંગાઈત,
મારો સોના સમો રે સૂરજ ઉઠગીયો.

ભાવાર્થ: વધામણાનો પ્રસંગ ઉભો થવો એ સોનાનો સૂરજ ઉગવા સમાન સદ્ભાગ્ય મનાય છે.

રાતી રે રાતી ચલોંખરી રે
રાતાં ક્યા ભઈની મોરીયાં રે
રાતાં ક્યી વોવના દોંત,
પારેવાં કોણ ઉડાડિયાં રે !
રાતાં હરીશભાઈનાં મોરીયાં રે
રાતા ટીની વોવના દાંત,
પારેવાં કોણ ઉડાડિયાં રે.

ભાવાર્થ: વધામણું કરીને પાછાં ફરતાં આ ગીત ગવાય છે.

ઘોણ ભરવો

ગણપતિસ્થાપન (ઘોણ) ને દિવસે ગવાતા ગીતો
ઘોણ ભરાવો આજ મારે શાળેરી,
આજ મારે કુંકુળોની ખપ રે

લગ્ન આયવાં ઢૂંકડાં.
ઘોંણ ભરાવો આજ મારે શાળેરી,
આજ મારે નાળિયેરોનો ખપ રે
આજ મારે નાડલિયોનો ખપ રે,
આજ મારે સોપારનો ખપ રે
આજ મારે પોંનલિયોનો ખપ રે.
લગ્ન આયવાં ઢૂંકડાં.

નોંતરા (કંકોત્રી)

લીલી તે હળદીનો કેસરિયો ચોખો,
કુંકુળે પીળાવો ભંમરા નોંતરે.
કોને ઘેરે જવું રે ભંમરા નોંતરે.
મોમો ઘેરે જવું રે ભંમરા નોંતરે.
નોંમે ના જાણું ને ગોમેના જોણું,
કોને ઘેરે જવું રે ભંમરા નોંતરે.
નોંમે હરીશભઈને ગોંમે પુનિયાવાંટ

તેને ઘેર જવું રે ભંમરા નોંતરે.
આગળ આવે છે ડુંગરોની ભીંતો,
કેમ કરી જવું રે મોમો ઘેર નોંતરે ?
અમારી મેંચેરિયોના ઓડે તેડાવું,
ઓડે તેડાવીને ડુંગરા ખોદાવું.
તેમ કરી જવું રે મોમા ઘેર નોંતરે.
કોને ઘેરે જવું રે ભંમરા નોંતરે.
ફોયો ઘેર જવું રે ભંમરા નોંતરે.
નોંમે ના જાણું ને ગોમેના જોણુ,
નોંમે ટીનીબેન ને ગોંમે જલોદા,
તેને ઘેર જવું રે ભંમરા નોંતરે.
આગળ આવે છે નદીઓનાં નીર,
કેમ કરી જવું રે ફોયો ઘેર નોંતરે !
ઓડે તેડાવીના પલ બંધાવો,
તેમ કરી જવું રે ફોયો ઘેર નોંતરે..

ભાવાર્થ: વિશાળ સગાંના ઘણીને નોતરાં દેવાનાં એટલે માણું (પાંચ કિલોગ્રામ) ચોખા વિના ચાલે ! સગાને નોતરાં દેવા જતાં રસ્તામાં ડુંગરા આવે તો ઓડ લોકો પાસે વાટ ખોદવી, નદીઓમાં પૂર આવે તો પુલ બંધાવીને પણ નોતરિયો જાય છે.

હનુમાનને તેલ ચડાવવું
અકમણ બાવાને તેલાં ચડે
બે બેનડીઓ ઓંગણાં વાળે
બે બેનડીઓ પૂજા વાળે.

ભાવાર્થ: ઘોણ ભરી રહ્યા પછી પરણનાર કન્યા કે છોકરો હનુમાનજીને તેલ ચડાવવા જાય છે. તેલ ચડાવવાની વિધિ દ્વારા અખંડ બ્રહ્મચારી શ્રી હનુમાનજીનું અભિવાદન કરવામાં આવે છે : હે દેવ અમે તો આ બ્રહ્મચર્યવસ્થા તજીએ છીએ પણ તમે તો મોટા દેવ છો, અમોને આશીર્વાદ આપજો. તે વખતે ગીતો ગવાય છે.

વર કે કન્યાને તેલ ચડાવવા તે વખતેના ગીત:
બેનીને પાકી તલીનાં તેલ
મારી જોબના હોજી.
છોરાને ખરસોલીનો ચેક

મારી જોબના હોજી.

ભાવાર્થ: પરણનારને તેલ ચડાવવાની વિધિ પાછળ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશવાનો ઈશારો છે. આટલા ત્રણ કે પાંચ દિવસ તું તારા બ્રહ્મચર્યના સાથ જેવું તેલ કરી લે, પછી તો તારા માટે એ દુર્લભ બની જશે.

લગ્ન પીઠી ચાળવાના પ્રસંગેના ગીત:

અરદેલી લીલીને પીળી રે

ચડે મારી ઘંટીને ગારે રે .

ચડે મારા વીરાને પગે રે

ઉતરે પેલી છોરીને પગે રે.

ચડે મારા વીરાને હાથે રે

ઉતરે પેલી છોરીને હાથે રે.

ચડે મારા વીરાને મોઢે રે

ઉતરે પેલી છોરીને મોઢે રે

ચડતી પીઠી ચડશે રે મારી બેનીને

ઉત્તર પીઠી ઉત્તરશે રે પેલા છોરાને

ભાવાર્થ: પીઠી ચડાવવા માટેની હળદર ઘંટીમાં દળાય છે. દળથી વખતે હળદરની રજથી ઘંટીનો ગારો રંગાય છે. જ્ઞી વીરાના હાથે, પગે અને મોંએ હળદરનો રંગ ચડજો. એવા આ ગીતમાં અર્થ છે.

માંડવાના ગીત :

થાંભલી રોપવા માટે જે દર ખોદે છે તેમાં ચોખાનો સાથિયો પૂરી પૈસો સોપારી મૂકી કુંડું છોટે-ચાંદ્રા ક્રે, થાંભલી નાખતી વખતે ઢોલ-શરણાઈ વાગે છે ને ગીત ગાય છે. લગ્ન મંડપ વિના જરાય ન ચાલે, લગ્ન વિધિ આ મંડપ નીચે જ થાય છે.

સોનાની સળીઓનો મોડવો રે,

ઊંચો મોડવો રોપાઈવ

ભર રે જોબન આ મોડવો રોઈપો રે.

કયા ભઈના ઘરમેં શકન ગોરી રે

હરીશભઈના ઘરમેં શકન ગોરી રે,

ઊંચો મોડવો રોપાઈવ,

ભર રે જોબન આ મોડવો રોઈપો રે.

ભાવાર્થ: માંડવા મુહુર્તની આ થાંભલી નાખીને લગ્નના શુકન શરૂ થાય છે હે ભાઈની ગોરી! તું હરખભેર તૈયાર

થા. આવો શુભ અવસર વારે વારે ન આવે !

બેઠકિયાં ગીત :

ગોરમટી મંગાવો ગાઇરો ગોલાવો,

કુંકુની ગાઇરો ગોલાવો પિયુજ

આજ મારા પગલોના ચીર

ઓઇડા લીપાવો ઓઇડીયો લીપાવો,

સિંદૂરી ઓકળી પડાવો પિયુજ

આજ મારા પગલોના ચીર

સાસુ તેડાવો નરદી તેડાવો.

જેઠાણીને ઠેડ તેડાવા જવું પિયુજ

આજ મારા પગલોના ચીર

સાસુને કંસાર નરદીને શેરો

જેઠાણીને પાંચ પકવાન પિયુજ

આજ મારા પગલોના ચીર

સાસુ તો ખાઇ જઇશે નરદી વગોવી જઇશે,

જેઠાણીનાં કાલે પાછાં આવે રે પિયુજી

આજ મારા પગલોના ચીર

ભાવાર્થ: લગ્ન લેતા પહેલાં અને લગ્ન લે ત્યારે દિવસે અને રાતે ઘઉં, ચોખા સાફ કરતાં, પાપડ વાણતાં કે રાતે બેઠાં બેઠાં ગમે ત્યારે, વર કે કન્યાને ત્યાં ગવાય છે. આ ગીતોને બેઠકિયાં ગીતો કહે છે.

નોંતરી લઈજતી વખતનાં ગીતો :

ચાલો બેનને આણાં લેવા જીયે રે

ઠાકોર વાજાં વાગે રે.

રૂડા માફલિયા શણગારો રે

ઠાકોર વાજાં વાગે રે.

ભાવાર્થ: પરણનારને તેના સંગા જમવા માટે નોંતરી લઈ જાય છે. તેડવા આવતાં ને તેડી લઈ જતાં ગીતો ગવાય છે.

ઉકરડી નોંતરવી એ પ્રસંગના ગીતો :

ઉકરડી નોંતરવી એ કૃષિજીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી વિધિ છે. વરને ત્યાં હસ્તમેળાપના આગલા દિવસે ઉકરડી નોંતરે છે, (પરણનાર છાણા ઉપર બેસીને આંબાનું દાતણ કરે છે.)

દાતણિયો તેડાવો રે, દાતણ લઈ આવે.

દેસીંગ જમાઈ છે દાતણિયો રે, દાતણ લઈ આવે,
દાતણિયાને આલો રે પોંસ બી કોદરા.
ફટેલું પીછોડું રે કોદરા વેરાઈ ગીયા.
ઈમની માડીએ પૂઈછું રે દીકરા કો જ્યાતા
સાળાને ઘેરે વેવા રે ખાસડું ખાઈ આઈવા.
ઈમની માડી જોણે રે દીકરો કમાય આઈવો.
ઊરી બેની જોણે રે, ખાસડાં ખાઈ આઈવો.

ભાવાર્થ: લગ્નમાં આખું જગ નોંતર્યું છે. બધાંને માટે દાતણ જોઈશે. દાતણ ન મળે તો ભોગ લાગે !

સીમાડો પૂજવા જાઈ ત્યારે ગવાતાં ગીત.
આંગળીના આથો મેં લાલ પરોણી,
આળી બા તમે રજી રે ભરાશે,
ગાયના જૈણાંને દુઃખડાંના દેયે.
ગાયના જૈણાંને ગોધો ના કરીએ.

ભાવાર્થ: સીમાડો પૂજવા જતી વખતે અહિંસાનો બોધ દેતું ગીત ગવાય છે. હે હાડીભાઈ તારાં હાથમાં લાલ રંગની પરોણી છે. ભાઈને ધૂળ લાગે છે પણ તમે ગુસ્સે ના થશો. ગાયના જાણ્યાને ગોધો ના મારશો. એને દુઃખ થશે.

વરધ લેવાના સમયનાં ગીત

લગ્નના શુંભપ્રસંગે જળકલશ ભરવામાં આવે છે તેને વરધ કહે છે અને આ વિધિને વરધ ભરવી કહે છે. વરધનાં વાસણા લઈને માંડવા પાસે આવે એટલે પરણનાર વરધને ચોખ્ખાથી વધાવે છે. અને ચાંદ્રા કરે છે. જે વખતે ગીત ગવાય છે.

નગર શેરમાં કુંભારી વસાવીયા,
મારી વરધો ઘડી આલે કે તોરણ સોનાનો.
નગર શેરમેં રંગાળી વસાવીયા,
મારી વરધો રંગી આલે કે તોરણ સોનાનો.
નગર શેરમેં ચિતારી વસાવીયા,
મારી વરધો ચિતરી આલે કે તોરણ સોનાનો.
જોજો રે સજનીયા લોક, વરધેલી અમારી રે,
વરધેલી સોનાની, વરધ વરધેલી અમારી રે,

ભાવાર્થ: વરધના સર્જક કુંભારને વખાણે છે. ગામડું પહેલાં સ્વાશ્રયી હતું તેનું અહીં દર્શન થાય છે. સ્વાશ્રયના આગ્રહી વડીલોએ ગામમાં જ કુંભાર, સુથાર, લુહાર અને ચિતારા જેવા કારીગરોને પોતાના ગામ-નગરમાં વસાવ્યા છે એવું ગીતનો અર્થ છે.

ગોરમટી લાવવી:

ગ્રહની શાંતી માટે ગ્રહશાંતિ કરવામાં આવે છે. આ માટે ચોરી બનાવવી પડે છે અને ચોરી બનાવવા માટે ગોરી માટી લાવે છે. આ વિધિને ગોરમટી લાવવી કહે છે. ગોરમટી લઈને આવે એટલે પરણનાર ચોખાથી વધાવે છે. આ વખતે જમાઈને ઉદ્દેશીને ઘણાં ગીતે ગવાય છે.

ગોરી ગોરમટી મેં રમતેલો વીરો ગોરો રે ગોરો.
કાળા કાઠવળા મેં રમતેલી છોરી કાળી રે કાળી,
મંડપમાં રઈને બેનો બોલાવે નિશરો હો બેની ગોરમટી વધાવા.
મોમરા મારા મસારાના લાયવા શું પેરી નિશરું ગારમટી વધાવા.

ગ્રંહશાંતિ કરે તે વખતના ગીત :

ઊંચા ચેપલીયા ઘેરે ગંમીર જો.

ફૂલડાં વેરાં રે નાગર ભરમોણી,
વીણી ચૂટીને છાબે ભરાવો,
મોકલાવો મારી ટીનીબેનની સાસરીએ.
મધુબા બેની તમે સૂતાં કે જાગો !
માડીને જાયે રે ભેટ મોઇકલા.
ઘણું ઘણું જીવો મારી માડીના જાયા,
ભવનાં મેણા રે વીરે મારે ભોંઈગીયાં.

ભાવાર્થ: ગ્રહશાંતિ કરવા બેસનાર બહેનને માટે પિયરમાંથી તેનો ભાઈ હાર, ગજરાં અને ઘટતાં વસ્ત્રા ભૂષણ લાવે છે. ભાઈ વસ્ત્રાભૂષણના લાવ્યા હોત તો પોતાને આખી જિંદગી સગાંઓનાં મહેણાં-ટોણાં સાંભળવાં પડત એમ સમજી રાજી થઈ બહેન દુવા દે છે. મારા ભવના મહેણાં બાગનાર ભાઈ ઘણું ઘણું જીવજો.

ગ્રહશાંતિની વિધિ પછી મોસાળુંના ગીતો :

ક્યા તે ગોમના મોસાળાં
મોસાળાં મગ મગે રે,
ભદ્રરાણી ગોમનાં મોસાળાં
મોસાળાં મગ મગે રે,

લાઈવા છે માડીના જાયા
મોસાળાં મગ મગે રે
લાઈવા છે દખણીના ચીર
મોસાળાં મગ મગે રે

ભાવાર્થ: ગ્રહશાંતિની વિધિ પૂરી થતાં સુધી મોસાળાનાં, ગ્રહશાંતિનાં, સગાંની કંજૂસાઈનાં વહુના પિયરીયાને નીંદતાં અને વરનાં વખાણ કરતાં ગીતો ગવાય છે.

વરધ ભરતી વખતે ગવાતા ગીતો :

વરધ ભરતી વખતે સ્ત્રીઓ હોલોણી નાચે છે અને ગીતો ગવાય છે.

લોંબી લોંબી શેરીઓના લોંબા લોંબા શેર,
દાંતે રંછગા રે એમના પિયું પરદેશ.
વાવડી ખોદાય સાયબા વાવડી ખોદાય,
કુવલોનાં પોંણી મારાથી નઈ રે ભરાય :
નઈ રે ભરાય સાયબા નઈ રે ભરાય,
ઉદેપુરિયું રાજ મારા નખ મેં સમાય

સોંકળાં વસાવ સાયબા સોંકળા વસાવ,
ટોળલોનો ભાર મારાથી નઈ રે ઝીલાય.
વોંકલા વસાવ સાયબા વોંકલા વસાવ,
કડલાંનો ભાર મારાથી નઈ રે ઝીલાય.
ઓંસળી વસાવ સાયબા ઓંસળી વસાવ,
છોંટિયોનો ભાર મારાથી નઈ રે ઝીલાય.
નઈ રે ઝીલાય સાયબા નઈ રે ઝીલાય,
ઉદેપુરિયું રાજ મારા નખ મેં સમાય

ભાવાર્થ: ગામની શેરી લાંબી છે. શેરીનો રસ્તો લાંબો છે, એ રસ્તે થઈને વરધ ભરવા જાય છે. ઈરધ ભરવા જતી નારીના દાંત લાલ હિંગળા જેવા રંગેલા છે. જે પિયું પિયું ઝંખે છે. પણ પિયુ પરદેશ છે તે પિયુને સંદેશો પાઠવે છે : સાયબા મને ગણું દુઃખ છે તે દૂર કર. આ કૂવાનાં બહારથી ખેંચીને ભરવામાં પાણી મારાથી ભરાતાં નથી, ઊંડી વાવ ખોદાવ. તેમાં ઊતરીને હું પાણી ભરીશ, મારાથી હલકા ટોડલાનો ભાર ઝીલાતો નથી માયે સાંકળાં ઘડાવ, હાથનું કું પહેરાતું નથી વાંક ઘડાવ, મણકાના છાંટિયો ભાર લાગે છે. હાંસડી ઘડાવ, ઊપાલંભમાં કહે છે એ સાયબા ! આ હલકાં ઘરેણાંનો મને ભાર લાગે છે મને ગમતાં નથી. ભારે ઘરેણાં ઘડાવો, તો મને શોભશે કારણ કે આવડું મોટું ઉદેપુરનું રાજ નાનું છે, એ તો મારા નખમાં સમાઈ જાય તો આવાં હલકાં ઘરેણાંનો

શો ભાર ! માયે મારા અંગને શોભે એવાં ભારે ઘરેણાં ઘડાવો !

ગોતરીજો ભરવાનાં પ્રસંગે ગવાતા ગીત :

ગોતરિયાનું કોણ છે ગાંતરિયો
ગોતરિજો ભરી આલે રે.
ગોતરિયોનો ગોતરિયો
ગોતરિજો ભરી આલે રે.
ગોતરિયાની કોણ છે ગોતરીયેણ
ગોતરિજો ભરી આલે રે.

ભાવાર્થ: ગોતરીજો ભરવાના પ્રસંગે ઢોલી નાચી-ફૂદી ગોતરીજાનું બહુમાન કરે છે તેથી તેને દાપું આપીને રાજી કરાય છે.

વરકન્યા નવરાવવાના સમયે ગવાતા ગીત :

કેની કેની વાડીઓ મેં નાવેણાં કરીએ
દાદોની વાડીઓ મેં નાવેણાં કરીએ
કાકોની વાડીઓ મેં નાવેણાં કરીએ

વીરોની વાડીઓ મેં નાવેણાં કરીએ

તોલા કૂંડીએ નાય રે મોટાના વીરા.
ભાગલે ઠોબરે નાય રે વેવાઈની છોરી.
તોંબા લોટે નાય રે મોટાના વીરા,
ભાગલા ચેળવે નાય રે વેવાઈની છોરી,

ભાવાર્થ: વરઘ ભર્યા પછી વરને નવરાવે છે. ચાર જણી ચાર ડમરાં લે અને એક જણી દહીંનો લોટા લે છે.
માથું ચોળાવી પછી નવરાવે છે. પાંચ સ્ત્રીઓમાં જે ભાભી હોય છે તે દહીંનો લોટો લે છે.

વરરાજાનો જાન માટે તૈયાર કરતી વખતે ગવાતા ગીતો :

નાઈ ધોઈ લૂગડાં પેરો રે જીયાવર
દાદોનાં મન મોશે રે જીયાવર
ભોજાઈનાં મન મોશે રે જીયાવર
બેનોનાં મન મોશે રે જીયાવર
મોમોનાં મન મોશે રે જીયાવર
કાકોનાં મન મોશે રે જીયાવર
માડીનાં મન મોશે રે જીયાવર

વીરોનાં મન મોશે રે જીયાવર

નાઈ ઘોઈ લૂગડાં પેરો રે જીયાવર

ભાવાર્થ: જૂના વખતમાં કેડે સુરવાલ, શરીરે રાજા પહેરે છે તેવો કોટ, માથા ઉપર મુંગટ જેવું મંડીલ મૂકતાં તેને કલગી (પીછી) લગાવે, પછી વરની આંખો આંજી ગાલે નજર મેં લાગે તે માટે ગાલ નજરિયાં કરે, ગળામાં (લાખના મણકા) ઉપર સોનાનું પતરું મઢેલા મણકા અને કાળાં કિડીયોની માળા પહેરે, હાથના કાંડા ઉપર પોંચી પહેરે, કાને સોનાના કાંટા-ખૂંપા પહેરે. છેવટે જમણાં પગે સાંકળું પહેરે, પછી પાટિયું નામના રેશમી લૂગડાની કેડ બાધે અને હાથમાં કટાર ખોસેલું નાળિયેર ઝાલે છે.

સામૈયું-ગરવાણુંના પ્રસંગે ગવાતા ગીત :

ચાલો મારી સૈયેરો, નવસાને જોવા જોયે રે.

કાળો છે કે ઘોળો છે, નવસાને જોવા જોયે રે.

કાળો છે ભઈ કાળો છે, નવસાને જોવા જોયે રે.

ઊંચો છે કે નીચો છે, નવસાને જોવા જોયે રે.

નીચો છે ભઈ નીછો છે. નવસાને જોવા જોયે રે.

ભાવાર્થ: ગામને ગોંદરે વરને ઉતારો અપાય છે. એટલે છોકરીઓ ગીતો ગાવા દોડી આવે છે, તેઓ ફટાણાંથી

જાનૈયાઓનું સ્વાગત કરવા ઘસી જાય છે અને એકે શ્વાસ ગીતોનો તોપમારો ચલાવે છે.

વેવાઈ રે તારી ભણી કમાઈ
મૂઈછો મેં બલાડી વાઈ
એક મૂઈશ પંદર આથ,
ગાયનું ગાળિયું બરધની નાઈથ
વઈધી રે કંઈ કટકો કોર ભોઈગો રે ગાડાનો દોર.

ભાવાર્થ: વેવાઈ તું તો આળશું છે, તે મૂછોના આંકડા વધારવા સિવાય બીજી કાંઈ કમાણી કરી નથી !

વરને કલવો ખવડાવવા જતાના પ્રસંગના ગીત:
છોરાં, જમ રે જમાઈડા કલવેલો.
જારા ફોયજીના આથનો પેલવેલો.

ભાવાર્થ: કન્યાની ફોઈ કલવાનો કંસાર બનાવે છે. ભાઈની દીકરી પરણે ત્યારે ફોઈ કલવો બનાવે એવો રિવાજ છે. આ કલવો રાંધેલો લઈ જવાનો રિવાજ છે. કલવોનો કંસાર ખાવાથી રતાંધળાપણું જાય છે એવી લોક માન્યતા છે. વરબેડિયાં એક પરણેલી અને એક કુંવારિકા લે છે. એકમાં સાત પૈસા અને બીજામાં સાત સોપારી નાખે છે.

પોંખવુંના પ્રસંગે ગવાતા ગીત :

સીતાને તોરણ રામ પધાર્યા,
લે રે પનોતી પેહલું પોંખણું,
રવાયે એ વર વર પોંખે પનોતા,
રવાયું મહિડાં સોહામણાં
ઘોંસરી એ એ વર પોંખે પનોતા,
ઘેર ઘોરી સોહામણા.
લે રે પનોતી બીજું પોંખણું,
ત્રાકડીએ એ વર પોંખે પનોતા,
રેટિયે શીલ સોહામણા,
લે રે પનોતી ત્રીજું પોંખણું,
સાંબેલે એ વર પોંખે પનોતા,
સાંબેલે ઘાન સોહામણાં,
લે રે પનોતી ચોથું પોંખણું,

ભાવાર્થ: પોંખણાનો ખરો અર્થ પોષણ થાય છે અને પોષણ એટલે પોષણ કરવું એવો અર્થ થાય છે. વર

અને વહુ ત્યારે પોતાના કુટુંબનું ભરણ પોષણ સરળતા, સાદાઈ સ્નેહગાંઠથી જોડાઈ શકે, ત્યારે જ સાચું લગ્ન થયું કહેવાય.

હસ્તમેળાપ વખતે ગવાતા ગીત :

અદલ બદલ બેની રમી બતાવો રે,
વેવાઈના છોરાને રમતાં ના આવડે.

કન્યાદાન આપે છે તે વખતે ગવાતા ગીત :

અગલને પગલે પહેલો મંગળ વરતાઈ રે,
બીજા મંગળ લક્ષ્મીના દાન અપાય રે,
ત્રીજા મંગળ રૂપાના દાન અપાય રે,
ચોથે મંગળ ડાંગર અને નાગરવેલના પાનનો દાન આપરે,
પાણી પાવી માટે બેંડું આપ્યું હવે છું બાકીએ
બાકી હોય તો માંગી લેજો રે
રસોઈ બનાવવા માટે રસોડાના સેટ આપ્યો હવે છું બાકી રે
બાકી હોય તો માંગી લેજો રે

ગુજરાતના તડવી

રસોઈ બનાવા માટે હમારી બહેન તમને આપી રે હવે છું બાકી રે
બાકી હોય તો માંગી લેજો રે

કન્યા વિદાય વખતના ગીત :

મા-બાપે પોતાની પાળેલી દીકરી પરકુળને ઊજાળવા જઈ રહી છે તે ટાણે સૌને દુઃખ થાય છે.

આજનો દાડો રેવ બેની માના ખોળા લેવ રે.
ઉં કેમ રેમ મારી જોઈનો ખોટી થાય રે
આજનો દાડો રેવ બેની બેનના ખોળા લેવ રે.
ઉં કેમ રેમ મારી જોઈનો ખોટી થાય રે

ભાવાર્થ: સાહેલીઓ કહે છે. બહેન આજનો દાડો રહી જોવ, છેલ્લું પહેલું માના ખોળાં બેસી લે ! એક જ દિવસમાં સાસરીની થઈ ગયેલી કલ્પાયેલી કન્યા કહે છે હું કેમ રહું ? મારી જાન ખોટી થાય છે.

વરવધૂ પોંખવાના ગીત :

છોરી! તારા આડે આડે રૂપિયા લીધા રે
છોરી ! તેને વેચી રે પરદેશ

છોરી! તારો બાપ જલમનો ભિખારી રે
છોરી ! તેને વેચી રે પરદેશ
છોરી ! તારા આથોના આઠ સેં લીધા રે
છોરી ! તેને વેચી રે પરદેશ
છોરી ! તારા પગના પોંનસે લીધા રે
છોરી ! તેને વેચી રે પરદેશ
છોરી ! તારી કેડોના તેંણસે લીધા રે
છોરી ! તેને વેચી રે પરદેશ

ભાવાર્થ: વહું માંડવે આવે કે નાણંદો ઊઘડો લે છે : તારો બાપ તો જન્મથી ભિખારી છે ? તને અમારે ઘર વેચી દીધી છે ! તારા અંગે અંગના રૂપિયા તારા બાપે લીધા છે, એમ આ ગીતનો અર્થ છે.

આણાંના તેડવાના અથવા લેવા આવવાના પ્રસંગે ગવાતા ગીત :
ઘૂઘરિયાળો ઝાંપલો રઢિયાળી છૂટી વેલાણાંના આયવા રે,

આણાં રે આણાં શું કરો ગોરી ? આણાં એવડાં થાવ.
આણાં ના આયવાં રે
દિયાર માથે ડંડા પડ્યા,દેરાંણી નાનાં બાળ
આણાં ના આયવાં રે
જેઠ માથે વેઠ પડી,જેઠાણી કુટે પેટ
આણાં ના આયવાં રે
સસરો માથે ટાલ પડી, સાસુડીને ડસિયો નાગ
આણાં ના આયવાં રે
આણાં રે આણાં શું કરો ગોરી ? આણાં એવડાં થાવ.
આણાં થઈ આવે રે.

ભાવાર્થ: તડવીઓમાં દરેક નવપરિણીત યૌવના દેવશયની એકાદશી પહેલાંથી પિયર સિધાવતી અને દિવાળી ઉપર આણું થાય ત્યારે સાસરે આવતી. દેવદિવાળીને બીજા દિવસે સૌ નવવધૂઓ આણાંની વાટ જુએ છે. કોઈના ઘર આંગણે વહેલડી છૂટેલી દેખીને યૌવાન મુઠ્ઠા આણાંની વાટ જુએ છે અને આણાં ન લાવવા માટે સાસરિયાંને ગાળો ભાડે છે. તડવીઓમાં દેવ દિવાળી પછી પડવાને દિવસે વર અને તેના સાથીદારો આવે છે અને બીજને દિવસે નવવધૂને તેડીને ઘેર જાય છે.

વન વગડો મેં ખમકે ધૂધરમાળ
લાડકી ! દિયર ઓણલે આવિયા રે,
દાદા રે મોરા, ઢોલિયા ના વાઈળ
આયવા આણાં પાછાં વાળજો રે
માટી રે મોરી, ખીચડીઓ ના રાંઈધ
આયવા આણાં પાછાં વાળજો રે
વીરા રે મોરા, ઢોલિયા ના વાઈળ,
આયવા આણાં પાછાં વાળજો રે
ભાભી રે મોરાં, રાટલા ના ઘઈડ,
આયવા આણાં પાછાં વાળજો રે
નરદી રે મોરાં, ઘેલડીયું શું બોલ ?
આયવા આણાં પાછાં નઈ વળે રે
માડી રે મોરાં, ઘમડા તું ભેળ,
આયવા આણાં પાછાં નઈ વળે રે
માડી રે મોરાં, કંસારિયા તું રાઈધ
આયવા આણાં પાછાં નઈ વળે રે

બેની રે મોરી, વળાવવાનું ચાઇલ,

રમકેને ઝમકે સાસરે ચાલશું રે.

ભાવાર્થ: ઉચ્છ અને ઓરસંગ નદી વચ્ચેના છોત્તર પ્રદેશની તડવી જાતિની નવોઢાનું આણું આવે છે. વન વગડામાં ઘૂંઘરમાળ ખમકે છે. કોઈનું આણું આવતું હશે એવો સંશય જાય છે. ખરે જ ખમકતી ઘૂંઘરમાળથી શણગારેલા બળદો વહેલને જોડીને લાડકો દિયર આણે આવી પડ્યો. નવોઢામાં હૈયામાં ફાળ પડે છે, પણ તરત તે સ્વસ્થ થઈને દાદાને કહે છે.

દાદાજી ! ઢોલિયા ના ઢાળશો એ આણાં પાછાં વાળો, હું નથી જવાની મા, તું મહેમાન માયે ખાચડી ના રાંધીશ ભૂખ્યો જ પાછો વાળ હું નહિ જાઉં

દિયર પાછો જાય છે ને જેઠ આવે છે, નવોઢા ભાઈને કહે છે, હે વિરા ! ઢોલિયા ના પાથરીશ, ભાભી! મહેમાન માટે રાટલા ના ઘડીશ, ભૂખ્યા પાછા વાળો, હું સાસરે નહિ જાઉં !

છેવટે નવોઢાનો પરણ્યો આવે છે અને કન્યાનો અણગમો ઓગળી જાય છે, માડી તું ઘઉં ભરડીને કંસાર રાંધ, આજનું આણું પાછું નહિ વળે, એ હઠીલો તેજ્યા વિના પાછો નહી જાય. બહેન મને તું વળાવવા, વિદાય આપવા ચાલ હવે હું રમઝમ કરતી સાસરે જઈશ.

ફટાણાંનો વિનોદ : ગીતો

ફટાણાં પ્રાસંગિક ગીતો જ છે, જેનો મુખ્ય હેતુ કટાક્ષ-વિનોદનો છે. લોકો આ ગીતોને ગીતો જ કહે

છે. ફટાણું એટલે ભૂં -બીભત્સ ગીત કે બોલ લોકભારતીની દુનિયામાં ફટાણું એ વિનોદ-કટાક્ષનાં ગીતો છે. આજે બધાં ફટાણાં ગાઈ શકાય એવાં રહ્યાં નથી, ઘણાં ફટાણાં એના ઢાળ અને સંગીતને લીધે મધૂર લાગે છે.

ગાળો, ઘીનીગાળો કહેવાતી એ જમાનીથી ફટાણાં ચાલ્યાં આવે છે. એનું સર્જન હજુ બંધ નથી પડ્યું, લગ્નગાળો આવે છે અને સ્ત્રીમુખે નવાં નવાં ફટાણાં સર્જાતાં જાય છે.

વેવૈ આઈવો રે ભર મૂછાળો
તારા ગોમ મેં રે ઘોઈજ્યો નું તો
ઘોઈજ્યો ઉતો પણ પાસ્નો નું તો
પાસ્નો ઉતો પણ લટપટિયું નું તું
લચપટિયું ઉતું પણ હોરતો નું તો

સુરત શેરથી આઈવું, મારું પંખી જનાવર,
વેવૈની મૂછો ઉપર બેઠું, મારું પંખી જનાવર.
મૂછો મેં માળો દાઢી મેં ઈંડાં

કોનો મેં ચેચૂ બોલે મારું પંખી જનાવર.

ભાવાર્થ: મૂછ એ મરદાઈનું લક્ષણ છે. ઉરદો પોતાની મૂછને વળ દઈ આમળી આંકડા ચડાવે છે. મૂછ માટે પુરુષો ગર્વ લે છે. વેવાઈની મૂછ જોઈને સ્ત્રીઓ ગાય છે હે વેવાઈ તું આળસું છે અને બેઠો બેઠો મૂછો આમળ્યા કરે છે મૂછો વધારી તેમાં શી નવાઈ એ મુછમાં પક્ષીઓએ માળા બાંધ્યા છે, તોયે તને ખબર નથી.

વેવૈ રે તારી ભઠ્ઠી કમાઈ

મૂછો મેં બિલાડી વાઈ

એક મૂઈશ પંદર આથ (હાથ)

ગાયનું ગાળિયું, બળદની નાઈથ

વઈધી રે કંઈ કટકો કોર,

ભોઈગો રે ગાડાનો દોર ?

ભાવાર્થ: વેવાઈએ મૂછ કપાવી નાખી અઘઘઘ કેટલા બધા વાળ એનાં દોરડાં વાણ્યાં તો ગાયનું ગોળિયું, બળદની નાથ થઈ. કટકો કોર વધી તેમાંથી ગાડાનો દોર થયો ! હે વેવાઈ તેં મૂછોના આંકડા વધારવા સિવાય બીજી કાંઈ કમાણી કરી નથી.

હું જો રે બોલાવું તારી બોઈલ,

બોઇલ મારા મરઘા રે કૂકડે કૂક
પેલા વેવેના પેટમાંથી દાળભાત કાઇઢ
કાઇઢ, મારા મરઘા રે કૂકડે કૂક
ઇનો ચોંચે મારીને ભોલ ફોઇડ,
ફાઇડ, મારા મરઘા રે કૂકડે કૂક
મારાં ખાધેલા દાળભાત કાઇઢ,
કાઇઢ, મારા મરઘા રે કૂકડે કૂક

ભાવાર્થ: વેવાઇ ખૂબ ખાઉધરા છે અને સ્વાદિયો છે. હે કૂકડા ! એના પેટમાંથી ખાધેલું કાઢ.

હું તેને પૂછું મારા કયા ભઈ ?
એવો જમાય કોં શોઇધો રે
ઘેર ઘેર બેસનારો : ડોહીયો બોલાવનારો,
એવો જમાય કોં શોઇધો રે
કોતરે ફરનારો : મૂંડીયોનો મોંડનોરો,
એવો જમાય કોં શોઇધો રે
મૂંડીયોનો મોંડનોરો : માછલોનો મારનોરો,

ગુજરાતના તડવી

એવો જમાય કોં શોઈધો રે
માછલોનો મારનોરો : દેડકોનો દાબનોરો,
એવો જમાય કોં શોઈધો રે
ભાવાર્થ: વાતોડિયો, કોતરોમાં માછલાં મારનારો આળસું જમાઈ કેમ શોધ્યો ?

મરણ પ્રસંગે ગવાતા મરાશીયા/રાજ્યા

માણસ મૃત્યું પામે તે દિવસે બહેનો નદીમાં જાય ત્યારે તે સમયે બહેનનો રડાપો ઉતારે તે દિવસે
નદીની અંદર પાણીમાં બેસાડીને વિધિ કરવામાં આવે છે તે સમયે ગવાતા ગીત અથવા રાજ્યા છે.

નદી કીનારે પારસ પીપળો રાજવીર
ઉતારો રાણી ચૂડલા હો રાજવીર
ઉતારો રાણી તમારા દોરલા હો રાજવીર
ઉતારો રાણી તમારા નટળી હો રાજવીર
ઉતારો રાણી તમારા કળલા હો રાજવીર
ઉતારો રાણી તમારા ઝાંઝણા હો રાજવીર
ઉતારો રાણી તમારા શોખના હો રાજવીર

હાય હાય રે ગોરી બેઠો રે નીર મેં,
હાય હાય રે ગોરી પછના લૂટીયા
હાય હાય રે ગોરી કંઈના જાણીયું
હાય હાય રે ગોરી બંગડીયે લૂટીયા
હાય હાય રે ગોરી ચૂંદડીયે લૂટીયા
હાય હાય રે ગોરી નથનીયે લૂટીયા
હાય હાય રે ગોરી કોલા લૂટીયા
હાય હાય રે ગોરી બેઠો રે નીર મેં,

સૂતકની વિધિના દિવસે ગવાતા રાજ્યા અથવા મરાશિયા
ઢોલીડાના સીંગે ભર્યા મોતી રે
રાત જડલા એમના બાપલીયા
મોટાભાઈ તમે મારા વીર રે
દાંતણની વેળાએ વેલા આવજો,
દાંતણની મારે નથી ખપ રે

પ્રભુની સંગાથે મારે ચાલવું
મોટા/નાનાભાઈ તમે મારા વીર રે
નાવણની વેળાએ વેલા આવજો
નાવણ મારે નથી ખપ રે
પ્રભુની સંગાથે મારે ચાલવું
ભોજનની મારે નથી ખપ રે
પ્રભુની સંગાથે મારે ચાલવું
મોટાભાઈ તમે મારા વીર રે
મુખવાસની વેળાએ વેલા આવજો
મુખવાસનો મારે નથી ખપ રે
પ્રભુની સંગાથે મારે ચાલવું
ઢોલીડાના સીંગો ભર્યા મોતી રે
રાત જડલા એમના બાપલીયા

બારમાની વિધિના સમયે ગવાતા રાજ્યા અથવા મરાશિયા

ઢોલી બોલાવે મોટે નોમે

હાય મોડી ઘેરો રાજ્યો.

સાંગે સીસમનો રંગત ઢોલીયે

હાય મોડી ઘેરો રાજ્યો.

દીકરો કે દીકરીઓ બોલાવે મોટે નોમે

હાય મોડી ઘેરો રાજ્યો.

કુંટુંમી બોલાવે મોટે નોમે

હાય મોડી ઘેરો રાજ્યો.

બારમાની વિધિના સમયે બધા રાજ્યા ગવાયા પછી છેલ્લા ફરજિયાત ગવાતા હોય તેવા રાજ્યા
અથવા મરાશિયા

એમની છેલેળીયા ઢોલા વાઈયા રે હાય હાય

એમની ગોરીજી જોવા મઈલા રે હાય હાય

એમની દીકરા કે દીકરીઓ જોવા મઈલા રે હાય હાય

એમની કુંટુંમી જોવા મઈલા રે હાય હાય

વસંત નૃત્યગીતો

આદિવાસીઓનું જીવન કુદરતના ઋતુચક્ર પ્રમાણે ચાલે છે. ઋતુની અસર આદિવાસીઓની દિનચર્યા પર પડે છે. આદિવાસીઓનાં કામકાજ કે સામાજિક પ્રસંગો ગીતો વિના પાર પડે નહિ. દરેક સામાજિક વિધિ ગીતોથી મઢેલી હોય છે. મહા માસની હાડ ગાળતી ઠંડી પડતી હોય છે, ત્યારે સીમમાં વનવગડે ધીરી પગલીઓ પાડતી વસંતરાણી કુંકુમ છાંટતી પધારતી હોય છે. આ ટાણે ગ્રામ્યસૃષ્ટિમાં ચાંદલિયાની મીઠી ચાંદનીમાં સરખે ગ્રામ્ય યુવતીઓ હિલોળતા યૌવાન ઝૂલે ઝૂલતી, હૈયાની ગૂઢામાં ગોંધાઈ રહેલાં મસ્તી, લાગણી, જુસ્સો યૌવાનમદ વાતાવરણને વલોણે ચડાવે છે.

શિયાળાની ઠંડાની ચમકારાને સહેતાં સહેતાં આદિવાસી સ્ત્રીઓ અને યુવતીઓ રાત્રે રોળા અને હાલેણિયાં નૃત્ય કરે છે.

ખાંખેરાં ખમ્ખ ખમ્ખ બોલે રે
કુંમાળિયા ખમ્ખ ખમ્ખ બોલે રે લોલ
ચમચમિયા જોળાવાળો રે
તું મારી નજરે ના જોયે રે લોલ
કેળે કંદોરાવોળો રે
તું મારી નજરે ના જોયે રે લોલ

કોને ખુંખાવાળો રે
તું મારી નજરે ના જોયે રે લોલ
આથે પોંચીવાળો રે
તું મારી નજરે ના જોયે રે લોલ

ભાવાર્થ: તડવી આદિવાસી જુવાનડીઓના વિવાહ જોડવાના પ્રસંગો મહા-ફાગણથી શરૂ થાય છે. આગળ મહાશિવરાત્રી, તેલાવ અને ચુલના મેળાઓ આવે છે. યુવતીના આનંદથી ભર્યાભાદર્યા હૈયામાં પરણ્યાજીના વિચારો મધુરું તોફાન જગાવે છે. કેડે કંદોરો, કાને ખૂમપા, હાથે પહોંછી, પગમાં ચમચમિયા જોડા પહેરેલા પરણ્યાનું આ ગીત છે.

આથો મેં સગળું ને ગરગળિયાળું નાળિયેર,
આ મારા લેરી રે અંધારી રાઈતનો મેળો રે લોલ
હાલોલનો ઘાઘરો ને કાલોલની કોંશળી,
આ મારા લેરી રે અંધારી રાઈતનો મેળો રે લોલ
સૂરજની સાળીઓ ને સૂરપણાની જાતરા,
આ મારા લેરી રે અંધારી રાઈતનો મેળો રે લોલ
ડભોયના ડાબળા ને ચોંદજનો ચોંદલા,
આ મારા લેરી રે અંધારી રાઈતનો મેળો રે લોલ

મંમળના મૂમલા ને અમદાવાદની ખીચડી,

આ મારા લેરી રે અંધારી રાઈતનો મેળો રે લોલ

ભાવાર્થ: શિવરાત્રી, તેલાવ અને ચૂલના મેળાઓ પછી ચૈત્ર વદમાં શૂરપણની જાતરાનો મેળો આવે છે. કેટલાંક લગ્નગ્રંથી જોડાઈ ગયાં હોય છે. કેટલાંક જોડાવાની તૈયારીમાં હોય છે. ગીતમાં શૂરપણની જાત્રા વખતના જુવાનડીના મનોભાવ ગવાય છે.

ગુરુ પધરામણીનાં ગીતો :

માનવો ભલે આસુરીજીવન જીવે પણ એવા જીવનની સાથે સાથે જ આ જીવન પછી શું ? એ વિચારે છે. લોકપ્રાણ સર્જનહારની ભક્તિ પ્રતિ વળે છે. ગ્રામ્યજનોમાં ગુરુનું સ્થાન ઊંચું છે. ગુરુ એટલે બંધ-છોડાવનાર, પ્રભુનું દર્શન કરાવી મુક્તિ અપાવનાર,

આટલો સંદેશો મારા સતગુરુને કે જો

સેવકના રૂઢિયોંમેં રે જો સંદેશો,

કાયાનાં દેવળ અમને કાયાં રે લાગે

તેનાં ભલામણ અમને કે જો સંદેશો

કાયા પડશે ને હંસા કાં જૈ સમાશે

તે ઘર બતલાવી દે જો સંદેશો,
બ્રહ્મનું રૂપ તારી નજરે ના આવે
તે પદ બતાવવી અમને
તે દોડે દર્શન દેજો સંદેશો,

હું તો ઊંચી ચડું ને નીચી ઉતરું,
હું તો જોવું ગુરુજીની વાટ,
મોઘો મનસા જલમ જોને આવિયો
હુંતો વાટળીએ વેરીશ ફૂલ
મોઘો મનસા જલમ જોને આવિયો.

ભાવાર્થ: ગુરુ પધારતા હોય ત્યારે જાણે ઘણા કાળે પરદેશીથી વહાલમો પધારતો હોય ને પ્રિયતમાનો આનંદ
માતો ન હોય એવો વિરહણીનો ભાવ ભક્તજનોમાં દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે.

ઢોર ચરાવતા ગોવાળિયોએ ઘોંઘરી વગાડીને આનંદનું ગીત

કોણ ઘોંઘરી મે રમે ગોવાળિયો રે લોલ
એની ઘોંઘરીનો ચાળો, ગોવાળિયો રે લોલ,

એની ઘોંઘરી ભાંગી નાખું ગોવાળિયો રે લોલ.

ભાવાર્થ: જુવાનિયોઓ નૃત્ય પ્રસંગે કે ઢોર ચારવા જાય ત્યારે ઘોંઘરી વગાડીને મોજથી નાચે છે. પોતાના સ્વામીને નાચતો જોઈને અભાગણી નારીના હૈયામાં કેવી વેદના જાગે છે તે આ લોકગીતમાં બતાવ્યું છે.

કથાઓ, વાર્તા

પુણ્યપોવાનો ડુંગરની કથા:

નસવાડી તાલુકામાં આ સ્થળ કોઠિયાથી ચોસલપૂરા જવાના રસ્તે ડુંગર ઉપર છે. ડુંગર પુણ્યપાવોનો ડુંગર નામે ઓળખાય છે. પુણ્યપાવો નામનો રજપૂત રાજો રાજ્ય કરતો હતો. એક વખત તેના ઉપર દુશ્મન રાજા ચડી આવ્યો. જીતવાની આશા રહી નહિ. રાજા અને પ્રજાજનો ડુંગર ઉપરના ભોંયરામાં પેસી ગયાં, સૌ કમનશીબ હશે. ઉત્તાવળમાં રાજાનો માનીતો પોપટ બહાર રહી ગયો. સૌ ગભરાયેલાં હતાં પોપટનું પાંજરું લેવાનું સૌ વીસરી ગયાં.

દુશ્મન રાજાએ પોપટને ખૂબ ત્રાસ આપ્યો. કોધે ભરાયેલા પોપટે રાજા અને સૈન્ય ભોંયરામાં પેદું છે. એની બાતની આપી દીધી.

દુશ્મન રાજાએ ભોંયરામાં ઝરડાં-ઝાંખરાં પૂરી આગ મૂકી. પુણ્યપાવો અને બધાં પ્રજાજનો આગથી અને ધુમાડાથી ગૂંચળાઈને મરી ગયાં. રાજાનું મૃત્યું થયું. મૃત્યુ પછી પુણ્યપાવો દેવ થયો અને પુણ્યપાવા

મહારાજ તરીકે બેઠા.

તડવીનો પાણિયો કથા

વાવની નજીક તળાવની પાળ ઉપર એક પાણિયો છે. મારા નાના (માતાના પિતા) કહેતા કે એ પાણિયો તડવીનો છે. ચાર પાંચ તડવીઓ બીજા લૂંટારાની વાદે ચડીને ચોરી કરવા લાગ્યા. આકાખેડા ગામની ભેંસો ચારીને પુણ્યપાવા પ્રદેશમાં તે વખતે શેખસાજીનું રાજ હતું. તડવીઓ નાસીને સોયથા ગામે આવ્યા. વચમાં નદી હતી હેરણનું લીલું લીલું પાણી હેલકારા મારતું હતું. ઊતરીને નસાય એવું નહોતું એટલે બધા ત્યાં ઊગેલા તાડ ઉપર ચડી ગયાં

બહારવાળા લોકોએ મારો ચલાવ્યો. ઉપર રહ્યો રહ્યો બે એક તડવીઓએ તાડનાં પાન કાપ્યાંને તે પાંખો પેઠે રાખી ઉડ્યા. તાડછાંમાં પવન ભરાયો અને બંને સામે કાઠે પડ્યાં બંને તડવી ત્યાંથી નાઠા. એક જણ ભાટપુરમાં મરાયો. તેનો પાણિયો ભાટપુરમાં છે.

બીજો તડવી ખૂબ નોકો. વાસણા-કોસિંદ્રા જતા તે પકડાયો અને મરાયો.

તે ચમકલાબાવા તરીકે ઓળખાયો. આજે તેનું સ્થાનક કોસિંદ્રા ગામમાં છે. જેનાં બાળકોને કાંકણી આવતી હોય, બાળક કમકમાં ખાઈ અકકડ થઈ જતું હોય તેઓ ચમકલા બાવાની બાધા રાખે છે. બાળકને મટ્યા પછી ચમકલાબાવાને કાંચનાં કંકણ ચડાવે છે. આ કંકણ ભૂરા રંગનાં અને કિતારીએ પીળાં ટપકાંવાળા હોય છે.

આકાખેડાના ડુંગરની કથા

આકાખેડાના ડુંગર ઉપર વિંધ્યવાસ્તની દેવી છે. ગાયકવાડ રાજાઓની પૂજ્ય દેવી છે. એક વખત વૈજલિયા ગામના એક રહીશને માતાએ સમણું દીધું તે માતાની ગાય ચારતો હતો. માતાએ તેની ઉપર પ્રસન્ન થઈ કૂસકાની પોટલીઓ અને સોનામહોરા આપી. પેલાએ ઘેર જઈ મહોરા એકલી કોઠીમાં નાખી અને સોનામહોરા આપી. પેલાએ ઘેર જઈ મહોરા એકલી કોઠીમાં નાખી અને પોટલીઓ ફેંકી દીધી. તેને નાણું મળ્યું પણ અન્ન ના મળ્યું તે પાછળથી પસ્તાયો પણ પછી શું વળે ? ગોલા લોકો કૂસકા લઈ ગયાને માલદાર થયા. હજીય ગોલા લોકો માતાજીને કૂસકાની ગુણો ચડાવે છે.

ધરતીમાતાની ઉત્પત્તિ:

મેઘ અને ધરતીની સ્પર્ધા થઈ તેમાં મેઘનું વરદાન દેડકો, પાર્વતીએ કરેલા માટીના રમકડામાંથી થયેલી પાડાની-મહિષી રાક્ષસની ઉત્પત્તિ અણરિયાને મારવા કાળકા માતા મદદ માટે સમડીની ઉત્પત્તિ કરે છે, કાળકા માતાને તલવાર ઘડી આપનાર લુહારને ઘરમાં કોઢની રાખ નહિ પડવાનું વરદાન આપે છે. મોરના પગ લઈ જનાર ટીટોડી, કાગડોએ જાનમાં જવા માટે વનવાગળાની ગુદા માગી, જામીન કાળુચિયો (કાળોકોશી) થયો. પછીથી કાગડાએ ગુદા પાછી ન આપી ત્યારથી તેને કાળોકોશી મારે છે અને વનવાગળું મોંએ ખાય અને મોંએ હગે છે, મોરે સાત કાળ લગી ભૂખ વેઠેલી તેથી તેના પગ કાળા તેનો વણકિળો એવી દંતકથા છે.

બાળ વાર્તાઓ:

દુકાળ અંગેની કરુણ કથા છે. મદદની આશાએ બહેન ભાઈને ઘેર આવે છે પણ ભાભી કમજાત છે. નાણંદને ભાભી અરણીના પાનનાં ઉડિયાં બાફીને ખવડાવે છે. પાલી બે પાલી અનાજ આપવાને બદલે ભાઈના શબ્દોનો ઊંઘો અર્થ કરી લાકડાંનાં પાલી-પાવલાં આપી ઉપેક્ષા કરે છે. દુઃખી બહેન મેઘની વિનંતી કરે છે, હે મેઘ ! હવે તો વરસ,

છતાં દીકરાએ માતાને જુદું રહેવું પડે છે, મા દીકરાને ઘેર છાશ લેવા આવે છે. વહું તેને નચાવે છે, પછી છાશની દોણીભરી આપે છે, એક દિવસ દીકરાએ છૂપાઈને જોયું. મા છાશ લેવા આવી કે વહુ બોલી: કરતાં હોય તે કરોને છાશની દાણી ભરો, માતા નાચવા લાગી પછી વહુએ છાશ ભરી આપી. આ દુઃખથી મા દૂબળી પડી ગઈ છે તે દીકરાએ જાણ્યું. તે તો પાતાની સાસરીમાં ગયો ને વાત ઉડાડી કે તમારી દીકરી ખૂબ બિમાર થઈ ગઈ હતી. મેં આકરી બાધા રાખી છે ત્યારે સાજી થઈ છે. મેં બાધા રાખી છે કે, મારી સાસુને સસરો હાથમાં સાંબેલું લઈને નાગાંભોગાં નાચતાં નાચતાં મારે ઘેર આવશે. ત્યારે સાજી થશે.

પોતાની દીકરી માટે પેલાં બંને જણ હાથમાં સાંબેલાં પકડીને નાચતાં-નાચતાં દીકરીને આંગણે આવે છે. વહુ પોતાનાં મા-બાપને આવી સ્થિતિમાં નાચતાં જોઈ બધું સમજી જાય છે. ત્યારથી સાસુને દુઃખ દેવાનું ભૂલી જાય છે.

ઠગની કથા:

ઠગ લોકોને પણ છેતરનાર ગામડાના સાદા યુવાનની વાતો ઠગ કથાઓમાં આવી શકે. પૈસાની પોટલી પડાવી લેવાની ધારણાથી એક ગામડિયાને ઠગ લોકો પોતાને ઘેર તેડી જાય છે. આખી રાત ઘડાની ઠીંકરીઓ ઘડી, તેમાં થોડા રુપિયા નાખી મોટી કોથળી બનાવે છે. ઠગ મોટી કોથળીના લોભમાં છેતરાય છે અને પેલા ગામડિયાને ઘરના થોડા પૈસા આપે છે. યુવક ઘેર જાય છે. પોતાની કોથળી ઉપરાંત ઠગના પૈસા લઈને ઘેર જાય છે. એના ગયા પછી ઠગ કોથળી જુએ છે, અંદર ઠીંકરીઓ જોઈને માથું ફૂટે છે ઠગ જેવો ઠગ છેતરાય છે. બીજા વાર પેલો યુવક જાય છે. આ વખતે યુવાન ઠગની પુત્રીને પોતાની તરફ આકર્ષે છે. તેને લઈને પોતાને ઘેર જતો રહે છે, ઠગ ખીજાઈને પેલાને મારી નાખવા જાય છે.

રસ્તામાં જ પેલો યુવાન મળી જાય છે. ઠગ તેને ફૂવામાં નાખી દે છે. ફૂવામાં પાણી ઓછું હોય છે. પેલો યુવાન બુમો પાડે છે. ત્યાં રબારી આવે છે ને પેલાને કાઢે છે. રબારી પડવાનું કારણ પૂછે છે: પેલો કહે છે હું તો પરણવા પડ્યો હતો. મને બળજબરીથી પરણાવે છે. રબારી કહે : મારે પરણવું છે એટલે પેલા યુવાને રબારીને પોટલું બાંધી પથરા સાથે ફૂવામાં નાખ્યો, રબારી મરી ગયો એટલે તે બકરાં હાંકીને પોતાને ઘેર લઈ જાય છે. બીજે દિવસે ઠગ આવે છે ને યુવાનને જીવતો જોઈ નવાઈ પામે છે. પેલા ઠગને આવકારે છે, કહે છે : તમે ઊંડો ના ફેંક્યો નહિ તો ગાયો-ભેંસો મળત. ઊંતરો ફેંકલો એટલે બકરાં મળ્યાં,

ઠગ તો અચરજ પામ્યો. મને ફેંકો એમ કહ્યું એટલે યુવાને ઠગને બાંધીને કૂવામાં ફેંકી દીધો, ઠગ મરી ગયો.

ઠગનો બીજો ભાઈ આવે છે, યુવાન તલવાર લઈને પોતાની વહુને મારવાનો ઢોંગ કરે છે. થોડી વારે તલવાર ફેરવીને સજીવન કરે છે, ઠગ નવાઈ પામે છે અને તલવાર માગીને ઘેર જાય છે. ઘેર પાતાની વહુ ઝટ વસ્તુ આપતી નથી એટલે તલવાર મારીને મારી નાખે છે પછી તલવાર ફેરવે છે પણ બૈરી સજીવન ન થઈ આમ શેરને માથે સવાશેર મળે છે.

બાળવાર્તા (મોરની ભાઈબંધી) :

પુરુષ રઘવ પોતાના સિવાયના પુરુષ પ્રત્યે પત્ની વહાલ વરસાવે તે સહન કરી શકતું નથી. ગામડાં ગામના ઠાકોર રાજાની રાણી નદીએ પાણી ભરવા જતાં ત્યાં ચરતા મોરને વહાલ કરે છે, ઢોરાં ચારતાં ગોવાળે રાજાને ચાડી કરી : હે રાજા તમારી રાણી તો મોર સાથે રમે છે

બસ થઈ રહ્યું રાજાનું પૌરુષ જાણે ઘવાયું, રાજા શિકારે ઉપડે છે, રાણી રાજાને વિનંતી કરે છે કે હે રાજાજી તમે હરણ ને કાળિયાર મારો તો ભલે મારજો, પણ મોરને ના મારતાં.

રાજા કહે છે, હરણ અને કાળિયારને નહિ મારું હું તો મારને શોધીને પણ મારીશ

મનમાં દુઃખી થતી રાણી સવારે પોતે મોરને ખૂબ દુરના ગાઢ જંગલમાં જતાં રહેવાની શીખ દીધી હતી તે યાદ કરતી, મોર ન મરાય એવું ઈચ્છતી બેઠી.

રાજાએ બીજા શિકાર સાથે મોરનો શિકાર કર્યો. ઘાયલ મોરને કરંડિયામાં નાખીને આલ્યો. ચડસીલા

રાજાએ મોરને રાણી પાસે મરાવ્યો, મોળાવ્યો(સમારાવ્યો) અને રંધાવ્યો. પછી ભાણું પીરસાવી રાણીને જમવા કહે છે, રાણી જમતી નથી ત્યારે રાજાને ભાન થાય છે, મોરને માર્યાનો પરતાવો થાય છે.

રાણીને મનાવવા રાજા રાણીના ચીરે મોર છપાવવા અને ફૂવાના ટોડલે શિલ્પના મોરલા કોતરાવવા કહે છે. રાણી જવાબ આપે છે : હે રાજાજી તમે કાલા બોલ ના બોલશો, પાલવે છપાયેલો મોર ના બોલે મારો પિયરનો પાડોશી-મારી સાસરીનો સંગાથી મોર મરાઈ ગયો મારે અને મોરને છેટું પડી ગયું આમ કરતાં રાણી મોર પાછળ ઝૂરીને મારી જાય છે !

મેઘનું વરદાન:

એક વખત ધરતીમાતા ને મેઘ વચ્ચે ઝગડો થયો, બંનેમાં કોણ મોટું ?

ધરતીમાતા કહે : હું મોટી, મારી ઉપર કાળા માથાના માનવી વસે છે. ભાત ભાતના પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ વસે છે.

મેઘ કહે : હું એક વરસ ન વરસું તો માનવી કેવી રીતે જીવી શકશે?

ધરતીમાતા અકળાઈને બોલ્યાં : છાનો રહે, મારી ઉપર મહાસાગરો પડ્યા છે. પૃથ્વીનો પોણો ભાગ પાણી છે.

મેઘ કહે : ચાલ આપણે લડીએ જે હારે તે નાનું જે જીતે તે મોટું.

ઘરતી કહે : હા કબૂલ

બંને છૂટાં પડ્યાં, બંને એકબીજાને કેમ હરાવવા તેની ભાજગઢમાં પડ્યાં, એક દિવસ અચાનક મેઘ ઘરતી પર ચઢી આવ્યો. આકાશમાં કડાકાને ભડાકા થવા લાગ્યા, મેઘ મૂસળધારે તૂટી પડ્યો. માણસો ને પ્રાણીઓ, પશુઓ, પક્ષીઓ કંપવા લાગ્યાં, બધાં જીવ બચાવવા આમતેમ દોડવા લાગ્યાં પણ નાસીને ક્યાં જાય? બધે જ મેઘરાજા મંડાયા હતા. ઘરબાર તૂટી ફૂટીને તણાઈ ગયાં, ગંજાવર ઝાડ તૂટી પડ્યાં. પાણીની રેલમ છેલ ચાલી. ડુંગરા ઢળી પડ્યા. ખાડાને ઠેકાણે ટેકરા અને ટેકરાને ઠેકાણે ખાડા થઈ ગયા. બધે જ જળ અંબાકાર થઈ ગયું ? ઘરતીમાતા ખેદાન મેદાન થઈ ગઈ, માનવીઓ ઝમ્મર (વિનાશ) માં નાશ પામ્યાં પ્રાણીઓ ને પંખીઓ મટી ફાટી ગયાં. વનને વાડી, ખેતર, પાદર, જંગલને ઝાડી બધું નાશ પામ્યું. ઘરતીમાતા પણ મેઘરાજાના મારથી બહાવરી બનીને બૂમો પાડતી હતી, છે કોઈ માઈનો પૂત ? છે કોઈ શૂરો

ઘરતીમાતાએ ફરીથી પોકાર પાડ્યો : માતાની લાજ રાખે એવો કોઈ બળિયો નથી ? ઘરતીની બૂમો સાંભળીને મેઘ મલકાતો હતો. વરસી વરસીને તે પણ થાકીને લોથ પોથ બની ગયો હતો. માત્ર ઘરતી હારી એમ બોલે કે તરત જ વિસામો લેવાનો વિચાર કરતો હતો. થોડી વાર વિતી ગઈ પણ ઘરતીએ હજુ હાર કબૂલ કરી નહોતી. મેઘરાજાની હામ ઘટતી જતી હતી. ખરા કટોકટીના વખતે ઘરતીમાતાને કોઈએ ધીરજ દીધી, એક ખૂણામાંથા ધીમો આવાજ આવ્યો.

મા મા ગભરાશો નહિ, હજું હું બેઠો છું. એ મેઘલાને કહો કે નકામો શું કરવા કરાંજી મરે છે એની

શું ગુંજાશ કે ઘરતીમાતાને હરાવી શકે. આવો બહાદુરી ભર્યો અવાજ સાંભળીને મેઘના હાંજા ગગડી ગયાં, એક નાનો શો દેડકો તેને પડકાર કરતો હતો એ મેઘ હવે તો બંધ રહે, મારી પાસે આવ. આટલો બધો મથ્યો તોયે મારું ડાબું પડખું તો સાવ કોરું છે મેઘરાજાએ આવી ને જોયું, તો દેડકોનું ડાબું અંગ સાવ કોરું હતું પાણીનો છાંટો સરખાયે લાગ્યો નહોતો

કોઈ પથ્થરની ઓડ દેડકો આવી ગયેલો એટલે તેને વરસાદ લાગ્યો નહોતો. મેઘરાજાએ પોતાની હાર કબૂલ કરી અને દેડકાને વરદાન આપ્યું કે જ્યાં તું રહીશ ત્યાં મારો વાસ રાખીશ, ગમે તેવા દુકાળમાં પણ તેને પાણીનું દુઃખ નહિ પડે, કાળે ઉનાળે પણ હું તારી પડખે રહીશ, વરદાન આપી મેઘરાજા જતા રહ્યા. ઘરતીમાતા ફરીથી લીલીછમ થઈ ગઈ.

ઝબૂક વીજળી ઝબૂક :

જંગલમાં ભીલ રહે, નાના નાના જમીનના ટૂકડા ઉપર ખેતી કરે શિકાર કરે ને ગુજરાન ચલાવે. આ ભીલને એક દીકરી હતી. ભીલની દીકરી ભીલ કુંવરી કહેવાતી. ભીલોનો રાજા એટલે તેની દીકરી કુંવરી કહેવાતી.

એક દિવસ ભીલ કુંવરી ખેતર હતી, પોતાના બાપાએ નવા વાવેતર માટે તૈયાર કરેલા નાના ખેતર પાસે ગઈ. આ નાનું ખેતર ઑણ સાલ જ ભીલે તૈયાર કર્યું હતું. ઝાડ ઝાંખરાં કાપી નાખી, ઝાંખરાં બાળીને તૈયાર કરેલી જમીનને વાલરું કહે છે.

ભીલકુંવરી વાલરામાં ઉભી ઉભી વિચાર કરે છે. કોઈ વખત મેઘ વરસે છે ને કોઈ વખત નથી વરસતો. ઊરા વાલુડામાં વરસાદ વરસે તો કેવું સારું.

ભીલકુંવરી આકાશ ભણી મોં કરીને જોવા લાગી. ભીલકુંવરીના વાત મેઘરાજાએ સાંભળી તે પ્રગટ થયાંને બોલ્યાં, તારા ખેતરમાં વરસાદ વરસે તો તું શું કરે ? મેઘરાજા ભીલ રાણી ઉપર મોહિત થયો. ભીલકુંવરી હસીને બોલી: જો મારા એકલીના ખેતરમાં વરસાદ વરસે તો હું મેઘરાજા સાથે લગ્ન કરું !

મેઘ કહે : ખરેખર લગ્ન કરીશ ? જૂઠું તો નથી બોલતીને

ભીલકુંવરી બોલી : ના, હું તો સાચું જ કહું છું.

મેઘ કહે : જો ત્યારે સાંભળી લે, હું પોતે જ મેઘરાજા છું. હું તારા ખેતરમાં વરસું છું. પણ તારે મારી સાથે લગ્ન કરવાં પડશે. હું વરસવા જાઉં ત્યારે મારી સાથે આવવું પડશે.

ભીલ કુંવરી કહે : હા આવીશ. પછી તો વાને વંટોળ શરૂ થયો, ભીલકુંવરીના વાલરામાં વરસાદ વરસ્યો. ભીલકુંવરી તો રાજી રાજી થઈ ગઈ. પછી તો જંગલમાં મંગલ થયું. ભાલકુંવરી મેઘરાજાની સાથે પરણી. ભીલાં રાણી મેઘની પત્ની બની. પછી અષાઢ મહિનો આવ્યો. મેઘરાજાને વરસવા જવાનું થયું. મેઘ કહે : તું મારી સાથે આવીશ.

ભીલાંરાણી કહે : હા, આવીશ.

મેઘ કહે : તું મારું રૂપ જોઈને બીશ ત્યારે

ભીંલારાણી કહે : નહીં બીઉં,
પછી તો મેઘરાજા તૈયાર થઈને આવ્યો. બધે ઝાડ ઊંભેડી પડે તેવો પવન વાવા લાગ્યો, ઘૂળના ગોટે ગોટા ઊડવા લાગ્યા. આકાશમાં કાળાં કાળાં વાદળાં છવાયાં, વરસાદ ગાજવા લાગ્યો. ચાલ ત્યારે કહીને મેઘરાજા એ ભીલારાણીનો હાથ ઝાલ્યો.

ભીલારાણી ખૂબ ઊંમગમાં હતી તેણે તો મરકતા મુખે પાછળ જોયું તેવી જ હક્ક (સૂકા લાકડા જેવી) થઈ ગઈ.

કાળો કાળો રાક્ષસ જેવો,
કાળા કાળા સાપ પહેરેલો,

લાલ લાલ ડોળા કાઢીને મેઘ ભીલારાણીનો હાથ ઝાલીને ઊભો હતો. ભીલારાણી તો બીકથી છળી મરી. મેઘને ભીલારાણીનો હાથ ઠંડોગાર લાગ્યો, મેઘે જોયું તો ભીલારાણીના ડોળા નીકળી પડેલા શરીર આખું ટાકું હીમ ભીલારાણી મરી ગઈ હતી. મેઘે તો ભીલારાણીના પગ ચીરીઓ ચારેય દિશાએ નાખી દીધી.

એ ચારેય ચીરીઓની વીજળી પેદા થઈ.

મેઘ વરસવા ચાલ્યો કે, વીજળીઓ ઝબોઝબ થવા લાગી.

ત્યારથી મેઘ વરસવા આવે તે પહેલાંથી વીજળીઓ આકાશમાં ઝબૂક ઝબૂક કરે છે.

પ્રકિરણ સાહિત્ય :

ઉખાણાં

- પેટમેં દાંત- પેટમાં દાંત
કોતરે કોતરે વાઘનાં ડાયાં
બાવો જયો સૂરપાણ
ભની પૂંરાડી મારા હાથ મેં,
બાળો ગયો સૂરપાણ,
તેની પૂંછડી મારા હાથમાં
- કેરી
- માછલાં મારવાનાં મૂંડિયાં
- આઠ પગને આડો ચાલે,
માથું નહીં પણ ડોળા કાઢે
- ગોફાણ
- કરચલો.
- આઠ આડકાંને સારિયું ભરીને ઓતીળાં
આઠ હાડકાંને ચારિયું ભરીને આંતરડાં
- ખાટલો

ડોબું વાયું તારે આડકું નાઈબું,
આડકું વાયું તારે પાડું નાઈબું.
ભેંસ વીયાઈ ત્યારે હાડકું નાખ્યું,
હાડકું વીયાયું ત્યારે પાડું નાખ્યું?

- ફૂકડી

ભાવાર્થ: ફૂકડી સગર્ભા હતી તેને પ્રસવ થયો એટલે ઈંડું મૂક્યું, ઈંડું ઉપરનું કોટલું નક્કર એટલે તેને હાડકાની ઉપમા આપી, આ હાડકું ઈંડું વીયાયું એટલે કુટીયું ત્યારે તેમાંથી ભેંસનું પાડું જન્મે તેમ બચ્યું થયું.

નાની ટા નાનકી, મોટી ટા પુનકી,
ડાઈ થૈ ટા કેડે ઘૂઘરીઓ બોધી નાસે

નાની હતી ત્યારે નાનકી, મોટી થઈ ત્યારે પુનકી,

ને ઘરડી થઈ ત્યારે કેડે ઘૂઘરીઓ બાંધીને નાચે, - તુવર

ભાવાર્થ: નાની તુવર મોટી થઈ પાકે છે, છોડ સૂકાઈ જાય ત્યારે શીંગોમાં ઘૂઘરીઓ પેઢે વાગે છે.

છાતી વચ્ચે શેરડો, માથા વચ્ચે વાટ,

ડુંટી નીચે દરિયો ભર્યો, પીજો માજન રાત

-હુક્કો.

બાવો બળે ને બાવાનો કશોટો ના બળે,

- ડુંગર

ભાવાર્થ: બાવો એટલે ડુંગર, તડવી સમાજના લોકો ડુંગરને બાવો એટલે દેવ

જેવો પણ ગણે છે. લંગોટી એટલે વાટ - પગદંડી,
કુલ પેર કુલ, ઉપેર કુલ - હુંજો

તારી આઈહને હરખેલો તાંતેરે, - કાંસકી
ભાવાર્થ: વાળ એટલે મા, તેને કાંસકીથી ઓળતાં ખેંચાય છે. કાંસકી એટલે હલકો માણસ તે ખેંચે છે.

અનાજનો પટેલ કિયો ? - કોદરા

ભાવાર્થ : કોદરા જ એવું અનાજ છે કે ઝટ સડી જતું નથી. ઘણા સમય સુધી રહી શકે છે, વળી તે સસ્તું હોય છે અને દુકાળ જેવા વખતે ખપ લાગે છે એટલે બધા અનાજોમાં એ કીમતી-મોટું ગણાય છે.

પગો વસે ઘાલે, એક હાથે ઝાલે

હાલે હાલે, એક હાથે ઘાલે - ઘંટી

ભાવાર્થ: દળનારના બંને પગો વચ્ચે ઘંટી હોય છે એક હાથે ખીલડો ઝાલે છે. કાલતી ઘંટીએ જ એક હાથે દાણાં

ઓરે છે.

રડતું જાય ને રડતું આવે.

- ઘૂઘરાં

ભાવાર્થ: બળદને ગળે બાંધેલા ઘૂઘરા, બળદ જાય ત્યારે ને પાછો આવે ત્યારે પણ વાગતા જ હોય છે.

નોનું હરકું ઝાડ, ફાલી ફાલી લુહ.

- ચણો

ભાવાર્થ: ચણાનો છોડ નાનો હોય છે પણ પોપટાંના લૂમથી લચી પડે છે.

લાલ માટલી ને કાળી ઢાંકણી

- ચણખોળી/ચણોઠી

ભાવાર્થ: લાલ ચણોઠીને મોં ઉપર કાળો રંગ હોય છે.

ગળિયું ગોધું ભેખડો ભોગે.

-ચાટવો

ભાવાર્થ: લાકડાનો ચમચો ખીચડી કે ભાંતનાં દડબાં ઊખાડી શકે છે, દડબાં તે ભેખડ.

ઘોળી ફૂકડી તિનો વોંકો ટોટો.

- જુવાર

ભાવાર્થ: જુવારનાં કણસલાંને વાંકો દાંડો હોય છે.

હરે નું, સરે નું, ને ઘડો દૂધ

- તાડી/નીરો

ભાવાર્થ: તાડ હરતો ફરતો ને ખાતો દેખાતો નથી છતાં ઘડો ભરાય એટલો ઘોળો નીરો આપે છે.

કાળો મીંચો તીને લીલી ટોપી

- તાડ

ભાવાર્થ: તાડ કાળો હોય છે તેની ટોચે લીલાં પાંદડાં હોય છે.

જરી અમથી ઢોલકી બેવ પાહે પોલકી. - મહુડું

ભાવાર્થ: મહુડાનું ફૂલ મહુડું બંને બાજું પોલું હોય છે.

લોક કહેવતો :

કહેવતો પ્રજાના અનુભવનો વાણી વારસો છે. કહેવત ઉપરથી પ્રજાનું જીવનહાર્દ સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય છે. કહેવતમાં વ્યવહારિક ડહાપણનું તત્ત્વ છે એ રસપ્રદ છે, વાતચીતમાં અસરકારક રીતે ઉપયોગી નીવડે છે. કહેવતોનો ઉદ્ભવ તેમ જ તેનો આશય સમાજને અમુક રુઢ ડહાપણ સૂત્રોમાં તરબોળ રાખવાની વૃત્તિમાં મળી રહે છે.

ઘાણકાં ઢોર પાછળ ભોળે તારે અંધારું ઘોર

ભાવાર્થ: ઘાણકા તડવી ઢોર જેવા છે તેને પ્રકાશ દેખાતો નથી, એવો તુચ્છભાવ છે.

ઘાણકાભાઈની બુદ્ધિ કેટલી ? - તુંબડીમાં હોય તો સુધી બેઠો બેઠો ખાય,

ભાવાર્થ: તડવીઓ પહેલાં બંટી બાવટાની ખેતી કરતા, બી-બીયાળો તુંબડામાં સાચવતા, ઢોર રાખે, શિકાર કરે ને ગુજરાન ચલાવે, ઘરમાં હોય ત્યાં સુધી મહેનત ન કરે એમ કહેવત સૂચવે છે.

કેટલીક કહેવતો વ્યક્તિનું સમાજમાં સ્થાન કેવું છે તે સ્પષ્ટ કરે છે..

જેમ કે,

છોરીની મા ભરે પોંણી-

ભાવાર્થ: જેને પેટે પુત્રીઓ જ અવતરી હોય તે સ્ત્રીને આખો અવતાર પાણી બરવાનું કામ કરવું પડે છે. પુત્રવતી હોય તો પુત્રવધૂ તેના માથેથી એ કામનો બોજ ઉતારી લે છે.

અસ્તરીને જઈને નઈ છૂટને વઈણે નઈ છૂટ.

ભાવાર્થ: સ્ત્રીનો અવતાર જ એવો છે કે જો એ વંધ્યા રહે તો મહેણાં ખાઈને દુઃખી થાય અને વધારે સંતાનની માતા થાય તો સુવાવડોના મારથી અને સંતાનોની સરભરા કરીને કાયર કાયર થઈ જાય.

તેણાની તાપણી ને મતરેયો બાપ.

ભાવાર્થ: તરણાની તાપણીનો તાપ નહિવત હોય છે તેમ સાવકા પિતાનું વહાલ પણ ઓછું હોય છે.

વરસાદ ખેતીનો આરાધ્ય દેવ છે. વરસાદનું મહત્ત્વ, તેની અવર જવર પણ કહેવતોમાં લખાઈ ગયું છે.

વરસાત વરહે ટા રાજ્યો રેતો નથી ના વરહે ટા રાજ્યો રાજ્યો વરહતો નથી.

ખેતર મેં વરાપની ને કોતર મેં પોંણી ની,

ફાટેલે લૂગડે ને નબળે મા-બાપે કોઈ કાઢી ના મેલે,

જુદે ચૂલે બમણો વરો,

ભૂઈખો હવાલદાસ ગોમ બાળે,
ચાલતા બળદને આઈર મારે ,
ચવડું દેખે આભ અને જે મળે તે લાભ

ઉપસંહાર

સમગ્ર તડવી સમાજનો વસવાટને જોઈએ તો રાજ્યના પંચમહાલ, દાહોદ, વડોદરા, નર્મદા અને ભરૂચ આ પાંચ જિલ્લાઓમાં મુખ્યત્વે તેમનો વસવાટ છે. આ જિલ્લાઓમાં પણ તડવીઓની વસતિ ધરાવનારા પંચમહાલના હાલોલ અને જાંબુઘોડા, દાહોદના લીમખેડા અને દેવગઢ બારીયા, વડોદરાના ડભોઈ, સંખેડા, નસવાડી, તિલકવાડા, જેતપુર પાવી અને છોટાઉદેપુર તથા ભરૂચ જિલ્લામાં ઝગડિયા અને નર્મદામાં નાંદોદ અને રાજપીપળા તાલુકાઓને ગણાવી શકાય.

તડવી સમાજનો વસવાટનો વિસ્તાર પર નજર નાખતાં જણાય છે કે આ પ્રજા નદીઓના કાંઠાઓ પર વસીને આગળ ફેલાયેલી છે જેમ કે નર્મદા, ઓરસંગ, તાપી, મેણ, એરણ, અશ્વિન નદીના કિનારા પર વસવાટ કરે છે, આથી નદીઓના કાંઠાની રક્ષકજાતિ તરીકે ગણાવી શકાય.

લગ્નવિધિઓ અને મૃત્યું પછી વિવિધ સંસ્કારો અને મોટાભાગની વિધિઓ લોકજીવનની નીપજ છે. તડવી સમાજમાં શુકન-અપશુકન, શ્રદ્ધા-અંધશ્રદ્ધા, પવિત્ર-અપવિત્ર અને કેટલાક વહેમો પણ જાણીતા છે. લોકમાન્યતાઓ તડવીસમાજના લોકજીવન અત્યંત શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ધરાવે છે. લોકરમતો એ પણ

લોકસંસ્કૃતિનો એક કિંમતી કણ છે. ગેડીદડો, લૂણપોટો જેવી અનેક પ્રકારની રમતો આદિવાસીઓમાં પણ જાણીતી છે.

દરેક જાતિઓને પોતાના કૂળદેવ કે કૂળદેવીઓ હોય છે નિયત સમયે તેમના નિવેજ થાય છે. ડાકલાં વાગે છે ને ભૂવા ધૂણે છે. આજે પણ તડવી સમાજના અદિવાસીઓમાં પશુપ્રાણીઓની પૂજામાં, વૃક્ષપૂજામાં એના હથિયારોમાં, એના દેવદેવલાઓ, ભૂવા ને જંતરમંતરમાં માને છે.

આપણાં લોકવાદ્યો અનેક પ્રકારની વિશેષતાઓ ધરાવે છે. લોકવાદ્યોનો અવાજ જેટલો આપણને આકર્ષે છે. એની બનાવટની સરળતા, સાદગી અને કલાપૂર્ણતા આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. પ્રકૃતિએ આપેલ વાંસ, ઘાસ, બરુની સોટી, બિયાનું લાકડું, માટી, વાંસની સોટી, લાકડાની ઢાંડી, મીણ, દૂધી, વાંસની ચીપો, તુંબડાં, ઘોડાના પૂછડાના વાળ, જાનવરોનાં આંતરડાની તાંત, ચામડું, ભીડાના રેસાં, રેશમની દોરી વગેરે ઉત્પાદનોનો આશ્રય લઈને કુંભાર, ડબગર, કંસારા જેવા કારીગરો, કલાધરો અને હરિજન જેવા લોકજાતિના કલાકારો જાતજાતનાં અને ભાતભાતનાં લોકવાદ્યોનું સર્જન કર્યું છે. આ જ વાજિંત્રો વગાડીને આજ પર્યાંત તેઓ પેટિયું રળે છે. લોકવાદ્યો સાથે રસપ્રદ લોકમાન્યતાઓ પણ જોડાયેલી છે.

સંદર્ભ ગ્રંથો :

૧. તડવી શંકરભાઈ સોમાભાઈ

તડવી લગન ગીતો અને વિધિઓ: આ.પહેલી: વર્ષ-૧૯૮૧: પ્રકાશન-શ્રી રેવાબહેન
તડવી, જેતપુર તાલુકા શાળા, મુ.પો. પાવીજેતપુર, જિ. વડોદરા: પેજ-૧૯૦, કિંમત-૧૫/-

૨. તડવી શંકરભાઈ સોમાભાઈ

મેવાસની લોકસંસ્કૃતિ : આ. પહેલી : વર્ષ ૧૯૭૪ :પ્રકાશન- શ્રી શંકરભાઈ તડવી, જેતપુર
તાલુકા શાળા, મુ.પો. પાવીજેતપુર, જિ.વડોદરા: પેજ-૩૩૭, કિંમત-૧૫.૫૦/-

૩. તડવી, રેવાબહેન શંકરભાઈ

આદિવાસી સંસ્કૃતિનો સ્વાધ્યાય: આ. પહેલી : વર્ષ ૧૯૮૩ : પ્રકાશક - રેવાબહેન તડવી,
પાવી-જેતપુર, : પેજ -૧૨૧. કિંમત-૨૫/-

માહિતી આપનાર

૧. મંગુભાઈ કલુભાઈ રાઠવા(તડવી સમાજનો બળવો)
મુ.સીંગલકૂવા, પો.ખાટીયાવાંટ, તા.કવાંટ, જિ.વડોદરા ઉંમર-૮૦ વર્ષ, તા.૧૪/૭/૨૦૧૨
૨. જાલમભાઈ ઘણાભાઈ તડવી
મુ.ગોપાલપુરા. પો.સિમલીયા, તા: ડભોઈ જિ. વડોદરા ઉંમર -૬૧ વર્ષ, તા.૧૭/૭/૨૦૧૨ના
૧૨ કલાકે ભેંસો ચારતા હતા ત્યાં મળીને ૨ કલાક સાથે રહીને પશ્ચોત્તરી કરીને માહિતી મેળવી.
૩. રમણભાઈ ભઈલાલભાઈ તડવી
મું.પો.માંકણી, તા.સંખેડા, જિ.વડોદરા, ઉંમર-૫૧ વર્ષ તા.૧૮/૭/૨૦૧૨ના રોજ ગામના
પાદોરે બકરા ચરાવતા હતા તે જગ્યાએ બેસીને બે વડીલો સાથે આશરે ત્રણ કે સાડાત્રણ કલાકની
પ્રશ્નોત્તરીમાં માહિતી મેળવી.
૪. જેસીંગભાઈ સોમાભાઈ તડવી
મુ. દોલપુરા, પો. માંકણી, તા.સંખેડા, જિ.વડોદરા, ઉંમર-૫૦ વર્ષ (ઉપર મુજબના સમયે)
૫. સોમાભાઈ ગભાભાઈ તડવી
મુ.પો તેજગઢ, તા.છોટાઉદેપુર, જિલ્લો: વડોદરા ઉંમર-૯૩ વર્ષ તા.૧૯/૭/૨૦૧૨ના ચાર

કલાકે તેમના ઘેર બેસીને ૬-૩૦ કલાકે સુધી પ્રશ્નોત્તરી કરીને માહિતી મેળવી.

૬. રામાભાઈ સોમાભાઈ તડવી

મુ.પો.તેજગઢ, તા.છોટાઉદેપુર, જિ.વડોદરા, ઉંમર-૬૪, તા. ૧૯/૭/૨૦૧૨ના સાંજે ૭ કલાકે તેમના ઘેર બેસીને ૯-૩૦ કલાકે સુધી પ્રશ્નોત્તરી કરીને માહિતી મેળવી.

૭. સુમિત્રાબેન લાલભાઈ તડવી

મુ.પો.તેજગઢ, તા.છોટાઉદેપુર, જિ.વડોદરા,ઉંમર ૫૦ વર્ષ, તા.૨૩/૭/૨૦૧૨ના રોજ તેમના ઘેર બેસીને ત્રણ કલાકની પ્રશ્નોત્તરી કરીને માહિતી મેળવી.

૮. મોદાભાઈ પીદીયાભાઈ તડવી અને રામાભાઈ છગનભાઈ તડવી

મુ. સજવા પો.ભીડોલ, તા.કવાંટ, જિ.વડોદરા,ઉંમર-૮૫ અને ૮૦ વર્ષ, તા.૨૪/૭/૨૦૧૨ના રોજ અગિયાર કલાકે મોદાભાઈ પીદીયાભાઈના ઘેર બેસીને બે વાગ્યે સુધી પ્રશ્નોત્તરી કરીને માહિતી મેળવી.

૯. ઘોળિયાભાઈ બુધિયાભાઈ તડવી

મુ પો.મંકોડી,તા.કવાંટ, જિ.વડોદરા, ઉંમર -૮૨ વર્ષ, તા.૨૪/૭/૨૦૧૨ના રોજ ત્રણ કલાકે બડવાની વિધિ બાળકને વાવરી હાંકતા તે વખતે બે કલાક ની પ્રશ્નોત્તરી કરીને માહિતી મેળવી.

૧૦. મણીબહેન નાગજીભાઈ તડવી ૪૬ વર્ષ

૧૧. કમરાબહેન રામાભાઈ તડવી ૫૨ વર્ષ

ગુજરાતના તડવી

૧૩. કપીલાબહેન નગીનભાઈ તડવી ૪૭ વર્ષ,
મુ.પો. તેજગઢ, તા. છોટાઉદેપુર, જિ. વડોદરા, તા.૪/૧૦/૨૦૧૨ના રોજ ૧૧-૩૦ કલાકે
આદિવાસી અકાદમીના કેમ્પસમાં મહૂડાના વૃક્ષ નીચે મરાણ પ્રસંગના રાજ્યા કે મરાશિયા અને
કહેવતો, ઉખાણાની માહિતી આ બહેનો પાસેથી મેળવી હતી.

માહિતી મેળવનાર
હરીશ રાઠવા

